

Benesóczky László

Gerlei Dávid

Hegedűs Gyöngyi

Kiss Ottó

Nyirán Ferenc

Pásztor Béla

Sánta Miriám

Tatár Sándor

versei

Tandori Dezső

esszéje

Cosmin Perta

Ross Károly

prózája

A reflexivitás terei

(Napló, jegyzet, irodalom)

Kőbányai János

tanulmánya

Pásztor Béla költészetéről

2018 OKT. 19

5

2018. május

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
DOMÁNYHÁZI EDIT korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Online változat: **tiszatajonline.hu**

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.

Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXII. évfolyam, 5. szám / 2018. május

PÁSZTOR BÉLA	Emlék egy sosem látott tájról; Ébredés; Dalt kellene zengnem; Ember-tánc; Jelenések; Rabság 3
ROSS KÁROLY	Tiltott terület 10
KISS OTTÓ	A bátyám öccse 16
BENESÓCZKY LÁSZLÓ	Háttal a kúriának 24
TATÁR SÁNDOR	Enjoy your meal! 26
GERLEI DÁVID	Québec éjszaka 27
COSMIN PERȚA	Semmi sem marad hátra (részlet) Fordította: <i>Albert Dorottya</i> 28
SÁNTA MIRIÁM	A csúcs fele 34
HEGEDŰS GYÖNGYI	Pozzo az intenzíven; kék ing 35
NYIRÁN FERENC	Kentaur, a vakmerő; Kentaur, a beletörődő; a vallo- más 37
TANDORI DEZSŐ	Pontos útközben (Jegyzetek T. Ákosnak) 39

A reflexivitás terei (Napló, jegyzet, irodalom)

GYENGE ZOLTÁN	Egy megholt ember feljegyzései (Aforizmák az évez- red kezdetén) 47
LACZKÓ SÁNDOR	Az önámítás 56
SZABÓ GÁBOR	Szűkülő terek (Heltai Jenő: Négy fal között. Napló- jegyzetek 1944–1945) 60
BOD PÉTER	„Ha nem bírom összeszedni az energiát a »minden- napi oldal« megírásához (...)” (Márai Sándor 1970-es évekbeli naplóiról) 67
HAKLIK NORBERT	Mélyfúrás a siker alvilágába (Kőbányai János Kertész- naplójáról és Saul fia-naplójáról) 73

mérlegen

NAGY MÁRTA	Baka István költészetei (Borsodi L. László: Maszk és szerepjáték)	81
ZSIDÓ FERENC	Az emberen túli ember (Borsodi L. László: Utolér, szembejön)	83
LENKES LÁSZLÓ	Két tó között léggömb (Haklik Norbert: Tom Hanks a vizek felett)	85
LENGYEL ANDRÁS	„Elmulás vázlatai a ragyogásban” (Bari Károly: Csönd) .	89
KELEMEN ZOLTÁN	Teleírt lapok ítélete (Sárközi László: Pokolkapu)	95
BAKONYI ISTVÁN	Egy könyv, pozitív szereplők nélkül (Tódor János: Vadászjelenetek Magyarországon)	102

Kétfejű gyufa – Válogatás négy kortárs román magángyűjteményből

ABAFÁY-DEÁK CSILLAG	A sercegő gyufa	105
KÖLÜS LAJOS	Morzsolhatjuk a kukoricát?	108
FRIED ISTVÁN	Szőke Katalin (1950–2018)	111

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ	Kis beszéd a vereségről	113
-----------	-------------------------------	-----

Illusztrációk

Kétfejű gyufa – Válogatás négy kortárs román magángyűjteményből című kiállítás (Új Budapest Galéria, 2018. február 16 – május 27.) anyagából a címlapon, a 9., 25., 33., 55., 72., 94., 104. és a 112. oldalon (fotó: *Juhász G. Tamás* ©művészek, gyűjtemények).

Diákmelléklet

KÖBÁNYAI JÁNOS	Magányos magyar kozmosz (Pásztor Béla és költészete)
----------------	--

PÁSZTOR BÉLA

Emlék egy sosem látott tájról

Márványkarokba zárják ott a tengert
Narancs-szín partok, hősziplás hegyek.
És kék madár szárnyal a láthatáron...
Nap és hold együtt járják az eget.

Sós harmat-fátylak lángjaiba rejtve
Zöld testű myrtus hullám-táncot lejt,
De kósza szellő álmos lebbentéssel
Feltárja izzó narancs kebleit.

És sajkám ring valami végtelenben.
Búrája kék álmoknak hull le rám.
Alattam égő tűzhalak repülnek
S dalol a kagylókba zárt óceán.

És valami ismeretlen honvágy
Küldi ajkamra lázas dalait.
Siratom e táj testetlen emlékét,
Ha szél borzolja hajóm szárnyait.

Siratom, hogy nem kék a tenger víz,
Ha gyöngéden kezembe merítem

Pásztor Béla 1907-én született Budapesten, s 1943-ban „tűnt el” Ukrajnában, mint munkaszolgálatos. Rövid élete nem bővelkedett eseményekben, ha csak azt nem számítjuk, hogy jogi diplomája mellé pék segédlevelet szerzett – mely mesterségről sok verse szól. A halála előtti öt évben publikált intenzíven – a Horthy-rendszer baloldali kulturális tereiben, a *Szép Szóban* (de a *Nyugatban* is), a *Népszavában*, s a Vajda János Társaság antológiáiban. Ez utóbbi adta ki életében megjelent egyetlen kötetét *Méregkóstolók* címmel (Budapest, 1939) és posztumusz kötetét Kárpáti Aurél előszavával (*Bábuk és halottak*, Budapest, 1948). A költő kánonba emeléséért sokat tett barátja, Vészi Endre, de a legtöbbet Weöres Sándor, aki közös műüket is publikálta – *Holdas könyv*, 1947 – a *Sorsunk* folyóiratban egy megrendítő jegyzet kíséretében, amelyben nemzedéke nagyjai között említette. Weöres 1970-es Kossuth-díját is Pásztor Béla-díj címen fiatal költők közt osztotta szét. A most megjelent *Pásztor Béla összes versei* kötet különlegessége, hogy 200 eddig publikálatlan verset közöl a Petőfi Irodalmi Múzeum archívumából – s ezek nem zsenigék, vagy kísérletek, hanem legjobb versei közé tartoznak. (Folyóiratunk Diák melléklet rovatában olvasható Kőbányai János tanulmánya Pásztor Béla költészetéről.)

S hogy e napnak színét éppen így,
Egy idegen tájon elveszítem.

Úgy fáj ez a jövődő fájdalom...
S a hegyek csúcsa dalomtul kigyúl...
A Nap egész a víz fölé hajol,
Arany koszorúja is elpirul.

Lankalva szökell korallszirtek élén
A misztikus zöld Indiák felé
S hegyek csúcsán át követi Őt lomhán
Néger szolgája, a fekete Éj.

Ébredés

Úgy aludtam át ezer évet,
Mintha est óta aludnék,
Csontjaim mégis merev fémek,
Pilláim alatt foszfor ég.

Egyetlen holdtalan, nagy éjjel
Választ csak életemtől el,
Tele vagyok még lámpafénnyel
S a múlt meleg emlékivel.

S oly furcsa itt e zöldszín borda,
E mozdulatlan jégkezek,
Melyek közt füzérként forogva
Peregnek kusza gyökerek.

Oly furcsa, hogy hús koponyámban
Járják vad nászi táncukat
A pókok, – míglen ott fenn nyár van,
Lihegő, forró alkonyat.

S hogy fű női be sírom kérgét,
Míg ott fenn lengve elhalad
S a fák reszkető zsindelyén épp’
A hegyek mögé lép a nap.

S a hold, a hold oly messze lebben,
Fenyők rőt csúcsát fogja át.
Ott vagyok – hogy tó-szememben
Nem veszi már térfogatát?

Jaj, fellenghetnék mély kamrámból
A bizonyosságért – s nem merek!
Tedd nehéz kezeidet rám, por,
Bogózzatok zöld gyökerek!

Maradj meg nékem, síri Kétség,
Takard le csontváz arcomat,
Oltsd el, ha elém tartja mécsét
A halottrabló öntudat!

Hiszen, ha most a fényre lépnék,
Tán porrá válnék, mint aki,
Sohasem élt, vagy meghalt rég, rég
S még nem meri bevallani.

Dalt kellene zengnem

Dalt kellene zengnem
Mely tercelő három
Parányi köszöntőű
Lenne hó-bokádon.

Vagy karperec lenne
S párás, lágy karodra
Úgy futna, mint drága-
Míves smaragd kobra.

Lenne tigris, párduc,
Mely őzként hódolva
Kecses lábacskádnak
Szőnyegül omolna.

Lenne hómezőkön
Epret leső lepke
S kitárt kebleidre
Szomjan telepedne.

Sárga pusztaságon
Harmat-gyöngyös pálma,
Lombjában mosolyod
Rigófütttyé válna.

Vagy lenne hó csillag,
Amely elbódulva
Hajad illatától
Részegen lehullna.

Dalt kellene zengnem,
De elbűvölt ajkam
Hallgat s szomjas szemmel
Nézlek túláradtan.

Csak a vérem zajlik,
Sellőző, féktelen...
Erdőt, falut, kincset
Vonszol örvényében.

S csillag-sárga eget
Hömpölyget vad sodra,
Mikor lezuhanhat
Vonagló csókodra...

Ó a dal csak fűszer
Oltárán a múltnak,
De Te a Jelen vagy,
Perc, – mely el nem múlhat...

Ember-tánc

Ember-táncot billeget
Limpes-lompos medve.
Irgum-burgum – duda szól
Nekikeseredve.

Mit is dalol a duda?
Mit akar a gazda?
Irgum-burgum – ha nem érti,
Szigony cirógatja.

Hej, ha szabad volna ő,
Másképp lenne tánca,
Irgum-burgum– csörömpöl
A karikás lánca.

S este pajtában, szalmán
Álmodoz a medve,
Irgum-burgum – tehenek
Nézik révedezve.

S ha az eget fivére,
A Nagy-Medve járja,
Irgum-burgum– lépes-méz,
Hegyoldal az álma.

Mohos lépcsőin halad...
Fülébe, mint hárfá,
Irgum-burgum– erdő zúg
S málnás tisztás várja.

S a füstölgő völgy felett
Felbömböl a torka:
Irgum-burgum– szirtek, fák
Hulljatok a porba!!

Jelenések

Nemcsak a gazdagnak van kincse,
Van kincse a szegénynek is!
Kápra gyöngyöket fűz a nyakába
Zöld zsinórjáról a hasis.

Nemcsak a kövérnek van árnya!
A soványnak is, – hogy felállt,
Mint kék uszályt, úgy vonja, vonja
Jeges mezőkön a halált.

Nemcsak a szépnek van szerelme!
Néha gyilkos arcú rém,
Mint nyesett szárnyú galambocskát,
Úgy viszi asszonyát a kezén.

Nemcsak a nagynak van hatalma!
Sokszor egy pók vagy hangyaláb
Adja meg azt a végső rezgést,
Mely rommá dönt le palotát.

Nemcsak halandó sírt e földön!
De jó Lázárnak tudnia:
Isten is sírt, mikor ember volt
S itt járt a földön valaha.

Nemcsak a napnak van vízképe!
Sárgál a holdi-délibáb.
S egy fordított köd-bitófáról
Az ég felé lóg a világ...

Rabság

Bástyán, tömbös kőfal az ég.
Nap s Hold: sárga lakatja.
Nyirkos, fojtó tömlőc a szó.
Lelkem senyved alatta.

Jaj, a valóság tükreiből
Nem szabadít ki az álom.
Látszik minden gondolatom,
Mint friss hóban a lábnyom.

Kiállítási enteriőr, előtérben Paul Neagu: *A század keresztje* (1997) bronz makettje.
© Paul Neagu, Mircea Pinte Gyűjtemény

ROSS KÁROLY

Tiltott terület

Olyan nyomasztó álomból kaparta össze magát kevéssel hajnali öt után, hogy azt hitte, nem hogy túlélni nem fogja a napot, de el sem tudja kezdeni. Szédült, gyomrát marta a sav, szájpadrólásához tapadt nyelvét csak két csésze forró kávé segítségével tudta valamelyest leválasztani. A tükörbe nézve mély, függőleges barázdákat fedezett fel az arcán, s meg mert volna esküdni, hogy nem a párna gyűrődései okozták. Egyáltalán, annyira pocskul érezte magát, amennyire csak lehetett.

– Bassza meg – motyogta magában, mikor már a vécén ült, s érezte, ánusza ezúttal sem fog akkorára nyílni, amekkorára kellene. Tehát fájni fog.

Végre túljutott a reggel kellemetlenségein, teste egyre inkább mozgásba lendült, vele együtt az agya is, s mire komolyabban elgondolkodott volna azon, hogy mi volt ez, már el is felejtette. De másnap újra megismétlődött, és harmadnap is. A zűrzavaros álom, a kiszáradt szájpadrólás, a negyedórás kínlódás a vécén. És ezúttal mintha nem is múlt volna el olyan hamar és látható utóhatások nélkül. Csak a nyakába szakadt rengeteg munka feledtette vele egy időre, de mikor kész volt mindennel, a tünetek újból jelentkeztek.

Beteg vagyok, gondolta. Még hozzá nem is kicsit. Ezek nem holmi megfázás vagy járvány okozta tünetek, itt komolyabb dologról van szó. Orvoshoz kellene mennem. Háziorvosát azonban nem ismerte, sőt, abban sem volt biztos, hogy egyáltalán van-e háziorvosa. Legalábbis két évvel ezelőtt, mikor ideköltözött, nem jelentkezett be egyetlen orvoshoz sem, az otthoni meg, ki tudja, rendel-e még – végtelenül öreg volt már akkor is, mikor utoljára látta. Munkaadóját, mivel feketén dolgoztatta, nem érdekelték az ilyesmik, oldja meg mindenki, ahogy tudja, mondta. Eddig szerencsére nem volt szüksége rá, és abban reménykedett, hogy nem is lesz, amíg ennek a munkának a végére nem érnek és visszaköltözhet az otthonába. Egy hatalmas szállodát építettek a hegy oldalába, akkora volt, hogy kerékpárra kellett ülnie, ha el akart érni egyik végéből a másikba. Munkafelügyelőként dolgozott, ami a valóságban azt jelentette, hogy felügyelt arra a nemzetközi csürhére, ami legfőként magyarokból, moldávokból, ukránokból és macedónokból állt, hogy teszik-e a dolgukat. Nem volt megerőltető munka, viszont felelősségteljes: legfőképp arra kellett figyelnie, hogy a szállón egymásnak ne ugorjanak.

Egy csomó pénzt ígért neki a befektető ezért a munkáért, és azt tervezte, hogy ebből az összegből panzióvá alakítja a nagyapjától örökölt őrségi házat. Már megvoltak a tervek, a kivitelező, csupán a pénz hiányzott. Szerencsére jó tempóban haladt az építkezés, karácsonyra végezniük kell, ez volt kitűzve határidőnek, s akkor

kapja majd meg pénzének a nagyobbik részét. Eddig tisztességesen fizettek, bízott benne, hogy ezután sem lesz baj. Jóban volt a tulajdonossal, egy vele korú férfival, aki, annak ellenére, hogy újmiliárdosként nem nagyon kímélte a média, legalábbis annak egyik fele, meglepően barátságos viszonyt ápolt vele. Időnként meghívta egy italra bérelt házába, sőt, egy alkalommal megkérte, hogy kísérje el egy környékbeli gyalogtúrára. Ilyenkor alig beszéltek az építkezésről meg az emberekről, leginkább nem beszéltek semmiről, a milliárdos ugyanolyan szófukar volt, mint ő. Összeszorított szájjal, feszes arccal ment, mint aki hadakozik valami ellen, ami láthatatlan, ami a belsejét rágja, ami ellen egyfolytában küzdenie kell. Simon megsajnálta, nem lehet könnyű a milliárdosok élete sem, gondolta, vagy talán még szarabb, mint az övé. Valaki vagy valami mindig basztatja őket, azt lesik, hol köthetnek bele, mikor szedhetik darabokra. Önkéntelenül is végighallgatta pár telefonbeszélgetését, s ezek után elcsodálkozott, hogy ez az ember még tud egyáltalán aludni. Ő biztosan nem tudott volna.

De a másik oldalon állók sorsát sem szívesen vállalta volna, a rabszolgákét, ahogy magában nevezte őket, akik az építkezésen robotoltak. Konténerekben laktak, nyolcan-tízen egy légtérben, s akinek itt nem jutott hely, az mehetett a furnérlapokból összetákolt barakkokba, amiket gyakran öntött el a domboldalról lezúduló eső vagy sáros hordalék. Családjukat hónapokig nem látták, de talán még rendes váltóruhájuk sem volt, amiben vonatra vagy özőnvíz előtti autójukba ülhetek volna, hogy ünnepekre hazautazzanak. Munkavégzés után lementek a faluba, vettek valami ennivalót a külön az ő számukra estig nyitva tartó boltban, majd beültek a kocsmába, vagy visszamasíroztak a konténerekbe, és elaludtak. Néha vita támadt köztük, ilyenkor egymás számára is érthetetlen nyelven leordították egymást, de komolyabb nekifeszülésekre nem került sor. Mindenki tudta, mit kockáztat, ha nem tudja féken tartani a kezét.

Egyik reggel, miután valahogy összekaparta magát, észrevette, hogy az egyik munkás nem jelent meg a munkafelvételen. Mikor megkérdezte a társait, hol van, csak a vállukat vonogatták.

– Hát mi van? Egy barakkban vagytok, nem? Csak tudtok róla!

Nem válaszoltak.

– Magyar legalább?

– Az. A Palotás.

– Megbetegedett?

– Nem tudott fölkelni reggel. Csak nyöszörgött.

– Megnézem. Hányas barakk?

– Kilences.

Fölcaplatott a hegyoldalba, bár minden lépésnél belenyilallt valami a hasába. A mai reggel különösen rosszul indult: nemcsak a szokásos görcsök, hanem valami előlről hátrafelé irányuló éles szúrás is gyötörte. Mintha tört döftek volna a gyomrába, és hátul húzták volna ki.

Az ajtó tárva volt, de így is orrfacsaró bűz csapott ki a barakk belsejéből. Szellőzni kirakott ruhák lógtak mindenütt, melyek mosóport hónapok óta nem láttak, zsírpapírba csomagolt ételmaradékok, üres cementes zsákba gyömösölt boros- és sörösüvegek kandikáltak ki az ágyak alól. Hiába próbált valami minimális rendet tartatni, próbálkozásai rendre kudarcba fulladtak. Ezeket az embereket munkára lehetett fogni, emberi életre nevelni nem. Becsülte bennük, hogy kerültek minden kiadást, hogy minél többet küldhessenek haza, azt viszont nem csinálták meg, ami nem került volna egy fillérjükbe sem. Az igénytelenség lengte körül az életüket.

Beljebb fúrta magát a gönc- és hátizsákbarikádon, miközben orrába csapott a bevetetlen ágyakból áradó kesernyés férfiszag. A legbelső alsó ágyon egy apró kis embert talált, takaróstól sem volt nagyobb, mint egy vézna gyerek. Teljesen be volt bugyolálva, azt sem tudta kivenni, merrefelé van a feje.

– Palotás? – szólította meg, de nem érkezett válasz. Megfogta a rongykupacot és megrázta. – Palotás, hé! Mi van magával? Keljen fel, hallja?

A takaró és a rászórt rongydarabok olyan csigalassúsággal csúsztak le az alattuk megmoccanó testről, mint falevelek, melyek alatt sündisznó motoz. Amint sikerült kidugnia a fejét, Simon rögtön tudta, kiről van szó. Ez az alacsony, vézna kis ember végezte a culágermunkát, mert semmiféle képesítése nem volt. De talán még iskolája sem. Alázatos nézésével, hiányos fogazatával szinte bocsánatot kért az emberektől, hogy csak idáig vitte. A hangját még soha nem hallotta.

– Ember, mi van magával? Beteg?

Valami kivehetetlen hörgés volt a válasz, aztán hosszú köhögésroham. Csak úgy rázta a parányi testet, hogy szinte föl-alá dobálózott tőle.

– Mi baja? Tudok segíteni?

Végre sikerült valahogy felkönyökölnie, homlokán összecsomósodott hajától, többnapos borostájától azonban így sem látott az arcából semmit. Annyit azért megtudott állapítani, hogy komoly a baj. A minimum, hogy orvos kellene, de leginkább mentő. Ha ne adj isten itt halna meg, abból komoly bajuk származna – ellenőrzés, bírságok, a munkálatok felfüggesztése. Mikor kapná meg a pénzét, aminek az utolsó fillérig megvan már a helye?

– Majd... hamarosan... jobban leszek. Délre már biztos... jobban leszek – sípolta az emberke, és fölkrárogott egy csomó váladékot, de nem merte kiköpní, visszanyelte. Hajcsomói alatt gyöngyözött a homloka.

Simon szívesen elmesélte volna neki, hogy nála is így szokott lenni, de úgy érezte, ezzel kicsinyítené a másik szenvedését. Elbagatellizálná, pedig nem lenne oka rá. Hidegek voltak a reggelek, néha még fagyott is, s ezen az emberen mást még nem látott, mint egy cipzáras nyakú pulóvert, aminek már ment szét az alja és kivolt belőle a dereka, ha lehajolt. Izzadság, rá a hideg, a legkevesebb egy jó megfázás. De itt, úgy látta, sokkal többről van szó. Ez az ember haldoklik.

– Tud járni? – kérdezte.

– Hogy? Járni? Tudok, tudok.

- Mert orvoshoz kéne mennünk. Meg kellene nézni valakinek.
- Nem... hiszem, hogy... annyira komoly.
- Pedig szerintem az. Öltözzön fel. Menni fog? Mindjárt visszajövök.

Kiszédelt a helyiségből, mert attól félt, megfullad. De amikor odakint egy mély lélegzetet vett, akkora szúrást érzett a gyomrában, hogy kétrét görnyedt és kezével belekapart a földbe. Melyikünknek lenne nagyobb szüksége orvosra, tette fel a kérdést, nekem vagy ennek az embernek itt? De ha kiír, ne adj' isten kórházba küld, akkor ugrott a munka. Meg a pénz is.

Felhívta Szekerest, az építetőt, s elmondta neki, mi van. Szekeres azt mondta, vigye le a faluba, ott van körzeti orvos, nézesse meg. Ha súlyos, vitesse kórházba. Az építkezésre semmiképp se hozza vissza, mert még ott talál megdögleni.

Visszament a barakkba, hogy megnézzze, felöltözött-e. De a kis emberke az ágy szélén ült, összefonta maga előtt a karját, úgy hintázott előre-hátra, közben kiverte a hideg.

- Mi van, ember? Nem tud felöltözni?
- Fázom. Hideg van.
- Csak magának. Odakint tavasz van.

Tehetetlenül lógatta a fejét, kilátszott borotvátlan, aszott kis nyaka, amit talán csak az inak tartottak egyben. Simon most vette észre azt is, hogy tulajdonképpen fel van öltözve. Úgy látszik, már munkára kész volt, mikor a láz ledöntötte.

- Jöjjön, kerítünk orvost, valakinek meg kell néznie.

Marcangolta a belsejét valami, szúrta, rágta, de megpróbált nem figyelni rá. Ezt az embert mindenáron el kell juttatnia orvoshoz, különben kárba veszik minden. Nem lesz a panzióból semmi.

Belenézett az öreg arcába, ködös, fátyolos tekintet nézett vissza rá. Nem volt benne biztos, hogy egyáltalán magánál van-e.

- Ha engem most elvisz innen... - hörögte -, nem biztos, hogy... valaha is visszajövök.

- Dehogynem, visszajön. Gyógyultan.
- Nem hiszem én azt.

- Csak megnézi az orvos. Felír valami gyógyszert, kiváltjuk, és már jövünk is vissza.

- Nekem, tudja, kell ez a munka. Elviszi a bank a lányom feje fölül a házat, ha... nem segítem. Dolgoznom kell.

- De nem tud, ember! Mert beteg! Előbb meg kell gyógyulnia.
- Nincs nekem... semmi bajom. Egy kis megfázás... ugyan! Holnapra elmúlik.
- Múlik a nyavalyát!

Újból ki kellett mennie, mert a bűz s a gyomrában forgó penge együttesen majdnem ledöntötték a lábáról. Leült a tavaszi földre, de rögtön fel is állt, mert érezte, hogy hideg, mint a jég. Végigfutott rajta valami, megremegett. Ha találnak orvost, lehet, hogy mégis megnézeti magát. Ír föl valami orvosságot, valamit az is segített. Az-

tán, majd ha végeznek ezzel a munkával és a zsebében a pénz, komolyabb kivizsgálásra is elmegy. De előbb nem.

Mire visszament, Palotás ismét a rongyaiba temetkezett, sőt, a szomszéd ágyról lecibált takarót is magára húzta. Úgy nézett ki, mint egy kupac gönc, amit kivágtak az autóból az út szélére.

– Na, ne szórakozzon velem, ember! Mit gondol, én jókedvemben ugrálok itt maga körül?

Megragadta a rongyokat és levágta a földre. A kis emberke nagy nehezen tudott csak kievickélni belőlük.

– Megyek dolgozni. Megyek... csak a bakancsomat...

– Orvoshoz megyünk, kapja össze magát! Hol a bakancsa?

Mivel az mozdulni sem bírt, lehajolt, kihalászta őket az ágy alól s nagy nehezen beleerőltette a lábát. Aztán fölállította, megkötötte a madzagot, ami a nadrágját tartotta, majd leemelt egy kabátot a deszkába vert szőgről.

– Az nem az én kabátom... az a...

– Mindegy. Kölcsön vesszük.

Inkább vitte, mintsem támogatta az öreget, érezte, annyi erő sincs benne, hogy függőlegesen tartsa magát. Nem is beszélve a felázott domboldalról – minduntalan megcsúszott a lába, oldalvást kellett menniük, hogy le ne szánkázzanak. De mikor látta, hogy reménytelen az öreggel együtt, felkapta, és vitte, mint egy gyereket. Ha nem szúrt volna olyan vészettül a hasa, meg sem kottyant volna neki az ötven kilós test – tisztára, mint egy cementes zsák, csak rosszabb elosztásban. Csak ne lihegne az arcába azzal az undorító, bűdös leheletével, és ne kaffogatna valamit a szájában. Mintha elszabadult műfogsorok ütődtek volna egymáshoz minden egyes lépésénél, iszonytató hangot adtak.

– Nem akarja, hogy itt patkoljak el, mi? Erről... van szó, ugye? – hallotta egyszer csak az öreg hangját, egészen közel a füléhez.

– Mit mond? Mit nem akarok?

– Hogy... itt patkoljak el. Mert abból baj lesz.

– Ne beszéljen zagyvaságokat. Inkább kapaszkodjon.

– Mert ha... itt patkolnék el, akkor... kivizsgálás indulna... és hát sok minden... nem egészen szabályos itt...

– Magának agyára ment a láz.

– Nem a láz... más ment nekem az agyamra... a fűtetlen barakk meg... az ehetetlen étel...

– Ki beszélte ilyesmivel tele a fejét? Merthogy magától...

Akkorát nyilallt a gyomrába, hogy meg kellett állnia, s ahogy előrehajolt, csaknem elejtette az emberkét. A bűdös kurva életbe! Cipelem ezt itt, közben magam meg megdöglöm! A legszívesebben legurította volna a domboldalon, hogy csak úgy nyekkent volna belé. De tudta, hogy vigyáznia kell rá, legalább addig, míg ki nem jutnak az építkezési területről.

– Úgy látom... magánál sincs minden rendben – hallotta megint a kaffogást a füle mellett.

– Nincs, de nyugodt lehet, az orvosig eljutunk.

– Szerintem magának fontosabb lesz, mint nekem. Tegyen le, megyek a saját lábamon.

– Majd ha sík terepre értünk.

Szédült, megtántorodott. Mi ez, kérdezte önmagától, csak nem gyomorvérzés? Visszaemlékezett a reggeli székletére, ami fekete volt és véres, de nem vette komolyan. Már a tegnapi is olyan volt, sőt, a tegnapelőtti is. Túl sok vért veszített volna, attól imbolyog?

Nem értek le a domb aljába. Még párat lépett, aztán elvágódott, egymásba gabalyodva csapódtak neki egy malterkeverőnek. Beverte a fejét, bal válla sajgott, meg sem kísérelte, hogy felálljon, érezte, nem menne. A kis emberke ott ült mellette, szedegette le magáról a sarat, mint akit semmi más nem nyomaszt, csak az, hogy bepiszkította valakinek a kabátját. Közben sovány arca tüzelt, szája széle megmegremegett, szeme fénytelenül meredt a semmibe.

Arra eszmélt, hogy a nyeszlett kis ember a hóna alá nyúl, megpróbálja talpra állítani, s botladozva elindul vele a terepjáró felé. Mikor nagy nehezen odaértek, kirángatta előtte az utas oldali ajtót és betuszkolta az ülésre. Ő maga a volán mögé ült.

– Mi van? – kérdezte Simon, miközben forgott vele a világ. – Hová... hová megyünk?

– Orvoshoz – válaszolta a kis emberke. – Hogy ne itt... találjunk elpusztulni. Tilott területen.

KISS OTTÓ

A bátyám öccse

(Kóla)

Kiesett az egyik lencse a szemüvegemből,
és most nem látom visszatenni.

Ha felveszem a szemüveget,
akkor arrafelé nem látok,
amerre csavarozni kellene,
ha meg leveszem a szemüveget,
akkor a csavar helyét nem látom,
annyira homályos.

Mondjuk az sem volna jó,
ha valahogy mégis vissza tudnám csavarozni,
mert akkor is csak a bátyámat látnám vele,
ugyanis már napok óta kettesben vagyunk
délutánonként a lakásban.

Mostanában még a barátnője sem jön fel,
állítólag zavarja a legócsörgés.
Szerintem meg ilyesmi egyáltalán nem zavarja,
kedves lány, legalábbis a bátyámnál
biztosan sokkal kedvesebb. Ha mosolyog,
gödröcskék vannak az arcán,
és szinte mindig mosolyog.
Amikor utoljára volt itt,
akkor is nagyon kedvesen beszélt velem,
többször megdicsérte a rakétabázist,
amit építettem, és közben
megjelentek a kis gödröcskék az arcán.
Azt is mosolyogva mondta,
hogymennyire megszemjázott,
és hogy legyen szíves, hozzak neki kólát,
még el is magyarázta, honnan hozzam,

nehogy itt vegyem meg a sarki boltban,
mert ott nem jó a kóla.
Végigmegyek a körúton,
a negyedik lámpasornál befordulok balra,
azon az utcán is végigmegyek,
és szembe találok magam a bolttal.
Na ott vegyem meg.

Láttam, hogy már nagyon szomjas,
rohantam hát, hogy minél hamarabb hazaérjek,
csak az volt a baj,
hogy mégis elég sok időbe telt,
mire ihatott volna szegény,
mert újra meg kellett tennem a távot,
ugyanis alighogy hazaértem,
vissza kellett fordulnom,
mert én sima kólát vettem,
ő meg csak a cukor nélkülit issza meg
– mondjuk, gondolhattam volna,
hogy egy ilyen lány vigyáz az alakjára,
ha már olyan szép van neki, már hogy alakból.

Persze ő továbbra is kedves volt,
nem kiabált, vagy ilyesmi, mint a bátyám szokott,
még annyit se mondott, hogy nahát,
gondolhattad volna, hogy egy ilyen lány
nem iszik sima kólát,
hanem mosolyogva elmagyarázta,
hogy miért jobb a cukor nélküli,
és hogy nem kell annyira sietnem,
mert közben ivott már egy kis vizet,
úgyhogy sokáig kibírja,
és egyébként is, ha futok,
akkor még le találok izzadni,
az izzadástól pedig megszomjazom,
és amikor hazaérek, iszom
egy nagy pohár hideg vizet,
és már kész is a baj, megfázik a torkom,
köhögni fogok, még az is lehet,
hogy kiveszik a mandulámat,
szóval csak nyugodtan sétáljak azzal a kólával.

Persze én rohantam a cukor nélküliért is,
hogy minél hamarabb ihassa,
ha már annyira megkívánta,
de hát azzal nem számoltunk,
se ő, sem én,
hogy a cukor nélküli drágább,
mint a sima,
szóval nem cserélik ki a boltban,
csak akkor, ha kipótolom,
kipótolni viszont nem tudtam,
mert az előző kör után
visszaadtam neki az aprót,
amit a pénztárostól kaptam,
így aztán harmadszorra is
el kellett mennem a boltba,
de ő még akkor is kedves volt velem,
mosolyogva számolta ki a pénzt,
és megint csak óvott a futástól,
nehogy bepárássodjon a szemüvegem,
mert a végén az orromig se látok el,
és ha el találnék esni, összetöröm magam,
szóval igazából akkor sem a kólát féltette,
hanem engem,
úgyhogy nagyon jó benyomást szereztem róla.

Arról meg tényleg nem ő tehetett,
hogy mire harmadszorra is visszaértem,
annyira eltelt az idő,
hogy közben haza kellett mennie,
nem tudott mit tenni szegény,
csak üzent a bátyámmal,
hogy nyugodtan igyam meg azt a kólát,
biztosan megszomjaztam a nagy rohangálásban,
ha akarok, persze hagyhatok belőle
a testvéremnek is,
de ő szerencsére nem kért,
viszont egyfolytában magyarázott, míg ittam,
megállás nélkül beszélt azon a kioktató hangján,
hogy miért nem veszem észre,
csak szórakozott velem az a lány,
mert valójában nem is volt szomjas,

csak azért küldött el engem annyiszor a boltba,
hogy ők kettesben lehessenek a lakásban,
és végül kettesben is maradtak órákig,
de hiába, mert vele is csak szórakozott,
mindenféle ravaszságot bevetett
az igazi célja érdekében,
ám hogy mi az igazi célja,
azt még a bátyám se tudta megmondani,
csak az volt neki világos,
hogy a lányok állandóan trükköznek,
és kihasználják az embert.

A bátyám viszont ezt rosszul tudja,
a lányok egyáltalán nem trükköznek,
és lehet, hogy őt ugyan kihasználják,
de engem biztosan nem,
hisz így vagy úgy, de én például
most is kaptam egy ingyen kólát,
ráadásul cukor nélkülit,
és nem is volt túl hideg,
egyáltalán nem fájt tőle a torkom,
mert visszafelé jól átmelegedett a kezemtől.

Amúgy meg a kólásüveget
be lehet dugni az üres szemüvegkeretbe,
és most jöttem rá, hogy a keretet
össze is tudom rajta csavarozni,
mert a kiesett lencsével látom a csavarmenetet.

Igaz, a szemüveget már nem tudom feltenni,
de a kólásüveg távcsőnek így is kitűnően használható
– ha belenézek, a bátyám szinte ugyanolyan homályosan látszik,
mintha nem lenne a keretben semmi.

(Kesztyű)

Ma megtanultam kesztyűbe dudálni.

A bátyám mindig azt mondta,
hogy én nagyon el vagyok kényeztetve,
nekem soha semmi sem jó,
pedig inkább hálát adhatnék a sorsnak,
hogy van egy olyan bátyám, mint ő,
és főleg azért adhatnék hálát,
hogy nekem nincs egy ugyanolyan öcsém,
mint amilyen én vagyok.

Mert állítólag én
akadályozom őt a fejlődésben.
Ahelyett például,
hogy magával tudna foglalkozni,
örökké csak velem kell,
és hogy ez nemcsak most van így,
de mindig is így volt.

Neki ugyanis régen azt ígérték,
hogy lesz majd egy testvére,
akivel legózhat, focizhat meg ilyesmi,
ehelyett viszont én évekig csak ordítottam,
bekakiltam és az arcára köptem a spenótot,
és legózni nemhogy *velem*,
de még *tőlem* se lehetett soha,
mert amit ő összerakott,
én mindig szétszedtem,
és ezek után apák
még nekem voltak képesek igazat adni,
mindig csak nekem,
mintha neki nem is lehetne igaza,
mintha az teljesen ki volna zárva.

És hogy amikor ő ennyi idős volt, mint most én,
állandóan vigyáznia kellett rám,
nehogy megcsússzon a kis lábacska menés közben,
nehogy elvágjam a kis kezecskémet az ollóval,
nehogy beüssöm a kis fejecskémet az ágy szélébe,

nahát ehhez képest én szabad ember vagyok,
mindig azt csinálom, amit akarok
– vele ellentétben, mert neki még mindig
rám kell vigyáznia,
engem kell, hogy őrizzen,
nem mehet el tőlem sehova,
minden délután itthon kell döglenie,
de nem baj, megkeserülöm én még ezt,
megtanít ő még engem kesztyűbe dudálni.

Ilyeneket mondott ma is,
aztán meg elkezdte sorolni a sérelmeit,
hogy ő évekig hegyezte a ceruzáimat,
nehogy elfáradjon a kis kezecském,
hogy ő évekig rakosgatta a játékaimat,
nehogy elfáradjon a kis lábacska,
hogy ő évekig ágyazgatott nekem,
nehogy letörjön a kis derekam az ágyneműtartótól,
de ennek most vége,
ma tényleg megtanít engem kesztyűbe dudálni,
azzal behozta a seprűt és a lapátot,
hogy takarítsam ki a szobám,
de előtte még rakjam el a játékaimat,
hogy ha felmostam a padlót,
már ne tapicskoljam össze a kis lábammal,
éppen ezért a port is felmosás előtt törölgessem le,
és ki ne felejtsem a gumicsónakot
meg a társasjátékok dobozait a szekrény tetején,
azokat is egyenként kell áttörölni.

Az persze nem volt neki elég,
hogy simán végignézze, hogyan csinálom,
mert közben állandóan bele is kellett szólania,
hogy ott még poros a szekrény alja,
meg hogy ezt meg azt még jó volna, ha gyakorolnám,
és hogy nem gondolom-e,
ha szellőztetek, akkor jobban szárad a padló
– lehet, hogy *gyorsabban* szárad,
de *jobban* biztosan nem, mondtam neki,
és amikor végre készen lettem,
megkérdeztem azt is, hogy akkor most

megtanított-e kesztyűbe dudálni,
ez-e a kesztyűbe dudálás, vagy ez a takarítás,
a kesztyűbe dudálás pedig valami egészen más.
Azt felelte, hogy a kesztyűbe dudálás
még csak ezután következik majd,
aztán meg azt, hogy ő úgy látja,
igen jól belejöttem a takarításba,
ezért nekifoghatok az előszobának meg a konyhának is,
és ha már úgyis ott vagyok,
berakhatom a piszkos edényeket a mosogatógépbe,
megöntözhetem a virágokat,
de nemcsak a konyhában, hanem az egész lakásban,
még kint az erkélyen is.

Amikor újra elkezdtem a munkát,
felült az előszobaszekrényre, felhúzta a lábát,
hogy ne zavarjon a söprögetésben,
és miután kényelmesen elhelyezkedett,
elővette a kabátja zsebéből a kesztyűt,
hogy amíg dolgozom, megmutassa a kesztyűbe dudálást.
Először csak simán fújta,
akkor még tényleg úgy szólt, mint egy duda,
néha persze elvette a szájától,
hogy én is halljam a röhögését,
hát mit mondjak, eléggé ellenszenves volt.
Később dallamokat is kezdett játszani rajta,
hogy megpróbáljon felidegesíteni,
de ha én fáradt vagyok, akkor nem tudok ideges lenni,
és ha dolgozom, akkor nagyon el tudok fáradni,
így aztán a takarítás végére teljesen megnyugodtam.

Megint anya jött haza először, mint általában,
és amikor nyílt a bejárat ajtó, a bátyám
azonnal ledobta a kesztyűt az előszobaszekrényre,
de leszállni már nem maradt ideje.

Hát te meg mit csinálsz ott,
kérdezte anya, alighogy belépett,
de a bátyám válaszát nem várta meg,
mert akkor már észrevette azt is,
hogy milyen rend és tisztaság van a lakásban,

ki takarított ki ilyen szépen, kérdezte hát,
én meg azonnal rávágtam, hogy én,
mert ugye tényleg én csináltam mindent,
aztán behívtam a szobámba,
hogyan nézze meg a szekrény alját is,
egy szemernyi por sincs alatta,
és nézze meg a szekrény tetején a gumicsónakot
meg a társasjátékok dobozait,
azokat is egyenként töröltem le.
Akkor anya megsimogatta a fejem,
és kíváncsiságból benézett a bátyám szobájába is,
de ott ugyanolyan rendetlenség volt, amilyen szokott,
így hát a konyhába ment, és amikor meglátta,
hogyan be vannak rakva a mosatlan edények a gépbe,
összezsapta a tenyerét, és nagyon megdicsért,
példát vehetnél az öcsédéről, mondta a bátyámnak,
aki még mindig az előszobaszekrényen ült,
de akkor hirtelen leugrott, berontott a szobájába,
és olyan erősen csapta be maga mögött az ajtót,
hogy majdnem lepergett az összes vakolat.
Én fogtam a kesztyűt,
hogyan a helyére tegyem azt is,
ne legyen rendetlenség az előszobaszekrényen se,
de akkor eszembe jutott a kesztyűbe dudálás,
amit tanultam a bátyámtól,
tudniillik, hogy jó lenne kipróbálni,
milyen is az,
így hát odaálltam az ajtaja elé,
hogyan fújjam.

Szerintem elég jól ment,
a fáradságom azonnal elmúlt,
perceken keresztül tudtam dudálni teljes tüdőből,
aztán kicsit variáltam a dallamokat,
hogyan ő is biztosan meggyőződhesen róla az ajtó mögött:
ma tényleg jól megtanított kesztyűbe dudálni!

BENESÓCZKY LÁSZLÓ

Háttal a kúriának

ez majd akkor lesz, amikor divatba jön
hogyan anyánk is szerepeljen a profilképünkön

anyánk majd azt hiszi, hogy azért szerepel
rajta, mert szeretjük, közben
nincs semmi összefüggés

–

én tüntetőlegesen nem fogok anyámmal
fényképezkedni, pedig megtenném
ő majd azt hiszi, azért nem, mert nem
szeretem – pedig csak azért, mert nem divatból
akarom mutatni, hogy szeretem

–

ez majd akkor lesz, amikor egy évben
körülbelül négyszer lesz szükségállapot,
ebből három az időjárás, egy pedig a zavargások
miatt, statáriummal összekötve,

a kormány jól fogja kezelni a helyzetet,
nem lesznek fennakadások, pár napot
késnek majd a repülő, az itt ragadt
francia cserediákok pedig cigánydalokat
harmonikáznak majd a tüntetés közepén,
vagy a havas Szent István téren.

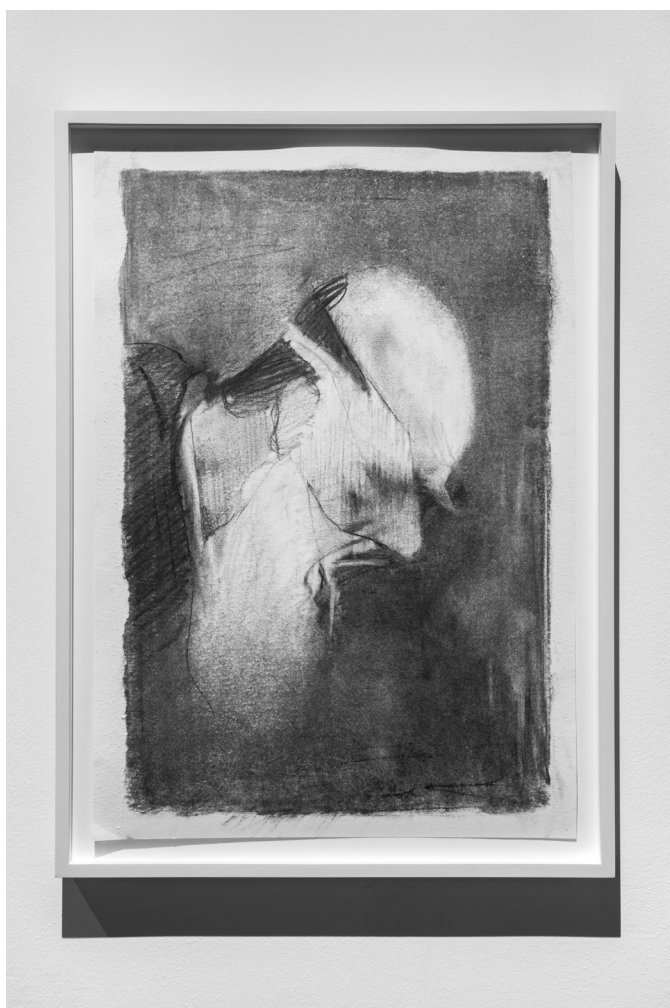
–

ez majd akkor lesz, amikor már más zászló
lobog majd a szívem felett, vagy csak hinni
fogom, hogy lobog

–

ez majd akkor lesz, amikor egy kúriában fehér
ruhás nők és elegáns férfiak valaminek örülni fognak

és én kint, a kúria falának támasztom a hátamat,
kilós gyümölcsök esnek le a fákról,
és az őszi táj díszleteként
végigzokogom az esküvődet.

Adrian Ghenie: *Tanulmány az Őnarckép mint Charles* (2013),
© Adrian Ghenie, Ovidiu Șandor Gyűjtemény

TATÁR SÁNDOR

Enjoy your meal!

Életből nesze neked, fejadag!
A kanálméret, az már a te dolgod,
s hogy nyugtalan kétséged mibe fojtod –
s a falat torkodon, vajh, megakad?

mert nem tudhatod, hátra mennyi van,
azaz, hogy eztán még hányszor haraphatsz –
bár ettől függne, hányszor s mily' nedves a matrac;
mennyire veszel részt a buliban.

De mindhiába, az, hogy mennyi jár, titok,
az meg kivált, hogy mennyi *jut!*
Az ember kreditjéből így könnyen kifut...

De falj csak, *most*, míg majd a sejtés átjár:
a starter ugyan sokkal többel kábitott,
a főfogáshoz más köt szalvétát már.

GERLEI DÁVID

Québec éjszaka

Ha elmegyek balra a térképen,
rá kell jönnöm, megszerettem, hogy minden
határátkelés után gyűlölöm: egyre kopottabb
a rózsaszín konyhaszekrény, melynek színét
dédapám maradék piros és fehér festékből keverte,
meg hogy a padlót hangyaboly-alapra rakta,
és az előszoba köve a kolóniák közti
völgybe süllyedt.

A mélyben egész estém Google
(*where to live in Canada*),
az álmom ingyenes québeci nyelvtanfolyam.
Néha a völgyből nyugat felé mászom,
a hegygerincen állva a gravitációhoz
fohászkodom könnyörületességért.
Reggel nem érzem a lábujjamat, mert
kilógok a takaró alól.

COSMIN PERȚA

Semmi sem marad hátra

(RÉSZLET)

1.

Amikor a nagyapám bölcs feje a földre gurult, egy tucat porban fürdőző veréb repült ijedten szerteszét. Kicsit mégis túl meleg volt május elejéhez.

Én tizenegy éves voltam, a nagyapám hetvennégy. Munkahelyi baleset, így hívják azt a pillanatot, amikor egy nagy darab fa repül feléd, és letépi a fejed. Én nem hívtam sehogy, csak azt tudom, hogy akkor először fordult meg a fejemben, hogy elmegyek.

Az út a kórházba, a nagyapám feje, ami szorosan hozzátapadt a nyakához, a temetés – mindez észrevétlenül elsuhant melletttem. A temetésből a süteményekre emlékszem, és arra, hogy rengetegen voltak, több százan, és mindenkinek volt valami mondanivalója számomra, és simogattak, mintha én lettem volna a halott. Emlékszem, hogy egyik éjjel egyedül maradtam a koporsóval, benne a nagyapám, és vártam, hogy álljon fel, majd' összeszartam magam a félelemtől, de mégis vártam, hogy álljon fel, és mondja: elég a viccből, gyerünk, dologra! De nem kelt fel, és beledobták egy gödörbe, tudtam viszont, hogy nincs egyedül, tudtam, hogy vele van az Isten. Nagyapám hívő ember volt, és ez teljesen megnyugtatót a halálával kapcsolatban.

Másnap kimentem a tömbház udvarára. Játsszani akartam valakivel, de egy barátom sem volt. Nemrég költöztünk a városba, de nekem a beilleszkedés sose ment könnyen. Beilleszkedni azt jelentette volna, hogy sikerül elegendő befolyásos barátot szereznem a túléléshez, de az is lehet, hogy csak sokkal jobban kijöttem a vadakkal, mint az emberekkel. Pár fiú tölcsért készített, és rabló-pandúrt játszott. Nem hagyták, hogy velük játsszam. Elloptam a lakásból egy régi elektronikus karórát, amiről tudtam, hogy nem fogják túlságosan hiányolni, és cserébe csináltak ne-

Cosmin PERȚA (1982–) költő, író, esszéista Felsővisón született, Máramaros megyében (Románia). A kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudomány Karán szerzett alapszakos diplomát, majd Bukarestben folytatta bölcsészeti tanulmányait mester képzésen, ahol később doktori címet is szerzett. 2002 óta folyamatosan publikál: húszéves korában jelent meg első kötete, a *Zorovel* (Grenta Kiadó, 2002), amit újabb verses és prózakötetek követtek – *Santinela de lut* (Vinea Kiadó, 2006), *Cântec pentru Maria* (Vinea Kiadó, 2007); 2007-ben adták ki első regényét *Întâmplări la marginea lumii* címmel a Cartea Românească kiadónál, majd 2015-ben a Polirom kiadta legújabb művét, a *Semmi sem marad hátra* [*În urmă nu mai e nimic*] című regényét. 2012-ben elnyerte a Román Kulturális Intézet „Az év fiatal írója” díját.

kem is öt tölcsért, és adtak egy darabka csövet. A seggfej – mondták nekem –, de azok a tölcsérek nekem fontosabbak voltak, mint az az óra, aminek az eltűnése miatt verést is kaphattam volna. Egyedül játszottam, és boldog voltam. Majdnem egy hónapig tartottak azok a tölcsérek, azokat szerettem a legjobban.

Amikor visszamentünk a Völgybe, hogy rendet rakjunk a nagyapám eltűnése után, a gyümölcsösben játszottam a tölcsérekkel, és azon gondolkoztam, miért kellett nekünk a városba költözni. Egyszer, amikor a falubeli iskolában a nagyobb fiúk megvertek, másnap a nagyapám baltával jelent meg az osztályban. Inkább mulatságos volt, tény, főleg a tanító, Cucuruz bácsi miatt, aki elbújt a katedra mögé, de hatásos volt. Már nem volt, ki baltával megmentsen.

2.

Egy templom mellett lakom, de a minap este egy manzárdban találtam magam, egy asztalnál az ördöggel. Nevettem az ördög viccein, és igazat adtam neki akkor is, amikor nem értettem vele egyet, alattvalója voltam és szolgálalelkű, és nagyon megdetszettem az ördögnek. Majd elhívott magához, hogy bemutassa a lányát. Útközben át kellett vágnunk egy mezőn, tele hatalmas tyúkkoponyákkal. Ha hozzájuk érsz, megerősödsz, de azok a koponyák ott, a mező szélén, egyikük meggyógyít, másikuk megbetegít – mondta. Az ördögnek három szobás lakása volt, a konyhában az ördög lánya és a néneje, kötöttek. Velük szemben ültem egy széken és teáztam, a szemplilánk alól néztük egymást, félénk volt az ördög lánya és borzasztóan szép. Majd megjelent sok ellenség, és majdnem lebuktatták az ördögöt, de én kiálltam a ház elé, baltával a kezemben, és harcoltam velük, és megmentettem az ördögöt a lánya örömére. Majd kocsikázni indultam a Daciával, és egyszer csak elhajtottam a házam előtt, és mutattam nekik: itt, itt lakom én, csak hogy gyorsan ment az autó, és amikor ők odanéztek, már a templomot látták.

3.

Tizenegyéves korban a hormonok mozgolódni kezdenek, és én nagyon szerelmes voltam Ancába, a szomszéd lányba, Adi barátom húgába. Úgy hétéves koromban Adit kérdeztem, hogy hogy néz ki egy punci, mert ő együtt fürdött Ancával a teknőben; azt mondta, olyan, mint egy hüvely. Ez nem volt elég kielégítő számomra, és kilencévesen, amikor kijöttünk a falubeli iskolából Adival, másik két fiúval és egy lánnyal, beszélgettünk, és a földút egy kanyarjában behúzták a lányt az erdőbe, és lehúzták a bugyiját, hogy jobban lássák. Nekem nem volt elég bátorságom velük menni, szégyelltem, nagyon szégyelltem magam, és álltam az úton, figyeltem. Majd megkérdeztem, milyen volt. Mint egy kakával teli hüvely – mondták, de ez sem volt elég kielégítő számomra. Majd a lelkiismeretem, a szégyenérzetem elárult, éjszaka nem tudtam elaludni, tudtam, hogy valami rosszat tettem, emésztettem magam, és folyamatosan kínlódtam legbelül, míg el nem mondtam anyámnak, és akkor mind-

annyiunkra lesújtott gyermekkorom legkegyetlenebb csapása, a sebek begyógyultak, de én még mindig nem tudtam, hogy néz ki egy punci.

Tizenegy éves koromban, a nagyapám halála után, egyre ritkábban mentem ki vidékre, de Ancába még mindig szerelmes voltam, és tudtam, hogy most, a nagyapám halála után, férfivá kell válnom, azaz, hogy tudnom kell, hogy néz ki az a valami. Egyedül voltam Ancával nála otthon, és meg akartam csókolni, és látni akartam, azaz hogy férfivá akartam válni. Eleinte megkértem rá, nem akarta, majd játszottunk, hancúrkoztunk kicsit, és megpróbáltam rámenősködni, de ő felkapott egy kést az asztalról, és megvágta a kezemet. Még mindig megvan az a hegem. Majd, öt-hat évvel később, jött egy fiú Amerikából, és megkérte Anca kezét. Nagy buli volt a Völgyben, majd másnap kocsiba ültek, és elindultak az Óceán felé. Ez volt az utolsó alkalom, hogy láttam Ancát, és ez volt életem egyik legszomorúbb napja. Már nagy voltam, tudtam, hogy néz ki egy punci, bár előben még egyet sem láttam, de Anca és az ő varázslatos punciya elment Amerikába.

4.

Gyorsan verbuválnom kellett egy legénységet a kalózhajómra. Pár napra rá elindultam Amerikába. Konstancán találtam pár vérbeli románt, hithű tengerészt, a törrel is jól bántak, de ez nem volt elég nekem. Valaki szólt, hogy egy kocsmában találok pár belevaló franciát. Mit tehettem volna? Szükségem volt egy minél komplettebb legénységre, még ha az nem is a legjobb. Ha franciák, akkor franciák. Aztán szólt az ördög, hogy vigyem magammal a lányát is. Majd ő vigyáz rá, hogy ne lázadjanak fel a franciák, és nagyon jó lesz, engedelmes – mondta. Egy szép őszi nap volt, és a szél pont az arcunkba fújt, beletúrva a zsíros, lenőtt hajunkba.

5.

A nagyapám már jó pár hónapja, hogy meghalt, és én sehogy sem tudtam beilleszkedni a városi iskola negyedik osztályába. Tél elején kaptam egy kegyetlen verést hét másodikos fiútól, akiknek egy ötödikes lány segített. Az egész iskola rajtam nevetett, én voltam az, akit megvert Hófehérke és a hét törpe. Elkezdtem almát és szendvicseket vinni egy verekedős nyolcadikosnak, és egy ideig elcsitultak a dolgok. Szünetben a szokásos hógolyózás. Nem tudom, miért, megtetszett egy lány a hetedikből, akit váratlan ügyességgel dobtam fejbe hógolyóval. Egyik nap elcsípett a lány, amint tornaóráról jöttem kifelé, és berántott az eldugott folyosóra, ami az iskola üvegháza felé vezetett. Vártam, hogy majd behúzz egy párat, ehelyett felnyomott a falra, és szenvedélyesen megcsókolt. Kicsit nagy volt a melle egy hetedikeshez képest, és azokkal tolt neki a falnak. Csókja nedves volt és ragacsos, és a kezével a combjára és a mellére húzta a kezemet. Majd hirtelen levált rólam, és elszaladt. Kellett pár perc, amíg helyrejöttem. Másnap mindenki tudta az iskolában, hogy ennek a hetedikes lánynak matekórán jött meg a vérzése. Nem mondtam el senkinek, mi történt, de rémülten néztem körbe: valamilyen szinten meg voltam győződve ró-

la, hogy ami történt, az én hibámból történt, mint akkor ott az erdőben, és meg lesznek érte büntetve.

6.

Nem tudtam komoly filmet csinálni egyetlen szereplővel, úgyhogy összegyűjtöttem néhány gallyat, tettem rájuk kalapot és bakancsot, és gondosan elhelyeztem őket a berekben. Nem bukkanhatott ránk a náci hadsereg. Még három repülőm is volt, régebbiek, az igaz, az első világháborúból valók, de pilóták odaadása és technikai felkészültsége kompenzálta ezt. Mi voltunk a hegyvidéki ellenállók. Csak jöjjenek. Minden elő volt készítve, de nem volt, aki forgasson. A horizonton felbukkant néhány esőfelhő, és a szél kezdte lefújni a leveleket a katonáimról, majd megjelent az ördög lánya, és azt mondta, hogy ha szeretném, ő lefilmezi az egészet. Nem, nem akartam, túlságosan beborult, csak fényben forgatunk – mondtam neki, összeszedtem a kalapokat és a bakancsokat, és leszaladtam a dombról.

7.

Mindig emlékezz arra, hogy a mi családunk kivételes emberekből áll – mondta az anyám. A mi családunk története visszanyúlik egészen a XVI. századig, azaz amiről mi tudunk.

Az anyám őseit 1530 körül azonosították be először, vidéki nemesek, megfélemlíthetetlen harcosok, pajzs nélkül harcoltak, balkézben rövid karddal, bárdal a jobban. Az apám ősei kicsivel később jelennek meg, úgy 1570 táján: grófi család, taktikai készségéről és a tűzszerszámokkal való precíz bánásáról ismert. Az apám örökölt is valamit tőlük, elsőosztályú céllövő volt, azt mondta, a háború óta. Az apám családjának címere, amit nagy nehezen bányásztak elő a történelem sűrű ködéből, a garzonban lógott a kanapé fölött – egy lovas két kutyával és flintával a kezében, egy erdős aljában. De mindez a XVI. században történt, mi most a '90-es években voltunk, Iliescu a második mandátumában, a címer giccsesen és depresszív módon lógott az elnyűtt kanapé fölött, én meg még mindig nem illeszkedtem be az új iskolában. Jól lehet már nem minden nap jöttem haza lila szemmel, sőt sikerült nekem is elvernem valakit. Nem, nem azért történt, mert én akartam, hanem mert kényszerítettek, még most is. A nagyobb fiúk mondták, hogy verjem meg, mert ha nem, én lettem volna az, aki megkapja a magáét. Üsd meg, üsd meg jól – mondta akkor nekem az ördög lánya, és megütöttem. Az első ökölcsapások félelmetesen haladtak felé, majd, ahogy elkezdett visszaütni, dühösen, inkább a földön fetrengtünk, és téptük egymás ruháit, míg egy szerencsés húzással beledöftem a lábam a mellkasába, és ráhajítottam egy szemétkupacra, az iskola mögé. Megtapsoltak és gratuláltak, egy pillanatig úgy éreztem, befogadtak. Nem, egy pillanatig sem gondoltam, hogy szörnyű változtam volna, hogy olyan lettem, mint ők, nem sajnáltam a szemétkébe zuhant velem egyidős fiút, kivételesnek éreztem magam – ahogy az anyám szokta mondani, most először, amióta felköltöztünk a városba.

8.

Buszra ültettek, és tornaórán elvittek minket egy uszodába. Mind a harmincunkat bedobtak a vízbe, és azt mondták, ússzunk. Én nem tudtam úszni. Ottmaradtam a szélén, és bedugtam a fejem a víz alá. A víz sárgás volt és olajos, kinyitottam a szemem a víz alatt, és akkor láttam. A medence törött alján kibújt a növényzet és sok, sok gomba – óriási gombák, amelyet még sose láttam. Kiemeltem a fejem a vízből, és kiáltottam: gombák, gombák! Mindenki a lépcsőhöz sietett, a tanítónő rám ordított, hogy pánikot keltek, a tornatanár káromkodott egy rövidet, hogy hogy engedhetem meg magamnak, hogy azt mondjam, gomba van az ő medecéjében?! Egy kis szaros vagy, egy senki – mondta nekem. Meglátjuk tíz év múlva – mondtam neki. Visszafelé a buszon leghátulra ültettek egyedül, majdnem sírtam, majd odajött hozzám az ördög lánya, és azt mondta, ne kereseregjek, inkább készüljünk együtt franciaórára. Szép volt az ördög lánya, úgyhogy elkezdtem szótagolva utánamondani: *les-en-fants-courent-dans-la-cour-sans-sou-cis*.

9.

A nagybátyám volt a második kivételes szereplő a családban. Sose értették meg egymást a nagyapámmal, tizennégyévesen készített magának egy tarisznyát, és elment „világgá”. A nagyapám mégcsak meg sem próbálta megállítani, ő volt az egyetlen fia, és elüldözte otthonról egy seggberúgással. Az otthonról menesztett, síró fiú képe, aki egy szál tarisznyával baktatott a földúton a semmi felé, sokáig kísértett és izgatott. A nagybátyám megérkezett Konstancára, megnőtt, elvégzett egy szakács- és pincériskolát, és ő lett Ceaușescu egyik pincére. Az amerikai titkosszolgálat besorozta, lebuktatta, majd segített neki elmenekülni az országból. Öt évig bujdosott egy svájci síállomáson, rátalált egy román kettős ügynök, a barátja, aki visszatért az országba, és jelentette, hogy halott. A nagybátyám elmenekült az NSZK-ba. Hamburgban feleségül vette egy híres hajótulajdonos lányát, akivel a diszkóban ismerkedett meg, elvégezte a fizika szakot az egyetemen apósa anyagi támogatásával, és mérnökként dolgozott a hamburgi atomerőműnél. Idehaza a család megkapta az iratot, miszerint a nagybátyámat országárulónak nyilvánították. Nagyapámnak a szempillája se rezzen. Nagybátyám 1990-ben hazajött, és a nagyanyámnak majdnem szívinfarktusa lett. Nagyapámnak a szempillája se rezzen. Pont úgy váltak el, mint amikor a nagybátyám tizennégyéves volt. Az anyám sírt a legjobban.

10.

Amikor a nagyapám levágta a szopós borjút, tudtam, mi következik. Anyámmal és apámmal beszéltem a Völgy egyetlen telefonján, a szomszédén, és kérleltem őket, hogy azon a héten korábban jöjjenek vissza, hogy segítsenek megállítani. Megígérték, hogy gondoskodni fognak róla, hogy semmi rossz ne történjen. Majd beesteledt, az Úr napja már lement, és nagyapa kihozta a borjút az istállóból. Hozzátapad-

tam, és szipogni kezdtem, amilyen erősen csak tudtam, fogtam a farkánál, és nem hagytam, hogy hátrahúzza. Gyere velem, légy férfi – mondta nekem a nagyapám. A szüleim nem érkeztek meg, és megcsalva éreztem magam. Három napig sírtam, végül én is ettem a húsból, és amikor megérkeztek a szüleim, már minden rendben volt, de valahogy másképp.

Fordította: ALBERT DOROTTYA

Dan Perjovschi: Vázlatfüzet – Tate előkészületi rajzok (2006),
© Dan Perjovschi, Ovidiu Șandor Gyűjtemény

SÁNTA MIRIÁM

A csúcs fele

I.

Két szem közt a távolság: az orrnyereg.
Elindul és szemközt a hegy,
lábában is úgy kering a vér,
mint csúcs felett a felhők.
Nem vár senkit, egyszerűbb az út –
talp alatt a föld története morzsolódik kövekké.
Gördülésük aprólékos, szaggatott,
mint szívében a dadogás,
hisz torkában dobog.
Két csúcs közt a távolság: hegygerinc,
az orrnyereg, a szemgödör,
a csontvelő a hátban,
a lábban az élvezet hogy érkezik.

Nem vár senkit, egyszerűbb deréktól lefele
készenlétben tartani a csontot, mely emlék érzetére fordul,
mikor a sziklára felérve széttárulva lepihen.

II.

Kis szirt alatta, mintha székre ülne, átölelné de nincs ott,
egyedül jött, csak az út hajtotta, a cél nem érdeke.
Nincs ki nekidőljön, terpesze üres,
térdei alatt fúj a szél. Két szem közt a távolság: orrnyereg.
Két hegycsúcs közt ő a távolság.
Távolság benne a két térde között megbújó test emléke.

HEGEDŰS GYÖNGYI

Pozzo az intenzíven

minden fa eljövétel.

erre a mondatra ébredt
az altatásból. mintha mestersége
kómája ért volna véget
ezzel, mint szereztetési ígérel.

az érintett erek
ágrajzolata ismerős volt.
tudta, hogy rengeteget látta.
a keltezési nem a keletkezési ideje.
pedig nem csalt senki sem.

csak eddig a rivalda
ketrecben legalább
három árnya kellett legyen.
s a *legalább* mindig halványabb, mint az *egy*.

most már azt is tudta, a fa,
melyről eddig azt hitte, allegorikus díszlet
a domináns féltekében, valójában a címszereplő,
s ő csak egyik szerepárnyéka.

és ez most valójában pontosság, hogy a vissza
nézőnek nem emlékszik tévesztő szóval a szemszínére,
csak a pupillában elnyelhetetlen szemfehérjére.

az egész alakos felejtésben,
már nem lehet tudni kire, csak azt, hogy várni kell.
a valóság idáig növényi emlékezet:
eddig a négy évszakkal beoltott téli fáig.
a függőleges deltatorokolatáig.

kék ing

álomban egy kék inget
kellene visszaadnom.

úgy kék,
mint az ér:
esküdnénk színére,
míg szét nem válik
a szövet.

az én színem: mindig más viselte.

hogy maradt nálam az ing,
ha ő egyetlen pillanatra
le nem vette?

az ébredés kérdése
még az álomban
hangzik el.

s most fázik vajon,
mintha rajta sem lenne?

talán a szín
a levetett ing, akkor is,
mikor viseli.

milyen anyagtalan
a megmaradás törvénye.

NYIRÁN FERENC

Kentaur, a vakmerő

„Az üldözés fáradhatatlanul folyt tovább.”

(Augusto Roa Bastos)

Lebotladozott a hegyi barlangjából,
hosszú hónapok óta először, remélve,
üldözői már felhagytak őrült tervükkel,
hogy kínhalálban részesítsék minden ok
nélkül, legalábbis ő így hitte, mert hiába
kutatott múltjában, nem bukkant semmire,
amivel e kegyetlenséget kiérdemelhette;
Achilles-inában a beletört nyílhegy alatt
üszkösödni kezdett a seb, így hát alámerült
a kék tóba, de nem a kulcsot kereste ezúttal,
mely a számára rendeltetett ajtót nyitotta
volna, eszébe sem jutott, hogy ez menekülésének
egyetlen esélye, de kitisztogatta sebeit és bekötözte
gyolcsingéből tépett darabbal, megszártkozott
a napon, s lassan elindult a hegyre, ám ekkor a
fák közül előlépett az ördög pénztárosa, kezében
fémperselyt csörgetve, kék szemében a halál
hideg ígérete villant, ott álltak egymással szemközt,
várva, hogy intésére előlépjenek
az erdőben rejtőzködő íjászok.

Kentaur, a beletörődő

„Kheirón elfogadta a halált.”

(J. Updike)

Sziklák peremén vezetett útja, miután
az ördög pénztárosának egyetlen intésére
visszahúzódtak a felajzott nyíllal rámeredő

íjászok, s őrült gondolata támadt, hogy miként
vessen véget szenvedésének, hogy ne kelljen
látnia kínzóí kegyetlenül közömbös tekintetét,
ezért két ujját V alakban, mintegy győzelme jelképét
az égnek emelte, majd újkori Oidipuszként maga
ellen fordította, s immár vakon botorkált tovább a
sziklák között, remélve, hogy lezuhan, mielőtt a
következő nyilvánvaló befűródik, de hiába várt,
mígnem rádöbbsen: arra ítéltetett, hogy az idők
végezetéig így bolyongjon, szakadékok szélén,
világtalanul, s gyáván ahhoz, hogy alávesse magát
a mélybe; közben tovább érezte a néma íjászok
megvetéssel vegyes szánakozását.

a vallomás

a hülye puma dzsekimben voltam,
amiben pufinak néztem ki, meg a
fekete kéményseprősapkában, a
többire nem emlékszem, csak arra,
hogy pontot akartam tenni egy dolog
végére, jobban mondva dűlőre vinni
valami képlékeny, barátság és szerelem
között billegő érzést, és ittam is előtte,
különben honnan vettem volna a bátorságot;
kérdőn nézett rám, az ajtóban álltam s
meredten bámultam a cipőmet, ahogy
tőlem függetlenül rugdossa a félfát,
mint egy gyerek, aki rossz fát tett a tűzre,
makogtam valamit, végül kiböktem és
egyszeriben rám szakadt minden, ám
romjaimban is sejtettem, a feketeleveles
hátra van, belenéztem a szemébe, de
nem tudtam kivenni belőle, mit gondol
minderről, mert harag és mulatság furcsa
elegye sugárzott vissza rám, mielőtt
megadta a kegyelemdöfést:
így jártál

TANDORI DEZSŐ

Pontos útközben

(JEGYZETEK T. ÁKOSNAK)

„Nem jegyzetelek; *bérletem* van (TD).”

„Inkább hasonlít a tengerhez”, (oda? TD) „milliárd hullámot ismétél és mos össze” (Mészöly Miklós)

„...nem hajlandó végérvény... különbséget tenni..., mindezt totálisan teszi” (Mészöly M.)

É ha:

=

~

~

=

~

~

=

~

~

etc. 10

⊕: Mi a végérvény?

Mi az, hogy

különbség?

Mi az, hogy

tenni?

*

Megj.

*(Henyé, enyhe
jegyzetek;
kegyzetej.
„Jegyzetelj,
kegyzetelj.”)*

teszi – veszi
keni – feni,
kelli – fenni
lenni – (lenni?)

Fenn, ni! Lenni.
Lenn, ni! (Vagy nem lenni)

*

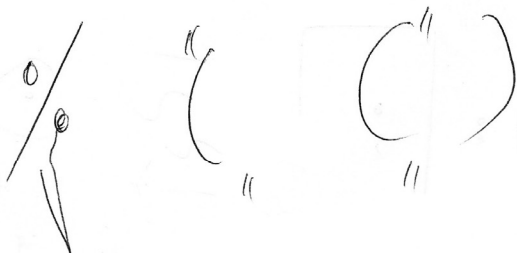
Mészöly-émlékezés

*„Válts jegyet,
ne válts kegyet.”*

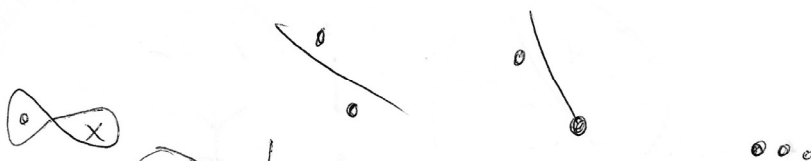
kell –
leni
kell fenni (fenti)
kell –
–leni (kelti, felti, lenti)
Erőltetések

*

(New of an ξ)

Ételmen⁴

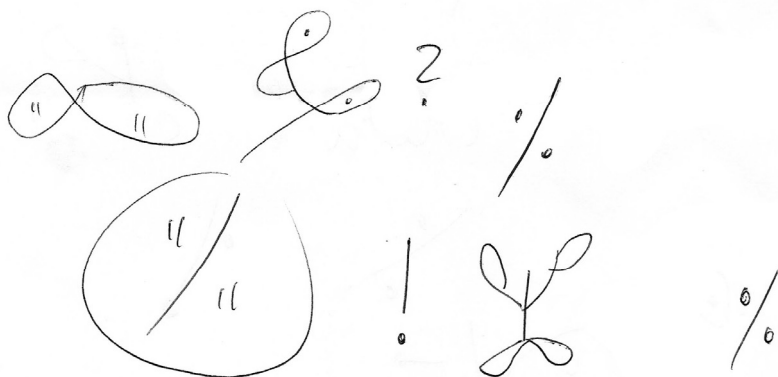
$\approx \approx$

$\left(\begin{smallmatrix} + \\ - \end{smallmatrix} \right)$

$$\begin{bmatrix} = & = & \approx \\ \approx & \approx & = \end{bmatrix}$$

g_{eu}l's

„Bar azért es sem
 angyi a gételun.”
 (Négy Nélcs)

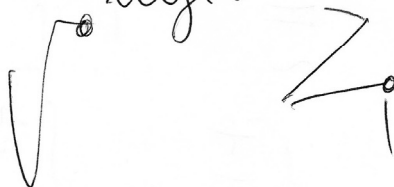
Nyitó

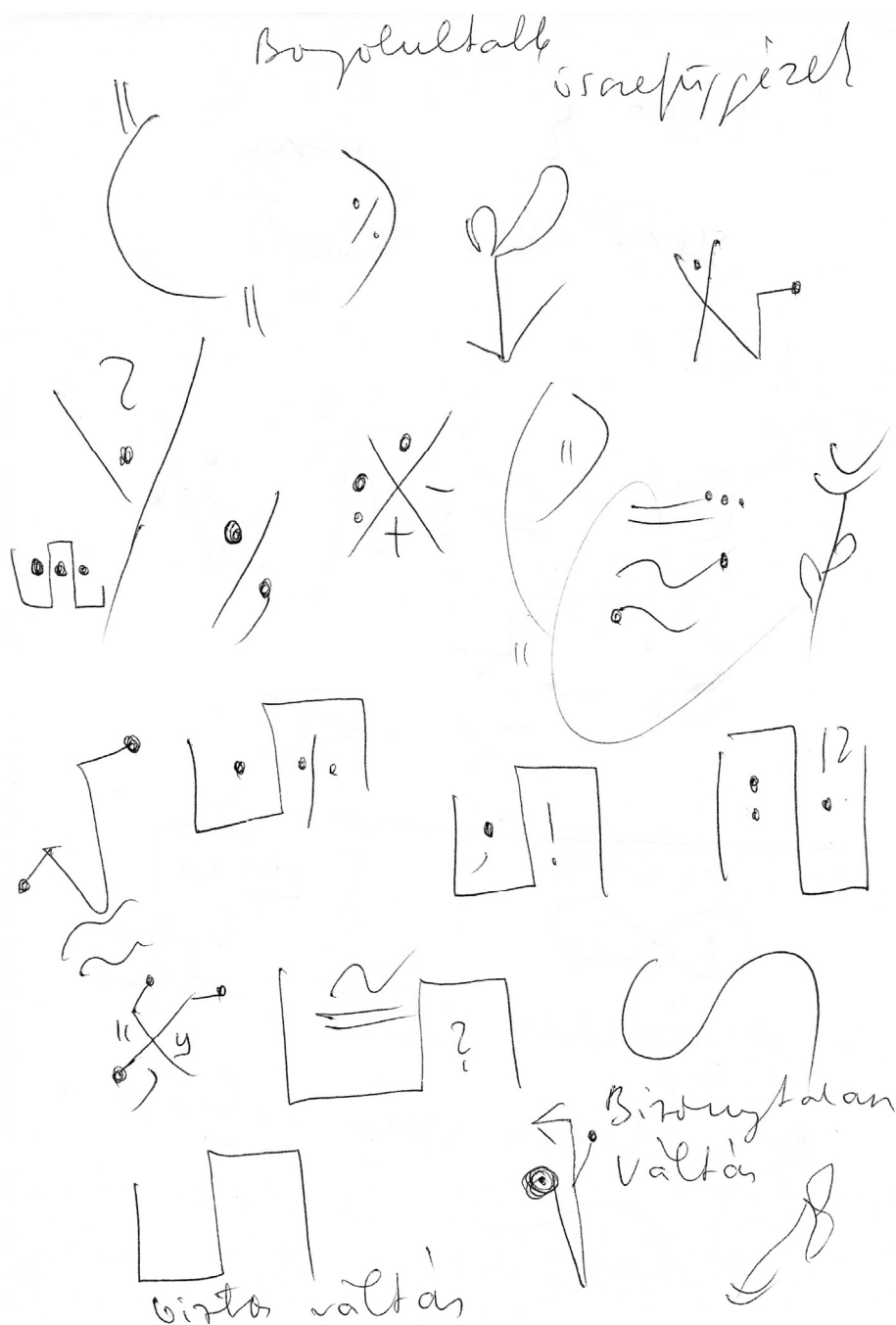

és záró

Végtelen

és
 nyitó

Lehet-e kedvenc
írásjeliségek?

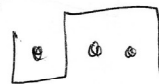
IGEN

"(%, $\approx$, $!|$, $;/$

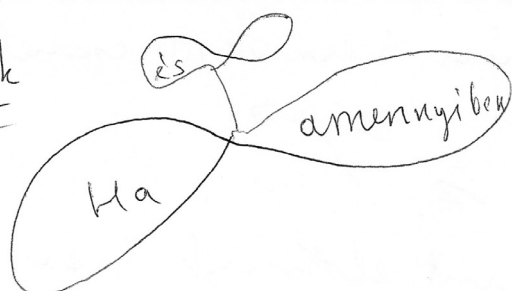
A régtelen vált

A régtelen nem váltik:

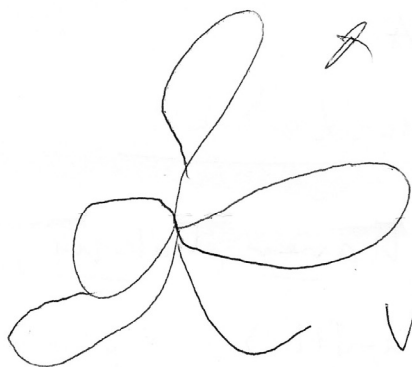

Váltás-
várakozás

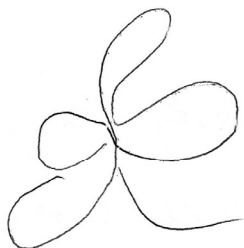
Zsenge'k

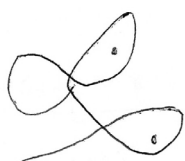
Végtelen-pár (biceg)

Végtelen szét

Végtelen levél
nis

≈

utánanézó végtelen

*

Halottaim. Nem ők nincsenek,
én nem vagyok.

*

Ha valamit olvasok: 4-szer,
vagy egyszer sem.

*

Feltételesen: HA

Halál halott haldoklás
Hahaha, határ, haver, hakni,
has, had stb. („ha – stb.”)

*

Nagy hatalom a „valóság” szóvá alakításának képessége. (Kb.: Lengyel András Kosztolányiról)

*

Kiegészítendő feltételek:

ragszom, zárd, talom, llgatás, zug.

GYENGE ZOLTÁN

Egy megholt ember feljegyzései

AFORIZMÁK AZ ÉVEZRED KEZDETÉN*

Utólagos megjegyzések

Azt hittem, ezek a sorok akkor jelennek meg, amikor már halott leszek. Végtelen elégedettségérzettel tölt el...

– így lett.

Ha az ember halott, az számtalan előnnyel jár. Nem kell például vitába szállnom másokkal, teljesen felesleges és értelmetlen párbeszédet folytatni, mert bár szeretek vitázni, most mélységes megnyugvással tölt el, hogy olyan előnyt élvezek, amelyet senki nem tud magáénak. Nem kell figyelnem mások véleményére, nem kell foglalkoznom gunyoros megjegyzésekkel, nem érdekelnek a fintorok, amiket a bölcsesség letéteményesei vágnak, nem zavarnak a lapos félrenézések, megvető pillantások. A külvilág szemében csak nyomorult *voyeur* vagyok.

Érveket felhozni egy halottal szemben meglehetősen szánalmas és értelmetlen dolog. Ha nem lenne illetlen, akkor mosolyognék rajta – egy halottól vitát elvárni? Botorság. Minek erőlködni, ha kérdéseidre úgysem kapsz megfelelő választ? Egy halottal duellálni? Nevetséges. Csak triviális kijelentések lesznek. Az egész „nem megfelelő”, nem „helyénvaló”, nem „anständig”. A megholt ember feljegyzései annyi előnyt élveznek, amennyit csak meg lehet nekik engedni, márpedig a halál nagy előnyöket képes adni, sokkal nagyobb, mint az élet. Ha az illető megholt. És tessék mondani: akkor már nem ember?

A feljegyzések viszont lehetnek élők. Vagy annak tűnhetnek. Élők annyiban, hogy az ember, aki már megholt, nyilvánvalóan élő volt, amikor mindezeket papírra vetette.

Bár ez sem biztos. Hisz hol kezdődik a halál? Abban a pillanatban, amikor megszűnik a lélegzés? Vagy amikor valamelyik tudálékos orvos azt mondja: „nincs többé, medikus, írja be, a halál ideje: tíz óra kettő”. Vagy amikor a funerátor veszi a botját, és a halotti menet élére állva vezeti a sokaságot végig a körúton, végig, egészen a belvárosi temető kapujáig? Vagy amikor fellobban a halotti máglya vörös lángja, hogy belemarjon a valaha élő test élettelen anyagságába, elemésztve, no, nem az örökkévalóságnak, hanem a meghunyászkodás pillanatának, azt gondolván, ezzel valahol a messziségbe omolva elviszi őt a boldogok szigetére, akkor is, ha nem tesz vele semmi jót, ha nem akar odajutni, hiszen kit kérdeztek meg: hová és mikor akar menni, mit akar tenni, miről akar lemondani, hogy talán cserébe elnyerjen valamit, valamit, amire talán soha semmikor nem is vágyott, ami soha nem lesz az övé. Mi az értelme hát ennek az erőlködésnek? Tovább, csak tovább, nem megállni, nem maradni, mert akkor vala-

* Az írás egy készülő könyv részlete. Az *Utólagos megjegyzések* kivételével az egyes aforizmák a könyv különböző helyeiről történt válogatások. Egy részük (természetesen nem ugyanez) megjelent a *Korunk* című folyóiratban.

mi megragad, és nem halad előre, aminél szörnyűbb „bűn” nem létezik ezen a földön, hisz a haladásba, a fejlődésbe vetett töretlen hit viszi előre a haladást.

A megholt ember feljegyzései a halál elől való menekülés példái – mondaná a rafinált utókor sikeres fiatalja, vagy kifinomult tudósa. Ha teszünk ellene valamit, ha kiszállunk kórságával szemben, az a vég előli menekülés? Nem hinném. Sokkal inkább egy tébolyult vágyakozás, el, messze el „innen oda”, vagy „vissza ahhoz”, ahonnan jöttünk, esetleg éppen ellenkezőleg: ahová mennünk kell, mennünk, akkor is, ha önszántunkból esetleg nem akarunk. Ez sem bizonyos, és nem is lehet az. Nem tudhatom, hogy mi mire jó, nem tudhatom, hogy mit mire lehet használni, azt sem, hogy egyáltalán kellene-e valamire használni, hisz a használhatóság, a „mire-valóság” a legértelmetlenebb dolog, bár bennünket mindig foglalkoztat, ugyanakkor nem tehet elégedetté, pláne nem boldoggá. Persze joggal kérdezhetnék a „még élők”: mi a boldogság? Miért kellene mindennek valamire jónak lennie? Miért kellene mindennek hasznosnak lennie? Amikor minden hasznos, mondjuk egy hasznos prűcök általában semmire sem jó – bár ezt többnyire, csak post festa látjuk be. Ne feledjük: ha a hasznosságból indulunk ki, akkor annak lesz igaza, aki szerint ezt az alacsonyabb rendű állatfajt az egy dimenzió tökéletesen kielégíti.

A megholt ember feljegyzései semmit sem akarnak. Csak mutatnak, nem demonstrálnak, nem igazolnak, nem tesznek jobbat, sem rosszabbat, nem akarnak a jövőbe pillantani, nem merülnek el a múltban, egyszerűen itt vannak, mert pontosan tudják: mi a pillanat, az a csodás, megmagyarázhatatlan valami, ami annyira elszédítette Platónt, hogy nem tért többé magához. A pillanatok – nehogy felületesnek tűnjek az Önök szemében – nem mozdulnak.

A megholt ember nem akart semmit kimondani. Nem akar igazságot bizonyítani, nem akar argumentálni; vannak a leírtak, a felmutatottak, a dolgok ugyanis egyszerűen csak vannak. Vannak. Amikor – aki ezt megfogalmazta – már nincsen. De az érvényük talán nem csorbul, sőt, emberi módon erősödik.

„Szépen fogalmaz” – mondja az egyik. „Szépen, igen szépen ír, de nincs a gondolatokban igazi mélység!” – mondja a másik. „Fecseg, túrhetetlenül fecseg.”

Kinek van igaza?

„Nincs igazi szépség a gondolatokban, a mondatok ráadásul suták, nem felelnek meg az irodalmi standardnak...” – nekik igazuk van. „Nem tud írni, egyszerűen nem tud írni, képtelen bármilyen finom fogalmazásra, látszik, hogy képzetlen, de legalábbis tanulatlan.” Vagy mások: „Veszélyes exhibicionista, vigyázni kell vele, semmi más nem érdekli, mint a népszerűség!” – ő mondja ki talán az igazat. „Nincs semmi értéke, semmi értelme, semmi, ami bármilyen módon a megtartás igényével léphetne fel. Nincs semmi, ami érdekes.” Igen, ez ugyan-csak igaz.

„Úgysem olvas senki. Úgysem olvassa senki ennek a névtelennek a körmölését.” Ez még inkább igaz. Senki sem olvas. Senki sem igényli a ma továtűnő most-világában, hogy megálljon akár egy percre is, és elgondolkodjon – no, nem a mondottakon – hanem azon, hogy miért vette valaki magának a fáradságot, hogy papírra vesse a gondolatok végtelennek hitt szárnyalását, amely leginkább Ikaroszhoz hasonlatos, és egy Brueghel-képben landol.

A megholt ember nem akar semmit. Ő halott, nincs vele mit vitázni. Egyoldalú beszélgetés lenne – ez viszonylag könnyen belátható, igaz, elég egyszerűen el is végezhető.

A megholt ember – köszöni – teljesen jól van. Nincs mit mondania, szavait nem fogja többé megváltoztatni. Minden úgy jó, ahogy van. Anyám mondogatta ezt unos-untalan: „nem tudni, mi mire jó”. Ami persze végtelen ostobaság, és egyben végtelen bölcsesség.

A megholt ember már nem akar semmit, vagy csak a semmit akarja? Soha többé nincs mosoly az arcán, ami nagyon jó, mert az a gunyoros arc igen nehezen viselhető, még szerelmei sem állták ki, ők sem voltak képesek vele mit kezdeni. Nincs miért és nincs mivel, kivel. Csak az arc! Az ne lenne!

A megholt ember itt hagyott valamit, ami vagy jó – vagy nem, de ez már őt nem érdekli, mert egyszerűen nincs, ami érdekelné, és olyan, mint Hegel abszolút szelleme – senki nem tudja mi az.

A megholt ember itt van. És ez jó.

A megholt ember nincs itt. Ez annál jobb.

Fogadjuk egyszerűen elnézéssel a megholt ember feljegyzéseit, botránkozás nélkül, akkor is, ha számunkra érdektelen, akkor is, ha több ponton megérint bennünket, vagy nem hagy nyugodni, ha békétlenné tesz, zavarttá és meggondolatlaná; akkor is, ha nem értjük pontosan, mi miért van, bár tudjuk, hogy másképp nehezen lehetne, mert nincs remény semminemű változtatásra – már ha elfogadjuk a halál mindennapos tapasztalatát – és nem megyünk tovább, nem maradunk ott, semmit nem akarunk másképp, mint ahogyan van, de nem szeretnénk, ha minden annak maradna, ami vagy van, vagy volt; akkor némi alázattal azt hisszük: igen, érdemes, bár erre semmi remény, semmi esély, ezért mélán magunk elé nézünk, kissé talán bambán, kissé ferdén lefelé, ámde egyáltalán nem ostobán, kissé meg nem értőn, nem bolond módon, ahogy a régiek szokták, mert igen, igen, tudjuk, egyre biztosabbak vagyunk abban a könnyen be nem látható tényben, hogy a megholt ember mi vagyunk.

Válogatott aforizmák

Mi a „más”? Nehéz kérdés. A „más”, a „másik” első látásra meghatározhatatlan. A massa, az alaktalan. A nem ismert, a sokszor elutasított. A nem kívánt, a néha gyűlölt. Aki, ami „más”. Miben? Bármiben. Színében, szagában, hajában, szemében, alakjában, mert vagy soványabb, vagy kövérebb, mindkettő túltól túl terhes állapot, nem normális, értelmezhetetlen. A kultúrájában – amely egy bizonyos aspektusból inkább „kulturálatlanságnak” tűnik, a beszédében, amit nem értek, egyébként is különös hablatyolásnak tűnik, és az idegen sem képes megérteni engem, hiába beszélek vele hangosan, szépen lassan, csaknem szótagolva: „ééééé-teeed? – úgy néz rám, mint borjú az újkapura. A „más” zavart okoz. Ki ő egyáltalán? A különbség az *ugyanabban* pedig megmutatkozik. A minimális érzékkel rendelkezők, az egyneműek, gerincesek, ízeltlábúak és puhatestűek, de még az egy irányba tartók számára is ott van a „más”. A „más” – az „azonos”, egyszerűen én vagyok.

*

Bőszült és bolond világunkban, ahol néha azt érezzük, hogy a tökkelütöttek ideje érkezett el, a *félresikerültek lázadása* közeleg. Kik azonban a „félresikerültek” és mi a „lázas”? A „félresikerült”, a ressentiment, aki elveszítette a soha el sem kezdett küzdelmét. Talán a szomszédod, talán a legjobb barátod, talán a szerelmed, talán te magad. A félresikerült a tehetetlen, a selejtes, aki képtelen „tettként” létezni, mindig csak a műveltségére kevély, képtelen függő és azonos lenni, minden erejét arra fordítja, hogy zajongókkal vegye körül magát, hiszen így a mászt kényelmesen megsértheti, megalázhhatja, miközben odúját komfortossá teheti, mert fő a boldogság! Ez a félresikerült lázadása, sőt forradalma a mérték ellen.

*

A rassz (race) fogalmát a 17. század végén egy Francois Bernier nevű fickó vezette be (Nouvelle division de la terre par les différentes espèces où races d'hommes qui l'habitent satöbbi, satöbbi), de ismertté a 18. század közepén vált. A rasszok közötti különbségek, főként érték-eltérések kisebb-nagyobb vitákban egyre jobban csiszolódtak, egyre differenciáltabbá váltak, mígnem elértek oda, hogy ezt a különös újdonságként, mintegy drágakőként csillogó szót csak a legkifinomultabbak használták.

Szép napsütés közelgett. François mindennel (és magával) tökéletesen megelégedve befordult a Collège de Clermont kapuján, messze elhessegetve magától a környéken kószáló lo-tyókat. És megkönnyebbült, és örvendezett vala.

*

„Dögöljön meg a szomszéd tehene!” – ez a mindennapi ember filozófiájának legszilárdabb alapja. Csak *más* legyen. Tegyük bármit, az idegenkedés mintha génjeinkben lenne. Talán a barlangléttől kezdve. Ott a túlélést szolgálta – mondhatja a felületes szemlélő. Pedig nemcsak a konfliktus, hanem a kooperáció, az együttesre hangolt mozdulat és pillantás legalább annyira fontos. Különben a mamut lesz a túlélő.

*

Kicsit kisebbnek érzi magát, szenved tőle. Mindig gyűlölte ezt az érzést, nem állhatta a gondolatot. Nem olvas Swiftet, nem jár komédia-házba, nem hallgat Corellit, nem nézi Rubenst méretes aktjainak festése közepette, és ugyan nem meri kimondani, hogy ezeket felszántaná és sóval vetné be, hogy nyomuk sem maradjon. Leginkább nyilvánosházakban, cirkuszban és tornacsarnokokban érzi jól magát. „Képességeiket kamatoztatják, pénzt és javakat gyűjtenek, világi ügyeik vannak, okosan kalkulálnak stb. stb., talán a történelemben is beírják a nevüket, de ők maguk nem léteznek, szellemi értelemben nincs Énjük.” A nagy dánnak igaza van, bár arra nem gondolt, hogy egyáltalán nem mindegy, miként írja be a nevét a történelemben, milyen fejezet marad utána. Ha nyomot hagy, akkor leginkább lázadással, a hozzá hasonlóak lázadásával teszi, nem köszön előre az utcán, arrébb rakja a szemetest, ledobja a fogasról a kabátot, de mindezt nagyszerű, már-már forradalmi tettnek tartja, évről évre megünnepli, sőt állami ünnepé emeli.

*

Gaius Caligula eredetileg normális kisfiú volt. Vagy annak látszott. Általában a gyerekek teljesen normális embernek néznek ki, nincs ebben semmi különös. Igaz, katonák között nevel-

kedett, ami persze akkoriban nem volt annyira szokatlan. Még talán az sem, hogy gyerekként buzgón járt kivégzésekre, majd kissé nagyobbra cseperedve a bordélyokba, és a mai fogalminkkal élve: rom-, vagy ha úgy tetszik római kocsmákba. Normális volt, teljesen normális.

Suetonius írja, hogy nagyon kevesen látták meg az imádott gyermekben a későbbi bugygyant diktátort. És valóban. Az mondjuk feltűnhetett volna, talán, egy kicsikét, hogy a drága gyermek néha törrel lopózott be Tiberius hálósobájába, leült ágya mellé, hosszan nézte az alvó cézárt, és eljátszott a gondolattal, milyen lenne, ha megölné.

*

Szükséges, hogy az ember megfelelő tápanyagot kapjon – gondolta Proust, és megette a csaknem rohadt almát, ugyan kissé fancsali képet vágott, kicsordult a száján a lé, megtörölte, elmosódott vagy elhalványult, lefelé menet megfestette a delfti sárgát, hogy megértse Swann szerelmét vagy legalább a halálát, de a mondata annyira hosszúra sikeredett, olyan messze vezetett, hogy senki nem maradt, senki nem hallgatta meg, mert igen, igen, az élet túl rövid, Proust pedig túl hosszú.

*

Egy meleg óceáni áramlatnak köszönhetette, hogy végre partra vetődött. Kimondhatatlanul hosszú időt töltött már a vízben, halálosan kimerült, szinte mozdulni sem bírt. Körülnézett, kissé fáradtan lehajtotta a fejét, elbizonytalanodott, hosszan, nagyon hosszan és mélyen sóhajtott, majd némi késlekedéssel visszamászott a vízbe, és újra úszni kezdett a szem és határ felé.

*

A bolond biztos volt benne, hogy nem megfigyeltnek lenni, nos, az a legszörnyűbb, ami történhet valakivel. Nem vagy, nem lennél fontos, nem érdekel senkit. Nem gondolhatsz arra, hogy vagy valaki, hogy valaki vagy; mert csak a valaki érdekel valakit, *a senki nem érdekel senkit*. Ergo: ha nem figyelnek meg, az a vég – gondolta a skizofrén és magába mélyedt, ám ott sem talált senkit.

*

A legnagyobb veszély nem egy ember, nem ország, de még csak nem is a világ tönkretétele, hanem a szépség megerőszakolása; ha a lázadás sikeres, véletlenül sem tesz úgy, mintha ebből bármi is érdekelné, hisz semmit sem érez, arra nincs most idő. Ha hatalmában áll megmondani, mi a vers, a dal, a sóhaj és lebegés – és mi nem az, megmondja: meg ám, de mennyire! Használ aranyér ellen? Jöhet, attól jól fogok aludni. Pedig Gautier-nak igaza van: „csak az a szépség létezik, amely nem hasznos”. Ha hasznosságot szolgál? Szerinte akkor gondoljunk arra, hogy „egy ház leghasznosabb helyiségei a latrinák”. Remény? Inkább mosson kezét, és hozzon még egy bort.

*

James Barry az *Elizium és Tartarosz* című képén a Tartaroszba száműzi a kultúra halálos bűnökkel terhelt névtelen szereplőit. Bízunk benne, hogy egyszer odakerülnek. Bár talán még arrébb van. Ha a lázadás győzelemre vezet, a névtelen hatalmat kap, ideig-óráig uralkodhat, saját bomlott elméjének, szeszélyeinek teret engedhet, csaponghat ide-oda, mintha nem len-

nének korlátok. Ez pedig így marad, ameddig bizton építhet arra, hogy „a holdnak udvara van és holdkórosai: és mindent, ami az udvartól jön, imád a koldusnép (Bettel-Volk) és minden ravasz kolduserény (Bettel-Tugend).”

*

Egy ember megfojtotta azt a nőt, akit szeretett. Amikor elfogták, azt mondta, hogy ez volt az egyetlen jó dolog az életében. És nem magára gondolt.

*

A félresikerült folytonosan az idő hiányára panaszkodik. „Nincs időm rád, kedvesem, elfoglalt vagyok, sietnem kell, az eltélt nem várhat, a bakó rögtön lesújt, a vérpad áll, a közönség türelmetlenül morog, és igen, a közönség a legfontosabb, a nép látványosságot óhajt, nem érheti be kevesebbrel.” Mondta, és komoran magára húzta a vörös köpenyt, megcsókolta a nőt, mielőtt arcára maszkot tett, vette a bárdot, kilépett az ajtón, mereven, eltökélten, de saját fontosságának sziklaszilárd tudatában lassan elindult a Greve tér felé. A nap furcsán hunyorgott.

*

Az emberek sohasem tudták rosszkedve okát. Pedig a lány megmondta egyszer egy füledt, ám lázasan kapkodó szeretkezés után: boldogtalansági faktorra van szüksége ahhoz, hogy álmodni tudjon.

Az emberek nem álmodnak. Csak az örültek és a magányosak. Fantáziájuk túlon túl sekélyes ahhoz, hogy álmokba fojtsák a valóság nevű szörnyűség lidérces látomásait. A boldogtalanok olyanok, mint azok a lelkek, akik valami szörnyű bűnt viselnek magukon, tüzes emberek gerebeneztetik tüskés bokrokon a testüket, miközben elmagyarázzák, hogyan kellene jól tenniük.

*

Vajon a világ végét felidéző katasztrófa minden rossz gyökere? Vagy van annál rosszabb? Nem lehetne véletlenül komolyan venni, hogy senki sem terjeszthet be igényt arra nézve, hogy minden esetben helyet találjanak számára a földön? A létezés dívája csak néz, nem lát, hiszen sem az nincs, aki látna, sem az, ami látható, helyet ő sem lel magának. Emberlétünk határait kutatni a legnagyobb, dívának lenni a második legnagyobb szemérmetlenség. Mindenki azt hiszi, hogy létezik időutazás, amely révén oda mehetünk vissza, ahová éppen vagyunk. Ám létezik-e olyan utazás, amely oda visz el, ahová menni sohasem akartunk. A fantázia képes erre. Csak a fantázia képes erre, és éppen ez az, ami az emberek többségének hiányzik. A díva nem kérdez, csak várja a katasztrófát, miközben élvezzi az élet által adott várakozás spontán örömét, boáját lassan keresztbe vonja válla fölött. És csendesen mosolyog, csak mosolyog. És nem tudod feledni.

*

Empedoklész, aki ugyancsak elkövette azt a hibát, hogy istennek gondolta magát, lassan mászott a hegyen. Szerény ebédje már csak emlék volt, gyomrát az éhség mardosta, de rendületlenül ment a hegy csúcsa felé. Az aranyöv szétfeslett, az egykor csodás ruha szétfoszlott, az aranyos saru végleg megkopott. Nem, a pórnép nem hajlandó belátni a napnál is világosabb igazságot: nem emberként, istenként jár köztük, lelke tiszta, mint Acragas mellett az azúr

tenger, moccanatlan, mint az Etna hatalmas tömbje. Amikor még növény vagy tengeri néma hal volt, az sem fájt jobban, bár igazából egyáltalán nem fájt. Egészen addig, amíg egy hegyre tévedő kecske kettéharapta, vagy amikor a siracusai halászok kifogták, nem tudott sikoltani, de érezte a fájdalmat, midőn a halász kése kettéhasította a gyomrát.

Már csaknem felért a csúcsra. Ott messze, ott a templomok völgye. A messzeségben, a vilódzó tenger csillámain megtört fény feje tetejére állítva mutatta a világot. Ám ott már a kráter, a talaj meleg, a föld hamu-fekete, növény sehol sem, a fény hamu-fekete, a kunyhót elnyelte a legutóbbi kitörés, a gerenda hamu-fekete.

Elköltözött az élet.

Lehajolt, felvett egy marék vulkáni port, érezte, hogy meleg, leült, lejjebb túrt a kezével, érezte, még jobban meleg, miközben a szag kissé fojtó volt, kénes szagú, azt nem szerette, később összeszedte magát és feljebb ment, csak kapkodva tudta szedni a levegőt.

Ott állt a kráter szélén. Látta a vörösséssárga izzó magmát, persze tudta, nem más, mint tűzokádó Tüphon, akire éktelen haragjában a főisten rádobta a hegyet, azóta öklendezi ki magából a forró lávát, valamikor az idők kezdete óta. Az idők végezetéig. Vagy tovább?

Amikor már zuhant a kráteren keresztül az izzó sárga izzósága felé – nem tartott soká – egy pillanatra megfordult a fejében, hogy nem kellene, de mindegy, nem érdekes: „legalább úgy tűnök el a létezésből, hogy nyom sem marad utánam, hiszen mekkora snassz isten után egy szétbomló földi porhüvely!” Aztán a saru? Az kint maradt. Hiábavalóság nem csupán az élet, de a halál is.

*

Mindenkire ugyanaz a három lapát föld kerül – vagy láva.

*

Mi jellemzi a félresikerültet? Talán jelentős tette lenne képes, csak nem találja sem a jelentőset, sem a tettét.

*

Persze a hatalmat akarja, mákony ez, soha be nem teljesülhető vágyakozás, mert minél több a hatalom, annál több a hiányérzet, és ezen nem segíthet semmi, legkevésbé a több hatalom, márpedig ő folyamatosan ezt akarja. Ha ez paradoxonnak tűnik, semmiképp sem az, hanem a rögteljes valóság.

*

Mi a művészet? Szánalmas törekvés, kicsinyes hódolás, sekélyes erőlködés. Nincs benne semmi, ami számomra hasznos lehet. Nincs semmi, ami jobba teheti az életemet. Az egyetlen igazság éppen az, hogy a művészetet be kell tiltani, a művészeket fogdába kell zárni, a művet meg kell semmisíteni! Éljenek a máglyák! Éljenek a máglyák!

Az első képrombolók ösztönösek voltak, Savonarola már tudta mit és miért tesz, de Luther sem ment végig az úton, Thomas Münzer továbbjutott, de az igazi győztes nem ő lett. Johann Georg Sulzer azt mondta, hogy a fejedelmeknek a művészetet akkor is támogatniuk kell, ha az érdekeik ellen való. Ám ő naiv volt, aki hitte és hirdette, hogy a nagy mesterek műveire nem tekinthetünk úgy, mint egyszerű bútorokra, amelyek egy lakás díszéül szolgálnak.

A művésznak választania kell, akár Herkulesnek. Joseph Anton Koch festménye a művész-Herkulest egy szép görög-római szobor (erény) és egy felcicomázott nő (könnyű élet) között ábrázolja. Raffaello két nője, a puritán, szerény nő és a ledér szajha, az erény és az erény nélküliség közötti választást mutatja.

Koch pedig a művészetet önmagában, és a dicsőséget hozó talmi utánzatát villantja fel a válaszüton. Ma merre menne? Ma mi lenne az alternatíva? A művészi szabadság az elismertségről való lemondással jár. Tudta ezt Koch, de tudta a szabálytalan Courbet is. Máglyára velük! Még a végén ledöntik a Vendôme tér oszlopát. És meg sem akarják fizetni. Ezt a pofátlan-ságot!

Mi a művészet? Veszélyes törekvés, ösztönöknek hódolás, ártalmas erőlködés. Be kellene tiltani.

*

Mire jó a művészet? Mire jó a filozófia? Amikor az egyetlen hasznos elfoglaltság nyilvánvalóan az, ami hasznot hajt, hisz azért hasznos elfoglaltság, hogy hasznot hajtson, azért is nevezik hasznos elfoglaltságnak, miért másért tennék, hát ne legyünk már ennyire nominalisták!

*

Tacitus megvigasztal: „rossz uralkodók alatt is élhetnek nagy emberek”. A hatalom mámorától elbódult beteg lelkek nem érzékelik pontosan a valóságot. És ez bennünket, akik semmiképp sem akarjuk a hatalmat, némileg megnyugtathat. És igaz, láttunk erre példát. Persze az ellenkezőjére is.

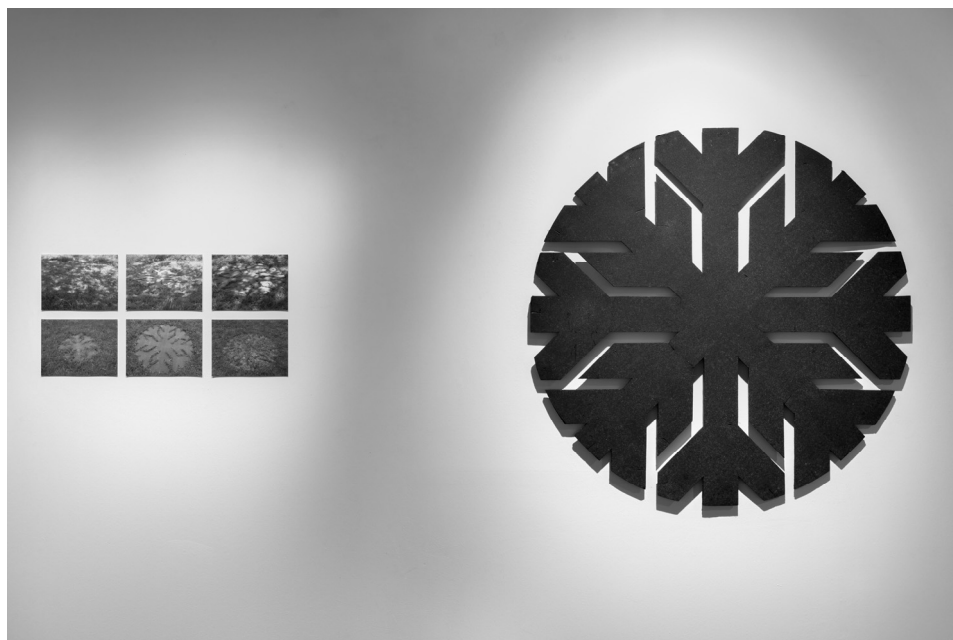
*

Mindaz, ami megtörtént, már megtörtént, és úgy történt meg, ahogyan megtörtént. Ez a történelem szemléletének alfája és ómegája. Nélküle nincs történelem, nincs szükségszerűség. Na, de miért is van szükség arra a fene nagy szükségszerűre? Amikor a hites férj ránéz a hites asszonyára, és egyszer csak megkérdezik egymástól, mi végre? Nem azt: mi végett van ott és nem máshol, nem másvalakivel, hanem inkább azt, hogy szükség volt-e, hogy így legyen és ne másképp. Hisz valaha, valamikor régen, talán annál is régebben szabadon döntött, hogy nem hagyja tovább óvni magát az ismeretlentől, hanem azt csinálja, amit éppen nem a másik tesz, ezért elmegy arra a helyre, ahol ott áll a kalapos lány szobra, ott lent, a folyó mentén. Tavasz volt, gyönyörű, a fák virágoztak, a madarak csiviteltek, a víz enyhén párállott, a tiszavirág ugyancsak ki- és elvirágzott – de jó neki, de jó neki. Hiszen a tiszavirág is szükségszerűnek érzi az életet, sorsszerűnek érzi a halált.

És nincs igaza? Három évig várja a folyó medrében, az iszapba befúrva az éledést és a pusztulást. Azon a bizonyos napon levedlik, a víz felszínére emelkedik, és megkezdí első és egyben utolsó repülését. Néhány órát él csupán. Nincs bélrendszere, nem foglalkozik olyan materiális szörnyűségekkel, mint az evés, emésztés, ürítés, arra a rövid időre nem táplálkozik, hanem a teste úgy van megformázva, hogy minél több levegőt tudjon magába szívni a minél magasabb repüléshez. Tánc, tánc és tánc. Aztán megtalálja élethosszig tartó párját, igen, a tiszavirág a leghűségesebb, a legszeretreméltóbb, nem csalfa, nem könnyűvérű, nem. Hanem mint Laodameia, Próteszilaosz felesége, aki egy nap házasság után veszítette el bolond férjét, mert az volt oly botor, hogy a jóslat ellenére elsőként lépett a trójai partra, legott meg is ölték, de asszonya hű volt és az maradt. Egy napig hűségesebbnek lenni, mint Laoda-

meia vagy a tiszavirág, nem nagy kihívás. Mégis mennyire szép: nem eszik, nem iszik mást, csak levegőt – ó, Anaximenész! Levegőt eszik, repül, szeretkezik és elpusztul. Szeretkezik és meghal. Nem a legtökéletesebb élet? Hisz a tiszavirág nem tudja, hogy élete egy napi szükségyszerűség, nem, nincs ideje megkérdezni Pythiát, nincs rá szüksége, számára az egy nap az örökkévalóság. Nem érzi az idő fájdalmát, hisz az idő nem kívül, hanem benne van.

De ami megtörtént, már megtörtént, és úgy történt meg, ahogyan megtörtént. Nem tudja más, csak az örökké hű szerelmes, az örökké szerelmes tiszavirág.

Miklós Onucsan: *Hópehely* (2008),
© Miklós Onucsan, Mircea Pinte Gyűjtemény

LACZKÓ SÁNDOR

Az önámítás*

Henrik Ibsen *A vadkacsa* című drámájában megfogalmazott szikár gondolat, miszerint az élet hazugságokra és illúziókra épül, sőt egyenesen „... a hazugság az élet mozgó-rugója.”¹, minden bizonnyal Nietzscheből is elismerést váltott volna ki. Nietzsche ugyanis az emberi természet legmeghatározóbb készletének a hiúságot, a hamisságot, az elmaszkírozottságot, vagyis a hazugságot tartotta. Olyannyira, hogy, mint írja

„Az intellektus, mint az individuum önfenntartásának eszköze, leginkább az önálcazásban mutatja meg, mire képes ... Az önelváltóztatásnak ez a művészete az emberben éri el a csúcspontját: itt ugyanis a megtévesztés, a hízélgés, a csalás és ámtítás, a hát-mögött beszélés, a reprezentálás, az idegen tollakkal ékeskedés, a maszkírozottság, a mindent leplező konvenció, a mások és önmagunk előtt való színészkedés, – egyszóval az egyetlen láng, a hiúság körüli szüntelen körözés – ... olyannyira szabály és törvény, ... jószírellel nincs fölfoghatatlanabb, mint hogy miképpen támadhatott az emberekben tiszta és valódi ösztön, igény az igazság iránt. ... Honnan tehát, ... honnan a csudából az igazságra törekvő ösztön.”²

S valóban. Ki merné állítani, hogy a hazugság nem az élet természetes és kiiktathatatlan eseménye? Gyakorló hazudozóként mindannyian tudjuk, mi történik akkor, amikor valaki hazudik, kamuzik, megtéveszt, félrevezet, becsap, lódit, tódit, hajít, befolyásol, átver, elárul, hantázik, rászed, vagy éppen elhallgat, netán manipulál, csal, hamisít, nagyot mond, hiteget, föllent, színlel, ámtít, nagyozol, szédít, elfed, cselt vet, visszaél, blöfföl, alakoskodik, szélhámoskodik, idegen tollakkal ékeskedik, elmaszkírozza magát, vagy egyenesen önmagát ámtítja. Pontos nyelvi és tapasztalati ismereteink vannak a hazugságról, annak összes szinonimájáról, sőt rokon- és társfogalmairól. Magáról az egész famíliáról. Az olyan fattyakról már nem is szólva, mint az átbasz, kibasz és átkúr. Szép kis család. Ők így együtt sokat elárulnak jellemünkről. Átszövik, sőt olykor uralják személyiségünket, ki- és megkerülhetetlenül beléjük ütközünk. Pedig minden ember és minden közösség számára evidencia, hogy az igazmondás alapvetően jó és helyes, a hazugság pedig rossz és helytelen. Morális konvenciók, szakrális szövegek és jogi paragrafusok sokasága ítéli meg negatívan, sőt tartja szankcionálendő bűnnek a hazugságot, vagy annak valamilyen megnyilvánulását, s inti igazmondásra a közösség emberét. Lásd a *Zsoltárok Könyve* 34. részének 14. versét: „tartóztatd meg nyelvedet a gonosztól és aj-

* Elhangzott az SZTE Klebelsberg Könyvtár, a Magyar Filozófiai Társaság, valamint az SZTE BTK által szervezett *Írók – Filozófusok* felolvasóesten, 2017. október 5-én.

¹ Henrik IBSEN, *A vadkacsa*. = Uő., *Három dráma (Nóra, A vadkacsa, Solness építőmester)* Európa Kiadó, Budapest, 1995. Ford. Németh László, Bart István, Hajdu Henrik, 206–207.

² Friedrich NIETZSCHE, *A nem morálisan felfogott igazságról és hazugságról*. Athenaeum 1992. 3. füzet. Ford. Tatár Sándor, 4.

kadat a csalárd beszédétől”, vagy a 8. parancsolatot: *‘ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot’*. Miért is kell megtartóztatnunk magunkat a csalárd beszédétől, illetve a hamis tanúbizonyságtól? Mert annak következménye van. Isten elfordul a csalárd és hamis embertől, akinek így bűnhődnie kell.

És mégis... Minden tiltás, intés és feddés ellenére tere van a hazugságnak. Tudatos vagy ösztönös módon mindannyian hazudunk és maszkot hordunk. A hazugság, a maszk mondhatni identitásunk része, hozzánk tartozik. Ám a hazug(ság) álarca nagy és megfejthetetlen misztérium. Valódi rejtély. Mert elrejt, elfed és helyet ad a bizonytalanságnak, kikezdi a bizonyosságot, képlékennyé teszi a valóságot, így ténylegesen démoni és veszedelmes. Az ön- és valóságleplezés, az önelrejtés, illetve az ön- és valóság átalakítás démona. Ám ebben az esetben az egyén és a közösség számára is időzített bomba. A bizonytalanság, az esetlegesség és a támpont nélkülség félelmetes masinériája. A bizalom-elvre épülő létezőmód veszedelmes ellensége. Csoda hát, ha negatív a megítélése? Cseppet sem meglepő, hogy szakrális intelmek, erkölcsi konvenciók és jogi kódexek szűkítik le a számára rendelkezésre álló teret. Bár ezernyi árnyalata sokszor épp védelmünket szolgálja, látnunk kell, hogy ha semmiféle hazugság elleni fék nem lenne belekódolva a társas érintkezés rendszerébe, ha reflektálatlanul és szankciók nélkül maradna, ha netán teljességgel megengedett lenne, akkor minden bizonytalansággal szembeállítva személyiségünket, s egyúttal (közösségi) létezésünk alapszövetét is. Mégsem lehetünk meg nélküle.

*

A hazugság népes családjában húzza meg magát szinte észrevétlenül az *önámítás*. Ki gondolná, hogy mind közül ő a legveszedelmesebb. Az igazi nehézfiú. Vagy éppen nehézleány. Mert nem lehet kétséges, hogy a hazugság legdurvább és legveszedelmesebb esete nem mások általam történő rossz szándékú és tudatos becsapása, még csak nem is mások rám irányuló és engem hátrányos helyzetbe hozó hazugsága, hanem önmagunk félrevezetése, vagyis az *önámítás*. Hogy miért? Mert itt folyamatosan önmagunkkal lenne elszámolnivalónk. S mert itt könnyen válunk önmagunk kiszolgáltatottjaivá és áldozataivá. Így jobbra a tét sem kicsi. Az életünk maga.

Kant *Erkölcsök metafizikája* szerint (Második főrész, Első cikkely: *Az ember kötelessége önmaga, mint pusztán morális lény iránt* című fejezet)

„Az ember önmaga, mint pusztán morális lény iránti kötelesség legnagyobb sérelme az igazmondás ellentéte: a hazugság. ... A hazugság az emberi méltóság elvetése és szinte megsemmisítése. ... látszólag ellentmondás, ha saját magunkat akarjuk szándékosan becsapni. ... Az ember mint ... morális lény ... önmagával szemben igazmondásra van kötelezve.”³

Módjában áll ugyan becsapnia önmagát (és másokat), de ne tegye. Azért ne, mert az igazmondás kötelezettségének az elvetése Kant szerint becstelenség. Az igazmondástól történő minden eltérés az emberi méltóság megsértését, ezáltal az ember morális lényi mivoltának a teljes megsemmisülését hozza magával. Ezért kötelessége a feltétlen igazmondás. Önmagával és másokkal szemben egyaránt. Különös, de éppen Kant ne tudta volna, hogy

³ Immanuel KANT, *Az erkölcsök metafizikája*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1991. Ford. Berényi Gábor, 545–346.

aligha lehetséges minden körülmények között igazat mondani? Aligha, mert ebben sokszor gátol bennünket a jó szándék, a tapintat, önmagunk és mások védelme, vágyaink beteljesülésének az igénye, vagy éppen az igazság (valóság) ismeretének a hiánya. Miért ne vezethetnénk félre akár önmagunkat, akár másokat merő tudatlanságból éppen azért, hogy nem ismerjük az igazságot, lévén a valóság ténylegesen rejtve van előttünk? Bár igaz, *„Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.”*⁴ Ám az is lehet, hogy akkor lehet csak igazán.

S ha már igazmondás, vajon mit kezdene egymással, ha módjában állna találkozni az igazmondás premisszájába szerelmes két gondolkodónak, Szent Ágostonnak és Kantnak? Vélemezem, hogy aligha örülnének a szerencsének. Minden bizonnyal értetlenül és nyugtalanul szemlélnék, hogy a hazugság tilalma esetében azonos állásponton vannak. Majd pedig kérlelhetetlen szigorral, de egyúttal megkönnyebbülve rögzítenék, hogy csak látszólag közös ez az álláspont. Igaz ugyan, hogy mindkettejük felfogásában megsemmisül a hazugság által az ember, a következmény azonban teljességgel különböző. Ágoston ugyanis a hazug ember lelki üdvösségéért aggódik, míg Kant az emberi méltóság elvesztésétől fél. Márpedig a hazug ezeket kockáztatja. Kantnál a hazug önmaga előtt semmisül meg, (mert elveszti méltóságát, s ezáltal morális lény mivoltát), míg Ágostonnál Isten előtt, (elvesztítvén ezáltal lelki üdvösségét). Valóban lényeges a különbség, noha az igazmondás premisszája, a hazugság tilalma mindkettejükénél ugyanaz. Lelki üdvösség, avagy emberi méltóság, ha elvész, egyre megy. Értéktelenné válik az emberi élet. Az embernek tehát legyen erőssége az igazmondás. Még önmagával szemben is.

Jean-Paul Sartre azonban teljességgel másként közelíti a hazugság és önámítás problémájához. *A lét és a semmi* című műve *Roszhiszeműség és hazugság* című fejezetében arról ír, hogy hiába akarjuk, nem tudjuk becsapni önmagunkat, hiszen a hazugság lényege szerint a hazug tisztában van az igazsággal, amit szándékosan el akar rejteni a becsapott elől. Az önámítás esetében viszont nem létezik a hazug és a becsapott kettőssége, mert önmagam elől akarok elrejtetni valamit, amit valójában tudok. Mint becsapott ismernem kell azt, amit mint hazudó el akarok titkolni önmagam elől, s ez szerinte logikailag, sőt tudatilag képtelenség. Éppen ezért az önámítás, mint rosszhiszeműség, valójában nem is lehetséges, mert tudati ellenállást eredményez.

*„... ha megpróbálom szándékosan ... becsapni önmagam, teljesen csődöt mondok ebben a vállalkozásban, a hazugság visszahátrál előlem. ..., önmagam becsapásának tudata maga támadja hátba és rombolja le ezt a vállalkozást.”*⁵

Bizonyosan így volna ez? Önmagunk becsapása ugyanis az érzelmek és vágyak tekintetében egyáltalán nem tűnik lehetetlennek. Van annyira ügyes a pszichénk, hogy egy vágyott valóságot igazzá varázsoljon, hogy a szürke világot színesebbé transzformálja. Ugyan mi ezzel a baj és miért volna mindez képtelenség? Az önámítás, – bár valóban veszedelmes fenomén – egyáltalán nem lehetetlen, s még csak nem is fölösleges és haszontalan. Attól függ mire és hogyan használjuk. Akár védelmünket, sőt sikereinket is szolgálhatja, ha egy vágyott célt jelöl ki számunkra és eléréséhez energiát stimulál. De csakis akkor, ha önámításunk nem válik ref-

⁴ ESTERHÁZY Péter, *Harmonia Caelestis*, Budapest, Magvető Kiadó, 2013. 9.

⁵ Jean-Paul SARTRE, *A lét és a semmi*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006. Ford. SEREGI Tamás, 87.

lektálatlan élethazugsággá, mint az történt Tennessee Williams *A vágy villamosa* című drámájában Blanche-val. Mert akkor féktelen rombolásra képes, konfliktusba kerülhet mindennel és mindenkivel, s eltorzíthatja a jellemet. Pszichiáterek sem föltétlenül ajánlanák életvezetési tanácsként a Blanche által követett utat.

Blanche: „Megmondom, nekem mi kell. Varázslat. Igen, igen, én varázslattal szeretném megajándékozni az embereket. Én mindent elváltoztatok a kedvükért. Nem az igazat mondom, hanem azt, aminek igaznak kellene lennie. És ha ez bűn, hát akkor kárhozzam el érte!”⁶

A gondolat ugyan szép és csábító, de ön- és közveszélyes is egyben. Blanche igyekszik elhitetni magával valamit, „aminek igaznak kellene lennie”, miközben tudja, hogy nem az. Garantált konfliktushelyzet. De hol van itt az önbecsapás, ha Blanche tudja, mi az igaz? Természetesen ott, hogy a két valóság – a tényleges és a vágyott – feloldhatatlan ellentétbe kerül egymással. Önámítása révén Blanche egy másik valóságot varázsol magának, mint ahogyan önámító énünk is mindannyiszor ezt teszi. Ám legalább mi legyünk tudatában annak, aminek Blanche nem volt, hogy az önámítás önreflexió, önmagunkkal történő szembenézés nélkül személyi integritásunkat veszélyezteti. Fel kell hát fednünk önámító hazugságaink természetét, hogy ne válhassunk önmagunk kiszolgáltatottjaivá. Talán ez a legtöbb, amit tehetünk. Ha már az Édenkertbe nem hazudhatjuk vissza önmagunkat.

Szembenézni saját hazugságainkkal, reflektálni hazugság-mechanizmusainkra, igen, ez talán az egyik legnehezebb feladat. S ez az, amit Blanche elmulasztott. S ez az, amit *A vadkacsa*ban Hjalmar Ekdal szintén elmulasztott. Ibsen drámai kérdése, miszerint szabad-e illúzióitól, önámító tévhiteitől megfosztani az embert, ha jobbat nem tudunk számára nyújtani, nyomasztó dilemma. A kijózanító szembesítés által az ember éppúgy elveszítheti lába alól a talajt, mint az illúziók varázsvilágában maradás által. *A vadkacsa* Relling doktorának szavai szerint azonban „... aki megfosztja az átlagembert az élete nagy hazugságától, a boldogságát veszi el tőle! ...”⁷ Egy csipetnyi kétellyel talán mégsem árt illetnünk Relling doktor igazságát. De éppen csak egy csipetnyivel.

⁶ Tennessee WILLIAMS, *Drámák (A vágy villamosa)*, Budapest, Európa Kiadó, 2001. Ford. BÁNYAY Geyza et al. 198.

⁷ Henrik IBSEN, *i m.*, 206–207. o.

SZABÓ GÁBOR

Szűkülő terek

HELTAI JENŐ: NÉGY FAL KÖZÖTT. NAPLÓJEGYZETEK 1944–1945

Pirosodjék fönn a zászlón, egész világ lássa,
Hogy a magyar dicsőségnek nincs elmúlása.
János vitéz (daljáték)

1943. október 4-én Himmler az SS-Gruppenführerekhez intézett beszédében többek közt a következőket mondta: „Most egy valóban súlyos ügyre kívánok utalni előttek teljes őszinteséggel. (...) A zsidók evakuálására gondolok, a zsidó népség kipusztítására. (...) Mindezt hajthatatlan kitartással véghezvinni, és – kivéve az emberi gyengeség eseteit – közben megőrizni megvesztegethetetlen tisztességünket, ez az, ami keménnyé tett bennünket. Történelmünkben a dicsőségnek egy megíratlan és soha meg nem írható fejezete ez.”¹

Himmler döbbenetes szavainak utolsó mondata – amelyet pl. Rolf Hochhuth is felhasznál *A helytartó* című darabjában² – sok más egyéb mellett a történelmi emlékezet működésének kérdését is felveti. Himmler nem csupán a történelem elbeszélésének, sajátos szemszögű narratívába rendezésének győztest megillető privilégiumát fogalmazza meg, hanem a hallgatás, elhallgatás, a felejtés szükségszerűségét hangsúlyozza a dicső múlt makulátlan ábrázolásának érdekében. (Ennek ijesztő lehetőségét reprezentálja Robert Harris *Fatherland* című regénye³, ami a 75. születésnapját ünneplő Hitler Európájában játszódik. A főhősök titokzatos gyilkosságok nyomába eredve szereznek véletlen tudomást a holokauszt eseményeiről, s a birtokukba jutott szupertitkos információk miatt maguk is üldözötté válnak.)

Az emlékezeti tér, ez aligha lehet vitatható, egyúttal politikai cselekvési mező is, ahol többek közt az emlékezés és a felejtés rendje feletti uralomért folyik a küzdelem. Harris alternatív történelmi víziója a mindenkori emlékezeti rezsimek ideológiai és politikai meghatározottságára hívja fel a figyelmet, amely a múlt feldolgozásában és hivatalossá formált elbeszélésében saját érdekeinek megfelelően szelektálja az etikai megfontolásokat. Amikor Kertész Imre a *Valaki más*-ban leírja életművének egyik legillúziótlanabb mondatát, tulajdonképpen szintén az emlékezetpolitika esendő történelmi determináltságát rögzíti: „Ne fe-

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ Idézi: ROSENFELD, Alvin H., *Kettős halál. Elmélkedések a holokausztirodalomról*. ford. Peremiczky Szilvia, Budapest, Gondolat Kiadó, 2010, 80.

² ROLF HOCHHUTH, *A helytartó*, ford. Kalász Márton, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1966, 223.

³ ROBERT HARRIS, *Führer-nap*, ford. Balázs György, Budapest, Aranyhíd Kiadó, 1993

ledjük, hogy Auschwitzot korántsem Auschwitz volta miatt számolták fel, hanem mert fordult a hadiszerencse.”⁴

A történelem általános politizálódási folyamata a holokauszt, illetve a vészkorszak emlékezetét kultúránk egyik kiemelt mozzanatává tette. Mindez egyrészt összefüggésbe hozható azzal az általános tendenciával, amelynek során az utóbbi évtizedekben az emlékezetdiskurzusok globálissá válása figyelhető meg. E „kulturális muzealizáció” (Hermann Lübbe) annak a vágnak kifejeződése, hogy az idő instabillá válásával és a megélt tér széttöredezettségével szemben valami biztosnak tűnő fogódzót találjunk, s ebben az értelemben a jövőtől való félelem helyeződik át az emlékezésbe. A jelen kiterjedése összezsugorodik, a nyugati civilizáció saját körtörténetének végtelen analízisébe feledkezve végzi a maga emlékezetgyakorlatait. Újfajta „rossz közérzet” üti fel a fejét az emlékezetkultúrában – amint ezt Aleida Assmann taglalja freudi allúziókat is érvényesítő könyvében⁵ –, melynek jól látható lenyomata a mainstream kultúra retro-divatja, a fotográfia szerepének növekedése, a trauma-irodalom reneszánsza, a posztmodern történelmi regények áradata, az önéletrajzok, visszaemlékezések dömpingje, vagy az önmuzealizáció egyéb társadalmi gyakorlatai. A megemlékezések korában megnő a szemtanúk száma és szerepe, megannyi marginalizált társadalmi csoport kísérli meg emancipálni magát, visszaszerezni (megszerezni) történelmi identitását. Ebben a történelmi prezentizmusban (ahol eltűnnek a határok múlt és jelen közt, s a ma élők válnak felelőssé, bírónak vagy épp vezeklővé az ősök bűneiért) gyakorlatilag a történelem bármely eseménye egy „jóvátételi eljárás” emlékezetpolitikai eseménye lehet.

A vészkorszak emlékezeti vizsgálatának azonban mindezekon túl is kiemelt jelentőséget tulajdonítanak azok a filozófiai, társadalomelméleti, szociológiai és persze irodalmi művek, amelyek a holokausztot civilizációnk alapító aktusaként, a radikális gonosz kultúránktól immár elidegeníthetetlen eseményeként kezelik. Ez a szembenézés – ismét csak ama rossz közérzet jegyében – nem csupán a humanista antropológia, az emberről alkotott idealisztikusnak tűnő kép újragondolására, de kultúránk teljes történetének ártértékelésére sarkall. Olyan dolgokról kényszerít elmélkedni, amelyek alapvető változásokat tesznek szükségessé észlelésünk módozataiban, „világban való létünk” értelmezhetőségében, a tudat új rendjének kifejeződésében. S jóllehet a nyugati civilizációban az emlékezés globálissá hatalmasodott, az emlékezetgyakorlatok minden esetben sajátos nemzeti jelleggel is bírnak, amennyiben a regionális múltak újraértelmezésének politikai feladatára is vállalkoznak – amelyet ugyanakkor csak a nemzetközi emlékezetfilozófiák módszertanán és fogalomkészletén keresztül képesek megvalósítani.

A holokauszttal történő társadalmi szembenézés másként ment (vagy nem ment) végbe a világ különböző tájain, a múlttal történő számvetés időben és térben eltérő módozatainak leíró elemzései gyakori szereplői az emlékezetpolitikával kapcsolatos írásoknak. Sajátos térségi meghatározottságuknak köszönhetően a kelet-európai országokban a helyzet e tekintetben is különleges, amennyiben itt jóval hosszabb időn keresztül halasztódott a múlt emlékezetpolitikai feldolgozása, mint az USA, vagy Nyugat-Európa országaiban. Hogy napjainkban mennyiben vált ez a szembenézés olyan társadalmi gyakorlattá Magyarországon, amely valamiféle nemzeti konszenzust lett volna képes teremteni, az már csak azért is nehezen meg-

⁴ KERTÉSZ Imre, *Valaki más*, Budapest, Magvető, 2002, 79.

⁵ Aleida ASSMANN, *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*, ford. HUSZÁR Ágnes, Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2016.

válaszolható kérdés, mert – bár talán tévedek – még magának az efféle *kollektív* (azaz *nem* aktuálpolitikailag terhelt) nemzeti önvizsgálatnak a szükségességét illetően sem nagyon látni különösebb ösztársadalmi erőfeszítéseket.

Azzal együtt sem, hogy az áldozatok, tanúságtévők emlékezései már jó pár évtizede egyre nagyobb számban hozzáférhetőek a hazai könyvkiadás jóvoltából. A II. világháború befejezése után pl. a *Valóság* egyik szerzője, miközben szemlézi a közelmúltban megjelent könyveket, a papírhányra hivatkozva már akkor indokoltan tartaná a nagy számban megjelenő visszaemlékezések kiadásának korlátozását, miközben persze emberileg „érthetőnek” tartja, hogy a háború befejeztével nagyon sokan meg akarják osztani olvasóikkal a szenvedéstörténetüket.⁶ 1945 és 1948 között pedig újabb „félszáz jelentősebb memoár látott napvilágot” a vészkor-szak eseményeiről.⁷

A kommunista hatalomátvétel után viszont a holokauszt kiszorult a társadalmi közbeszédből, és nem csupán eseményként tabuizálódott, de az elmaradó gyászmunka következményeképp a többségi társadalomban egy elnyomott és soha fel nem dolgozott, s néma gyűlöletként felszínre törő büntudat támadt a túlélőkkel szemben, melyet az is tovább erősített, hogy sokan közülük kommunisták, sok esetben vezető funkcionáriusok lettek.⁸ Így aztán annak ellenére, hogy a Kádár-korszakban olyan megrázó, esetenként irodalmi tekintetben is értékes visszaemlékezések jelentek meg, mint Ember Mária, Zsolt Béla, Szép Ernő visszaemlékezései, Bruck Edith memoárja, Nyiszli Miklós könyve, stb., mégsem formálódott ki az a narratív keret, amely az áldozatok és a túlélők személyes múltreprezentációi alapján lehetőséget kínált volna a személyes és kollektív önvizsgálatra.

Ebbe a sorba illeszkedik a Magvető nemrégiben újraindított *Tények és tanúk* sorozatában megjelentetett Heltai Jenő-napló⁹, amelyben az író a német megszállás pillanatától kezdődően bő egy éven keresztül csaknem napi rendszerességgel jegyzi fel a vele és családjával történeteket. A sorozatban egyébként jelent már meg hasonló kötet, mégpedig a költő Kemény Simon 1942 és 1944 közt íródott naplója¹⁰, melynek lapjain (a *Négy fal között*höz hasonlóan) a mindennapi élet súlyos körülményeitől kezdve a belpolitikai, a külpolitikai és a katonai események, a nyomor, az áru- és élelmiszerhiány, a rettenetes döbbenetes leírásai olvashatók, s ahol szorongató pontossággal ábrázolódik a budapesti zsidók reménytelen helyzete. Kemény egyébként tragikus halált halt, 1945 januárjában egy SS-kommandó hatolt be villájába, és a ház melletti telken őt és öccsét egyszerűen kivégezték.

Heltai naplójának címe nem kevés malíciával utal Kosztolányi 1907-es kötetére, (ön)gyilkos iróniával érzékeltetve a falak közé szorítottság metafizikai szenvelgése és brutálisan egzisztenciális léthelyzetei közti leírhatatlan különbségeket. A fal ez esetben ugyanis nem csak a zsidótörvények miatt minduntalan zsugorodó életlehetőségek metaforája, hanem annak az egyre szűkülő fizikai lélettérnek a megnevezése is, melybe az író a folyamatos fe-

⁶ CZIBOR János, *Az új magyar könyvtermelés mérlege*, *Valóság*, 1945/2, 67–70 (idézi: ZOMBORY Máté, *Magyar Golgota. Politikai közösség és múltreprezentáció 1945 után*, Szociológiai Szemle, 2015/1., 68.)

⁷ BOTOS János, *Mit tudott a magyar közvélemény az Endlösungról? = Nyitott/Zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció 1914–1949*, Budapest, Napvilág kiadó, 2013, 303.

⁸ vö: HELLER Ágnes, *A holokauszt és a nemzedékek* = Uő., *Auschwitz és Gulág*, Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2002, 87.

⁹ HELTAI Jenő, *Négy fal között. Naplójegyzetek 1944–1945*, Budapest, Magvető, 2017.

¹⁰ KEMÉNY Simon, *Napló 1942–1944*, Budapest, Magvető, 1987.

nyezetettség elől menekülve beszorul, s melynek egyik utolsó stádiumáról tárgyyszerű egyszerűséggel rögzíti a következőt: „Új életforma kezdődött számunkra: a pincében való élet.” (434)

A *Napló* olyan elementáris erejű dokumentum, amely az események részletes, legtöbb esetben szikár, érzelemmentes adatolásával mutatja be a zsidók tárgyiasításának, dehumanizálásának összetett és pontosan megtervezett folyamatát. *Hajtűkanyar* című művében Ember Mária lapidáris egyszerűséggel foglalja össze ezt a folyamatot: „...először elvenni a pénzt, az ékszert, de száz pengőt és a karikagyűrűt meghagyni; kizárni az embert a kamarából, az ipartestületből, kirúgni az állásából, de egyelőre meghagyni a lakásában (...), aztán elviszik az embert az otthonából a város legocsmányabb részébe, de néhány bútordarabot még magával vihet, még pislákolhat a remény, hogy ott kihúzhatja a háború végéig. Alig négy héttel később azoktól a darabjaitól is meg kell válnia, behozzák ide, erre az eleven trágyadombra, de húszkilónyi ruhaneműt még cipelhet, még... (...). Hogy mire volt jó ez a fokozatosság? Megmondom. Muszáj apróra összetörni az embert ahhoz, hogy ezt elviselje. Normál körülmények között élő, jóllakott embert egyenest idehozni nem lehet. Az lázad, mert még az ujjá hegyében érzi a díványpárnája plüssfogását, nebbich.”¹¹ A társadalmi térből történő fokozatos kiszorítás (melynek logikus következménye a fizikai megsemmisítés), a társadalmi lény attribútumainak és jogainak megvonása, az ember egyszerű dologgá változtatásának processzusa Heltai *Naplójában* sem valamiféle nagyívű egzisztenciális drámaként reprezentálódik, hiszen a napi bejegyzések csak állapotokat, helyzeteket, pillanatnyi információkat rögzítenek, s nem rendeződnek – visszamenőlegesen, a vég, a befejezés ismeretében – történetyszerű folyamatot bemutató narratívába. Heltai így ír ezzel kapcsolatban abban a bevezetőben, amelyet akkor fogalmazott, midőn 1949-1950 tájkán felmerült (majd gyorsan meg is hiúsult) a *Napló* részleges publikálásának lehetősége: „A gépiesen papírra vetett jegyzetöredékeket, a ma már megfeythetetlen titokzatos rövidítéseket, a kezdőbetűvel jelzett neveket – kik voltak ezek a derék vagy haszontalan emberek, hova lettek, élnek-e még, meghaltak? – nem tudtam értelmes, világító egésszé átmesterkedni, a mű tökéletlen maradt. Nem története, nem regénye egy szegénnyel teljes csúnya esztendőnek, a legjobb esetben is afféle elvetélt líra csak.” (11) Nem *történet* tehát és nem *regény*: ezek a negatív műfaji megjelölések bizonyos értelemben persze összefüggésbe hozhatók azokkal a kortárs nyelvfilozófiai, reprezentációelméleti fejtegetésekkel, amelyek a holokaust ábrázolhatóságának (ábrázolhatatlanságának) esztétikai kritériumait vizsgálják, ám Heltai beismerése alighanem másra vonatkozik. A *Napló* azért nem áll össze „világító egésszé”, mert – épp a napi bejegyzések töredezettségéből következően – hiányzik belőle az a távlat, az utólagos visszatekintés azon perspektívája, amely lehetővé tenné az események rendezett, okozatiságra épülő összefésülését, folyamatként történő szemlélését. A naplóíró folyamatosan *benne van* az eseményekben, az emlékező pedig *visszatekint* rájuk: ezek az eltérő pozíciók nem csupán műfaji eltéréseket, narratív különbségeket eredményeznek, hanem a *megértés* lehetőségeit is módosítják. Emil Fackenheim beszél arról, hogy a szemtanúk beszámolóí időként kevésbé hitelesek, mint azoké az emlékezők, akik valamennyire már távol állnak a történetektől. Őt magát ugyan fogva tartották Saschsenhausenben, ám – mint írja – csak akkor értette meg igazán, mi is ment ott végbe, min is ment ő maga keresztül, amikor jóval később elolvasott egy Saschsenhausenről szóló tanulmányt.¹²

¹¹ EMBER Mária: *Hajtűkanyar*, Budapest, Katalizátor Iroda, 1994, 84–85.

¹² idézi: ROSENFELD, i. m. 50.

Heltai naplójának erejét többek közt éppen az események rendezetlen, esetleges pontosságú, nem egyszer inkonzisztens rögzítése adja. Azt mutatja meg ugyanis ezáltal, hogyan válik a valóság státusza tökéletesen bizonytalanná, hogyan oldódnak fel, válnak kétségessé szinte percről percre azok a biztosnak tűnő fogódzók, amelyek mindaddig az emberi élet biztosítékai voltak. Nem tudható, mi tekinthető hitelesnek, igaznak, és mi az, ami csupán a szép számmal terjedő álhírek egyike. A realitás eme megszűnését, s a vele járó rémisztő egzisztenciális bizonytalanságot az egyik bejegyzés a következőképp érzékelteti: „Az állítólag szót március 19-ike óta legalább ezerszer írtam le.” (203) Mindemellett viszont a *Napló* többször is tényként rögzít olyan információkat, amelyekről tudható, hogy tévedéseket, álhíreket, hamis információkat kezelnek valóságként. Ilyen például az akkor már egy éve halott Bálint György mauthauseni fogolyként történő említése (259), a szintén halott Vágó Béla és Kun Béla megnevezése a politikai jövő embereiként (287), a nyilas főhadiszállás tévesen történő lokalizálása a Jávor-villában (355) stb. A hírek és álhírek közti különbségtétel nyomasztó lehetetlensége, a tévedések realitásként történő kezelése (erre egy ízben utal is: „Összekeverem a dolgokat, elvesztettem a fonalat” (335)) olyan szürrealitássá változtatja a mindennapi valóságot, amelyben minden lehetségesnek tűnik, és a leghihetlenebb dolgok is természetesnek mutatkoznak. Az egymásnak ellentmondó információk jelenléte is ezt a valóságzavart jelzi, a pillanatnyilag hitelesnek, mérvadónak vélt állítások egymást kioltó hálózata nem az átlátható rend, hanem a végtelenített ideiglenesség állapotát tükrözi: „Minden nap száz évre távolodunk el a tegnaptól” – fogalmazza meg a valóságérzékelés semmissé válásának eme tapasztalatát az egyik bejegyzés. (59) Míg egy májusi, talán csupán a reménykedéstől fűtött mondat azt rögzíti, hogy „vidéken a paraszt nem antiszemita, segíti a zsidókat” (114), két hónappal később egy baráti információ alapján már arról tudósít, hogy „vidéken rettenetesen nagy az antiszemitizmus” (221). Ugyancsak májusban azt írja, hogy „a kormány és a sajtó uszítása eddig nem fogott a népen” (107), júniusban már hazafias kötelességként említi az egyre szaporodó feljelentéseket (122). A *Napló* számos bejegyzése tudósít egyébként arról a lelkes buzgalomról, amellyel a lakosság a zsidók elleni gyűlöletét – természetesen hazafias szellem-től hajtva – érvényre juttatja. Néhány ezek közül a mindennapokból ellesett olyan jelenet, amely a történelemkönyvekben ugyan nem szerepel, mégis sokkal pontosabban adja vissza azt a viszolyogtatóan ijesztő atmoszférát, ami Budapestet jellemezhetette 1944-ben. Ilyen például annak az óvóhelyen hallott párbeszédnek a rögzítése, amely egy házaspár és egy idősebb úr között zajlik: *Első úr* másodikhoz: „Nézd csak, hogy ebben a rendes keresztény házban még mindig hány bűdös zsidó van!” *A második*: „Ki kell irtani valamennyit!” *A felesége*: „Ti csak isztok, és a szájakatok járatjátok, de nem cselekedtek!” (100). Vagy a maga tömör drámaiságában a következő: „Révész Bélát feljelentette a cselédje vagyoneltitkolás miatt, letartóztatták. Semmije sincs.” (115)

A létezés fokról-fokra megszűnik otthonként funkcionálni – a szónak metafizikai és persze a nagyon is hétköznapi értelmében egyaránt –, s a feleslegesség, idegenség egyre nyomasztóbb érzése fokozatosan erősödő haláltapasztalatként tárgyiasul: „Halálra vagyunk ítélve” – ismeri fel szinte közönyösen Heltai Jenő 1944. június 13-án (140). S a naplóról döbbenetes tapasztalata, hogy ez a halálra-ítéltség a lakosság körében nem csak hogy természetes állapotként tudatosul, de nagyszerű lehetőségként is jelentkezik, már ami a zsidó javakhoz való könnyű hozzáférést jelenti: „Rendes emberek számára is természetesnek látszik nem csak az, hogy a zsidótól büntetlenül el lehet venni mindent, hanem az is, hogy ez nem bűn,

hanem jutalma annak az érdemnek, hogy valaki keresztény” (262). „Mindenki megőrült, a zsidóktól nyugodtan ellopnak mindent. Tudják, hogy a zsidó nem meri feljelenteni. Gazdag emberek, tisztességes emberek lelkifurdalás nélkül kiemelik a nekik tetsző holmit a zsidó lakásokból.” (221) Miközben pedig – a *Négy fal között* a szemtanú hitelességével ezt többször is rögzíti – a budapesti járókelők néma közönnyel szemlélik az utcán hajtott zsidó menetoszlopokat. (367)

A megváltozott valóság és a térvviszonyok folytonos szűkülése egyszersmind az idő állagának és szerkezetének módosulását is magával vonja. Heltai ezt az időtapasztalatot azzal próbálja naplójában jelezni, hogy bizonyos események után új időszámítást kezd, amelyet a napi dátum mellett folyamatosan jelöl a napi bejegyzések felett. Így például jelzi és számlálja a sárga csillag viselésével kezdődő napok számát, a gettósítás időszámítását, vagy a Szálasi-hatalomátvétel napjait. Minden egyes új időzóna újabb szerepváltozatok, létdimenziók, térvisszonyulások elsajátítását igényli, vagyis az alkalmazkodás, a túlélési stratégiák egyre nehezebben megvalósítható koreográfiáit teszi szükségessé. Az egymásba rétegződő idők mind átláthatatlanabbá váló szerkezete – a Szálasi-hatalomátvétel másnapján például ez az időmegjelölés olvasható: „Hétfő, október 16., 213-ik, 196-ik, 115-ik, 55-ik, 2-ik nap. A csillag 28-ik hete.” (320) – miközben a rigorózus pontosság dokumentatív precizitását sugallja, paradox módon éppen az elveszettség egzisztenciális élményét rögzíti. A kikökönt idő és az összecsiszódó tér irreálisában csupán az egyre sűrűbben sorjázó zsidótörvények valósága jelent borzasztó iránytűt, stabil igazodási pontokat. A *Napló* nem csak ezeket a törvényeket dokumentálja és kommentálja megjelenésük napján, hanem – a Heltait jellemző humort megvilágítva – szarkasztikusan azt is feljegyzésre méltónak ítéli, ha éppen nem tud tudósítani efféléről: „A mai nap zsidórendelet nélkül múlt el.” (70) Néha egyébként az elképesztően értelmetlen, ám megalázóan húsba vágó rendeletek megmagyarázhatatlan és bornírt ostobaságát is hasonló lakonikus ironiával érzékelteti: „Endre László végre megvalósította régi álmát: a zsidókat kitiltotta a nyilvános fürdőkből.” (75) S hogy a krónika még abszurdabb legyen, a gettóban, a pincében, idegen búvóhelyeken mindeközben szinte folyamatosan a Heltai szövegei alapján komponált *János vitéz* daljátéka szól aláfestő zeneként a rádiókból, hangszórókból, amelyet szerzője ugyan kifejezetten utált, ám eleinte mégis ennek köszönhetően került el a listára kerülést. (75) A mesei világ és a náci terror valóságának összejátszása, ha lehet, még szürreálisabb dimenzióba helyezi az amúgy is döbbenetes eseményeket.

A *Napló* egy-egy odavetett megjegyzése, mellékesen elejtett mondata sok esetben rettenetesen izgalmas mentalitástörténeti adalékokkal is szolgál a korszak mindennapjainak érzékeltetéséhez. A város hangulata, a személyközi viszonyok működése, az emberek pszichológiai kondicionáltsága és számos nyelvi manírja sejlik fel ezekből a mozzanatokból; olyan részletek tehát, amelyek a legprecízebb történelmi beszámolóknál is pontosabban adják vissza a korszak hétköznapi életét. Az egyik ilyen elszomorító adalék az üldözött zsidók közbeszédének egyik paneljére vonatkozik: „Érdekes a zsidóknak az emberekről való felfogása: Szálasi jó ember, Vajna jó ember, Jaross és Rajniss kedves és jó ember, a német katonák kedves és jó fiúk.” (387) Valami egészen hasonlóról tudósít egyébként Szép Ernő is az *Emberszagban*: „Elképesztő zsidó divat, még a háború előtti, Hitlert zsenivé avatni. Sőt Göbbels dr.-t is. Száz meg száz hím és nőstény hang jön a fülembe vissza: azért a Hitler egy zseni! Göbbels egy zseni! Azt hiszik, ez igen intelligens dolog, elismerni hangosan, hogy azért zseni a Hitler, a

Göbbels! Zsenizni, kik őket szennyel borítják és kínhalálra taszítják.”¹³ Talán mindennél jobban és tragikusabban mutat rá a létükben fenyegetett zsidók életbe történő kapaszkodására, pszichoszomatikus állapotára ez a jelenség. Hiszen alighanem egy olyan, a psziché maradék épségét megóvni kívánó elhárító mechanizmusról lehet szó, amely egész egyszerűen a – nyilván mindenki előtt pontosan ismeretes – brutális valóság eltagadásán, elfojtásán nyugszik, s az ún. reakcióképzés mechanizmusán át olyan pszichológiai habitust hoz létre, amelyben egy ellenirányú megszállás veszi át a hatalmat. S ha már pszichológiánál tartunk: Heltai gyakorta írja le az álmait. Letaglózó dokumentumok ezek is, hiszen bennük a terrorral szembesülő szorongás jelenik meg az álmok nyelvén: „terror szülte álmok”, ahogyan Koselleck fogalmaz a Harmadik Birodalom idejéből összeállított álmagyűjtemény kapcsán.¹⁴

A *Napló* tanúsága szerint az álom mellett Heltai számára a nyelv tűnik egy másik lehetséges menekülési útvonalnak. A *Napló* gyakran kitér a kultúra fokozatos megszűnésére, az ország barbarizmusba süppedésére, hamar felismeri, mit is jelent a németek bevonulása a magyar kultúra szempontjából: „A németek bejövételének a napján megszűnt a magyar irodalom” (85), írja május elején, hogy aztán alig egy hónap múlva már a zsidó szerzők által írt művek csaknem félmillió példányának bezúzását rögzíthesse. (147) Az alkotómunkától történő megfosztás, a véglegesnek tűnő kiszorulás a nyelvből és a lassan amúgy is eltűnő kultúrából Heltai számára – a fizikai mellett – alighanem a szellemi otthon elvesztését jelentette. Ennek mintegy pótlékként fel-feltűnnek a *Napló*ban olyan bejegyzések, amelyek egy (soha meg nem valósuló) regényterv szilánkjait tartalmazzák, ám ami igazán érdekes, az Heltai szójegyzet-gyűjteménye, amelyeken keresztül mintha az elvesztett, korrumpálódott, „a rettegés és a hazugság edényeivé”¹⁵ változtatott nyelv megtisztításával, frissítésével próbálkozna. Lajstromozza pl. azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyek a háborús hétköznapi társalgási nyelvhasználatában, szlengjében honosodtak meg újabban a pesti utcákon (446), idegen kifejezések magyarításával kísérletezik (119), sőt, a szovjet csapatok bevonulása után orosz-magyar szótárjegyzeteket készít – az itt listázott szavak sokat elárulnak a szovjet katonák és a civil lakosság közti kapcsolódások szerkezetéről is (498). Ezek a szójegyzékek – amellett, hogy érzékletesen izgalmas adalékok a háborús Budapest kommunikációs habitusához – azt is jelzik, hogy Heltai milyen makacs kitartással próbált ismét hazára lelteni az elrabolt nyelvben.

¹³ SZÉP Ernő, *Emberszag*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984, 149.

¹⁴ Reinhart KOSELLECK, *Terror és álom. Módszertani megjegyzések a Harmadik Birodalom időtapszlatához*, ford. HIDAS Zoltán = *Uő., Elmúlt jövő*, Budapest, Atlantisz, 2003, 328.

¹⁵ George STEINER, *Az odvas csoda*, ford. OSZTOVITS Levente = *Uő., Egyre távolabb a szótól*, Budapest, Európa Könyvkiadó, é.n., 184.

BOD PÉTER

„Ha nem bírom összeszedni az energiát a »mindennapi oldal« megírásához (...)”

MÁRAI SÁNDOR 1970-ES ÉVEKBELI NAPLÓIRÓL

„De volt egy időszak itt, New Yorkban, számomra – és ez csak ugyan megrendülés volt –, amikor úgy éreztem, elvesztettem magamat – ez nem ’elidegenedés volt, hanem személyes veszteség – az a valaki, aki voltam, akit úgy, ahogy ismertem, akivel együtt dolgoztam, alkudoztam, örültem és féltem, az a valaki elveszett számomra: az Én, az Ego...” (1971)

„Tizenöt éven át ez volt a manhattani lakásom telefonszáma. Egy nyilvános fülkéből felhívom a számot. Férfi hang jelentkezik. Megkérdem, lehet-e Mister Máraival beszélni. A hang rosszkedvűen, morogva feleli, hogy nem lehet Mister Máraival beszélni. A rossz hír elkedvetlenítő (...) itt élt, és itt hagytam őt, ezen a számon, New Yorkban. Hol lehet most, mit csinál? (1975)

Márai Sándor életműve a múlt század negyvenes éveinek végétől nagyjából a rendszerváltásig nem képezte a magyar irodalom részét. Nem példátlan, de ritka, hogy egy jelentős huszadik századi életművet hatalmi eszközökkel, adminisztratív módon úgy iktatnak ki az irodalmi nyilvánosságból, ahogyan ez az *Egy polgár vallomásainak szerzőjével* megtörtént. Az egyszerű történelmi és művészeti rehabilitáció legfontosabb aktusa a terjedelmes életmű újrakiadása, amely hazánkban 1990-ben az Akadémiai és a Helikon Kiadó jóvoltából vette kezdetét. Nyilvánvalóan ebben az évben, de még a rákövetkezőkben sem fordult meg talán senki fejében, hogy az újrakiadás nem arra a közel hatvan-hetven kötetre fog korlátozódni, amit addig és akkor az életmű egészének gondoltunk. Egyszerűen azért, mert a lezártnak hitt életmű – Márai 1989-es halála után ez a feltételezés nem lehetett alaptalan – olyan meglepetéseket tartogatott a kutató és az olvasó számára, amire az irodalmi közvélemény nem számított. A kulcsfogalom itt a szerző naplójára lesz, amelyről az 1990-es években is sokat tudunk, noha 2017 nézőpontjából szemlélve látjuk, hogy valójában édeskeveset. A múlt századdal egyidős Márai 1943-ban kezdett a naplójírásba és 1945-ben jelentette meg a *Napló 1943–1944* című könyvét. Emigrálásáig újabb naplókötetet nem adott ki, amiből akár arra is lehetett volna következtetni, hogy felhagyott a műfajjal. Nem így történt, de erre csak tíz évvel később derült fény, amikor Washingtonban (1958-ban) megjelent a *Napló 1945–1957* című karcsú kötete. (Külön tanulmányt érne meg, milyen hosszú szerzői tépelődés előzte meg ennek kiadását. „Fájdalmas számomra, de hosszú tanácstalanság után mégis úgy határoztam, az emigrációban nem adom közzé magyar nyelven ezt a naplót. Az emigráció tébolyába még bele-

hallgatni sem könnyű; hát még belebeszélni” – írta a megjelenés évében, majd mégis a nyilvánosságot választotta.)

A szerző életében három újabb napló követte az emigrációban kiadott elsőt, majd jóval halála után, 1997-ben Torontóban jelent meg a *Napló 1984–1989* című. Évtizedekig rejtély övezte, hogy a külföldön megjelent diáriumok a szerző valamennyi naplójegyzetét tárják, tarták az olvasók elé vagy a megjelentek az erőteljes szerzői válogatás eredménye. Az *Ami a naplóból kimaradt* Márai-sorozatot 1992-től adta közre a szerző kanadai kiadója, a Vörösváry, és ekkortól vált bizonyossá, hogy a külföldi magyar könyvkiadás mostoha helyzete miatt állhatott elő az a helyzet, hogy Márai naplóbejegyzéseinek töredéke jelent meg kötetben. Negyven évig hihettünk ilyen módon a torzóról, hogy az a teljesség is lehet. Utólag érzékeli a terjedelmi különbségeket. Míg az első külföldön kiadott naplóban tizenhét oldal szól az 1945-ös évből, addig az ugyanerről az évről szóló, a Teljes napló címet kapó sorozat első darabja közel négyszáz oldalas. Időközben ez a sorozat a tizenhetedik köteténél tart, és 1981-ig jutott el, megközelítőleg hétezer oldal terjedeleminél jár. És nem értünk még a végére. Shakespeare híres Proológusának egy sora jut hirtelen eszembe a Márai életműről: „Így lesz az is, mi csonka volt, egész.” Vagy legalábbis teljes, ami szövegkorpuszok esetében az ideálshoz közelítő állapot, a filológiai munkálatok minimuma. A kutatásnak ebből kellene kihozni a lehető legtöbbet.

Márai 1970-es évekről szóló naplófeljegyzéseit három kötetben adták ki, így a *Teljes napló 1970–1973*, az *1974–1977* és az *1978–1981-es* évszámjelzetűeket. 1970 januárjától 1979. december 31-éig 1224 oldalon írt Márai a múlt század hetvenes éveinek történéseiről. A kérdéses időszakban Olaszországban élt a szerző, azt megelőzően az Egyesült Államokban, és az 1980-as évtized legelején újra Amerikában telepedett le feleségével, de nem, mint korábban New Yorkban, hanem San Diegóban. Mindez azért is fontos, mert a hetvenes évek közepétől visszatérően azt latolgatta Márai, hogy az egyre élehetlenebbé váló Itáliát melyik másik országra (földrészre) cserélje.

De miről ír az 1970-es években a naplóiban? Lényegében mindenről. Arról, hogy a pápa magánkihallgatáson fogadja Gromikót, az akkori szovjet külügyminisztert. „*Miről beszélgetek, Isten földi helytartója és a komisszár?*” – tette fel magának a kérdést. E naplók megerősítik, amit korábbról is tudtunk: szorosan figyelemmel kísérte a kortárs magyar irodalmat, ekkor olvasta Dérytől az *Ítélet nincset*, Illyéstől a *Kháron ladikját*. „*Déry jobb, mert legalább ordenáré, Illyés pusmog, illeti magát, mindketten az öregségről és a halálról prelegálnak (...)*” – írta. Műhelygondjairól és az írói műhelyében születő eredményeiről is rendre beszámolt. 1970. április 26-ai bejegyzéséből megtudjuk, hogy megjelent az *Ítélet Canodusban* című regénye. Ezzel szinte egy időben olvashatjuk nála: „*Most már, ha van rá mód, nem halogatom, megírom a 'Föld, föld'-et.*” E folyamat végpontjáról is értesülünk 1972 májusában: elkészült az említett önéletrajzi kötetével. „*(...) kényelmetlenül érzem magam: munkanélküli vagyok (...)*” – jegyezte le ennek kapcsán. Ez a munka némi leegyszerűsítéssel az *Egy polgár vallomásai* harmadik részének is nevezhető. De más is a kezébe akadt: „*Olvasmány: Horthy Miklós: Emlékiratai. Új kiadás. Gyalázatos magyarsággal, első személyben diktált magyarázkodás*” – írta le a kötet újbóli megjelenésének évében, 1974-ben. Hozzáteve: „*És Horthy, mindent összevetve, teljesen műveletlen ember volt.*”

Az emigráció dermesztő magányában általános érvénnyel fogalmazott a művészi munka értelméről: „*Hiszek abban, hogy nincs miben hinnem, és abban is hiszek, hogy az Ürességben,*

ami az Univerzum, az utolsó pillanatig érdemes alkotni.” Ezzel szoros összefüggésben más helyütt úgy vélekedett, hogy az élet értelme annak tudata, hogy megvan a képességünk a ránk szabott munkához. Nem cáfolt rá magára: ezt gyakorolta naponta.

Márai nem tévedhetetlen. Ennek bizonygatását azért sem érzem feladatomnak, mert negyvenöt év naplófeljegyzései bőven kínálnak alkalmat és vele lehetőséget szerzőnknek hibás megállapításokra, tévedésekre és rossz helyzetelemzésekre. Néhány példa: Bécsből és Újvidékről régebbi könyveinek kiadására kapott ajánlatot 1970-ben, de mert *„mindkettő mögött a kommunisták vannak”* (így Márai), elutasította a megkereséseket. A Helsinki záróokmány (1975) aláírását helytelenítette, szerinte ezzel a szovjet gyarmatosítás telekkönyvezése történt meg, a Nyugat jogilag is elismerte Moszkva hódításait. Személyes tapasztalatai azonban itt sem megkerülhetők. A záróokmány szerint biztosítani kell a *„gondolat és a lelkiismeret szabadságát”*, de a vele történtek nem erre utalnak. A *Föld, föld!..* című kötet öt Magyarországra feladott példányából négyet (a címzett ismeretlen jelzettel) visszaküldött neki a posta. Unalomig ismert hatalmi reflex volt ez abban az időben. Más értelemben is nyugtalanító híreket kapott Budapestről. *„Visszatérő híradásoknak”* nevezte, hogy Magyarországon az anyagi előnyökön és a pénzkeresésen kívül más nem érdekli az embereket, amely alighanem csupán más szavakkal való megfogalmazása a „fridsiderszocializmus”, a „gulyás kommunizmus” és a „legvidámabb barakk” annak idején idehaza használt politikai metaforáinak. Ugyancsak a szovjet hódítások nyugati legitimációjának értékelte a Jimmy Carter elnök vezette amerikai kormány 1977 év végi bejelentését, amely szerint a koronát visszaadják a magyaroknak. A naplói író olvasatában ez nem más, mint – ismét – a gyarmatosítás elismerése, noha utólag tudjuk, hogy az eredeti szándék (a fellazítás politikája) ritkán érvényesült akkora hatékonysággal, mint éppen a szóban forgó amerikai gesztus nyomán.

Nagy megnyugvással fogadta, amikor 1971 nyarán fogadott fia, János az Egyesült Államokból elküldte Olaszországba Márainak azt a százöt kilós ládát, amelynek tartalma teljes írói életműve volt. (A súlyt a benne lévőek adták, nem annyira a láda.) Közte ötvenegy megjelent kötete, az 1945 óta keletkezett kéziratok, ezek között nevesítve a tűzbiztos acélkazettában őrzött 1945 és 1966 között született naplókéziratok teljessége, és Márai Remington márkájú írógépe. A rákövetkező hónapok a kéziratok szorgos olvasásával telt, és nem csupán ennek kapcsán merült fel benne: hogyan kellene folytatni önéletrajzírását. Az ötvenes években az *Egy polgár vallomásai* harmadik és negyedik részét tervezte megírni, de ezek ebben a formában nem készültek el. Sokat töprengett ezen a feladaton 1975 táján, három címet is talált az egyelőre csak fejben készülő műnek: *Summa vitae*, *Hajónapló* és *Lámpaoltás*. A *Summa vitae* címet fellengősnek találta, ráadásul úgy vélte, hogy az ember öregkorában megérti, hogy az életnek nincs semmilyen summája. Az életművet lezáró memoárkötet témája – vélekedett – nem az lenne, mi történt a huszadik században, hanem az: mi történt benne, az íróban. Hogyan változott meg az Én, amely Márai felfogásában mindig lehetőség, szoros összefüggésben azzal a Goethétől vett idézettel: *„hogy az embernek saját sorsát kell megélni.”*

Akkor is Goethét hívta segítségül, amikor a legsúlyosabb, az emigrálásáról szóló döntést kellett meghoznia 1948-ban. *„Minden nagy elválásában van egy szemernyi téboly”* – emlékezett vissza a szakításról hozott elhatározására éppen a hetvenes években. (Ez lett a *Föld, föld!..* című kötetének egyik mottója.) Az idézet szépsége szinte megakadályoz bennünket abban, hogy mellé tegyük, ami logikusan következik belőle, vagyis: ezek szerint minden nagy elválásban ott a nagy adag józanság is. Sőt, ez lehet túlsúlyban. Márainál bizonyára ez és így

működött. Az elbukott 1956-os forradalom utáni letargiáját leszámítva – ekkor úgy vélekedett, nem bűn volt eljönni otthonról, hanem hiba – soha nem kérdőjeleződött meg benne a külföldre távozásról hozott korábbi döntésének helyessége. A tárgyalt évtizedben is többször papírra vetette (egy 1973 augusztusit idézek), hogy otthon nem írhatta volna meg mindazt, amit idegenben igen. A kijelentést hitelesíti, hogy emigrációban született regényei közül több – *San Gennaro vére*, *Ítélet Canoudosban*, *Rómában történt valami*, *Erősítő* – így vagy úgy az önkényuralmi rendszerek működéséről szólnak, ezért a magyarországi megjelenésre esélytelenek lettek volna. Más oldalról közelítve: az alkotáshoz szükséges feltételek hiánya miatt idehaza ezek a művek meg sem születhettek volna.

Saját bevallása szerint soha nem érzett honvágyat Magyarország iránt. Eljátszott a gondolattal: hazaköltözött volna-e akkor, ha győz a magyar forradalom. Erre nemleges választ adott. Évtizedek távlatában is úgy fogalmazott erről a témáról, hogy „mindennap megkönynyebbüléssel gondolok arra, hogy nem kell ott élnem.” Ha mindezt egy sértett ember szerep-játékának gondolnánk – volna benne éppenséggel logika –, akkor vegyük figyelembe, hogy amerikai állampolgárként (időközben az lett) hazajöhetett volna, a hetvenes évek végén és a nyolcvanas években a hazai kultúrpolitika hívta Budapestre. Egészen komolyan felvetődött annak lehetősége, hogy 1978-ban *A kassai polgárok* című darabját a Gyulai Várszínházban bemutassák (erről is írt naplójában), amiből a leghatározottabb szerzői tiltás miatt nem lett semmi. (Az említett színház dilettantizmusa sem lebecsülendő az ügyben, de ez más lapra tartozik.)

Magyarországhoz a legközelebb akkor került, amikor feleségével 1973 májusában néhány napot Bécsben töltöttek, ahol ezt megelőzőleg harmincöt éve, közvetlenül az Anschluss előtt jártak. „*Van valami feszélyező az ittlétben, mint ahol hívatlan vendég az ember. Bécsben én nem vagyok turista – de már nem vagyok otthon sem*” – jegyezte meg egyfelől. Másfelől a város utcáit járva hozzátette: „*Olyan prousti ballagás ez az eltűnt idő nyomában.*” Ennél azonban fontosabb egy, az itteni napokhoz köthető megállapítása: „*A magyar határ itt kőhajításra van, és a magyar emigránsok érzelmes, melodramatikus kirándulásokon gurulnak Bécsből a határszélre, ahol 'látni Magyarországot'. Nincs kedvem, mehetnék ilyen feltételek mellett 'látni Magyarországot'. Egy Arany-versszakasz számomra inkább Magyarország, mint a határsáv, amit látok.*” Nem meglepő kijelentés ez attól az írótól, aki New York-i lakásában ülve úgy vélekedett, hogy: „*Nincs más haza, csak az anyanyelv.*” Ugyanakkor őt gyötörte leginkább a fájdalom, hogy az „*anyanyelv térfogatán kívül*” kell élnie és írnia.

Márai naplójára alighanem korszakokra osztható, ám a korszakolás feladata egyelőre csak elnagyoltan végezhető el, mert nem áll rendelkezésre a napló teljes szöveganyaga. (A Márai-kutatások ebbe az irányba még nem indultak el.) Ám bizonyos megállapítások már most tehetőek, és ezek egy része éppen az 1970-es évekhez kapcsolódik. A folyamatok megértéséhez most is messzebből kell indulnunk. A Pesti Hírlap publicistájaként is tevékenykedő író 1943-ban beszüntette újságírói munkáját, noha az akkor érvényben lévő cenzurális szabályok még nem feltétlenül kényszerítették volna erre. Erkölcsi indokok annál inkább. A fórum nélkül maradt alkotó ekkor talált rá a naplójírásra, és ezzel párhuzamosan belső emigrációba vonult. Feltehetően – és a feltételes mód használata itt nagyon indokolt – időleges feladatnak gondolhatta kezdetben a naplójírást. Szépprózát írt, éves rendszerességgel jelentek meg regényei, az olyan nagy népszerűséget hozóak, mint a *Szindbád hazamegy* (1940), *Az igaz* (1941), *A gyertyák csonkig égnek* (1942), *Sirály* (1943). A második világháború befe-

jezése és az 1948-as év között összesen tíz könyve jelent meg (!) – nem egészen négy év alatt! –, köztük a *Napló 1943-1944* című is, így nagy biztonsággal kijelenthető, hogy aligha gondolkozott műfajváltáson. A tények nem abba az irányba mutatnak, hogy a naplóírásnak kitüntetett jelentőséget tulajdonított volna, noha a koalíciós időszakban évente akár négy-ötszáz oldalt lejegyzett diáriumába. (A sokat és sokfélét író Márai éves „termelésébe” ez is belefért.) Igaz, ezeket már nem tárta a nyilvánosság elé.

Hirtelen minden megváltozott, amikor 1948. augusztus 31-én a Keleti pályaudvaron felszállt a Zürichbe tartó vonatra. Jogilag állampolgárság nélküli utazóvá vált, alkotói értelem-ben pedig kilépett a semmibe. Tisztában volt vele, hogy az emigránsokat nem várják sehol, és csak megtűrt idegen lehet, és szembe kellett néznie azzal is, hogy magyar szerzőként külföldön milyen végtelenül korlátozottak a publikálási lehetőségei. „(...) amit írok, nem kell külföldön a kutynak sem” – írta le emigrációja második évében, amikor egy-egy svájci és angol kiadója visszaküldte kéziratát. Ez nem vette el kedvét, hanem megacélozta erejét, és konok következetességgel dolgozott. *„A szívósság talán a tehetség egy neve* – állapította meg ugyanekkor. Bizonyára ezzel magára is utalt. Regényterveket forgatott fejében, mindennap az íróasztalánál ült. Noha nem azzal a könnyedséggel és sebességgel dolgozott, mint idehaza, mégis folyamatosan írt. Ma már tudjuk – és ez is az erőltetett munkatempóját bizonyítja –, hogy a külföldre távozást követően nem sokkal megírta azt az önéletrajzi-történelmi esszéjét, amely nemrégiben a hagyatékából került elő, és amit *Hallgatni akartam* címmel ismertünk meg. Ez idő tájt a magának kitűzött feladatok sokaságának szorításában különös figyelmeztetéssel fordult magához. *„Ezt a naplót keményebbre kell fognom, mert mindent elszív, magába ránt – évek óta az egyetlen menekülés, s néha már gyanítom, hogy nem csak a világ elől menekülök ebbe a naplóba, hanem a munka elől is* – fogalmazta meg 1949 januárjában. Kitérőnek, kitérésnek tartotta a naplóírást. Másodlagosnak, de lehet, hogy harmadlagosnak, olyan műfajnak, amelynek szépirodalmi státusza erősen kérdéses vagy azzal egyszerűen nem rendelkezik. Évtizedeknek kell eltelnie, hogy lassan rájöjjön, amit kitérésnek gondolt, az maga a mű – lett. Könnyen lehet, hogy élete főműve. Lehet, hogy meg kell barátkoznunk a feltevéssel – az irodalomkutatás már ismerkedik a gondolattal –, hogy az eddig elsődlegesen regényírónak tartott Márait az életmű újraértékelésekor már elsődlegesen inkább naplóírónak kell tartanunk, mint bármi másnak. A hagyatékából előkerült, és az életműbe folyamatosan beépülő naplószövegek tektonikus mozgásokat indítottak el, amelynek eredménye könnyen az lehet, hogy erőteljesen át kell értékelnünk Márai munkásságának egészét. Nem véletlenül, és nagyon is jövőbe látóan fogalmazott Földényi F. László 2009-ben a Jelenkorban megjelent esszéjében, amikor Márai naplóírása kapcsán így fogalmazott: *„a leginkább testre szabott műfajra talált rá”*.

Márai nagy műgonddal kezelte naplófeljegyzéseit. A budapesti olasz nagykövetség futárpostája menekítette ki 1949-ben az itthon hagyott naplókéziratait Olaszországba. (Egy tanulmányt megérne a kézirat Magyarországról Olaszországba való kijuttatásának a története.) Az 1960-as években azt fontolgatta, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát kéri meg e kéziratok megőrzésére. A tűzbiztos acélkazettákban tárolt naplófolyam kezelési módja is arról árulkodik, hogy roppant körültekintően bánt az évtizedeket átfogó iratanyaggal. Hetvenöt évesen minden illúzió nélkül nézett szembe írói pályájával, és bizonyára maradt benne hiányérzet. *„Mennyi munka maradt végezetlen! / És a gyönyörök fája megszedetlen...”* – idézhet-e volna egyetértően egyik legkedvesebb költőjét, Babitsot. Noha a kutató tisztességgel azt dik-

tálja, hogy hagyjuk meg többértelműségében és egyben az értelmezés variabilitásában a mondatot, az 1975 februárjából való rendkívül fontosnak látszó bejegyzés azt valószínűsíti, hogy leginkább saját naplóról szól, arról vallott nézeteiről és felfogásáról szól a következő idézetben: „Ha nem bírom összeszedni az energiát a 'mindennapi oldal' megírásához, kevesebbet érek, mindenestül, mint a döghús, ami mellékesen vagyok.”

A mondat – úgy vélem – leginkább azt jelenti, hogy a naplóról vált főcél és feladattá, a mindennapok olyan elvégzendő írói gyakorlatává, amely Márai számára az alkotói létezés központi kérdése lett. A napi egy oldal megírása. Elsődleges lett, ami tegnap és tegnapelőtt másodlagos és harmadlagos volt.

És befejezésül vissza az életpályához, az életúthoz. Az 1970-es években nézett először komolyabban szembe az öregedés kérdésével. Az évtized elején visszatérően arról írt, hogy töretlen munkakedv jellemzi. Az évtized végén pedig fáradtságra, és ebből következően az alkotómunka előtt tornyosuló gondokra panaszkodott. 1975 szilveszterének napján a híres német sebészt, Sauerbruchot idézte, így is ismerkedve a közelgő halál lehetőségével: „Egy napon megérkezik a vonat, be kell szállni, és el kell utazni. Ez rendben van. Csak nem szeretnék sokáig álldogálni a cúgos peronon.”

Az a képzeletbeli vagy nagyon is valóságos vonat 1989. február 22-én futott be Márai főpályaudvarára. Nem álldogált sokáig a cúgos peronon.

Kiállítási enteriőr

HAKLIK NORBERT

Mélyfúrás a siker alvilágába

KŐBÁNYAI JÁNOS *KERTÉSZNAPLÓJÁRÓL ÉS SAUL FIA-NAPLÓJÁRÓL*

Még ha önkéntelenül is, de elkerülhetetlenül kijelöli könyvének kontextusát a magyar irodalomban az, aki írásának műfaját *naplóként* jelöli meg. Ráadásul – elsősorban Márai Sándornak köszönhetően, akinek sokak éppen évtizedeken át írott naplóját tekintik életműve csúcspanak – igen erős ligában játszva lesz kénytelen megvillantani erősségeit az a mű, amelyet szerzője naplóként definiál. Bőven kell tehát írói bátorság (vagy meggondolatlanság) ahhoz, hogy valaki szerepeltetni merje írásának címében a „napló” szócskát. Erős ok szükségeltetik hozzá, és aztán erős művel is kell bizonyítani, hogy indokolt volt a címválasztás.

S hogy ebben a kontextusban mik az olvasó elvárásai a naplóként definiált szöveg felé? Márai óta a naplónak úgy kell személyesnek lennie, hogy közben a közélet eseményeire is folyamatosan reflektál, a szerző individuumán keresztül szűrve meg azt, ami a későbbiekben majd történelemmé érik. (Éppen ebben rejlik a műfaj egyik legnagyobb veszélye: nehéz kihívás a jelenkori események bőségéből kimazsolázgatni azokat, amelyeket az utókor majd sorsfordítónak értékel, és ezek megítélésében is nagyot lehet tévedni, legalábbis amennyiben a kortárs gondolatok relevanciáját a későbbi következményeket is ismerő utókor értékeléséhez mérjük.) Mindemellett az is jól jön, ha a napló egyúttal írója más műveinek a meta-szövege is, ha betekintést nyújt a szerző műhelytitkaiba, egyéb alkotásainak keletkezési körülményeibe, vagy éppen abba, hogyan értékelte azok fogadtatását a kortárs recepció kialakulásának pillanataiban. És persze az sem gond, ha az olvasó a naplóíró és kortársainak viszonyába, mindennapjaiba is bepillantást nyerhet a bejegyzések által – persze csak ízléssel, elkerülve az intimpistáskodás buktatóit.

Rövidségében is súlyos elvárásajstrom ez.

Kőbányai János sohasem riadt vissza attól, hogy nehéz írói súlyokat vegyen a vállára. Erre teljes eddigi pályája a bizonyosság, a szocializmus ifjúságpolitikájának oroszlánbajszát ráncigáló korai riportoktól kezdve a szarajevói háborús tudósításokon át a zsidóságnak a magyar kultúrában elfoglalt helyére összpontosító folyóiratszerkesztői-tanulmányírói terméséig. Kőbányai, ha írásainak tárgya és igazságérzete megköveteli, bármikor kész érdekeket és érzékenységeket sérteni, feltárni (és ha szükséges, következesen hánytorgatni) a tárgyhöz kapcsolódó sebeket, bűnöket, félrenézéseket és mulasztásokat. Kőbányai ráadásul mindezt egy olyan, önként vállalt pozícióból teszi, amely kivételesnek számít a jelenkori magyar kultúrában. Szerkesztői és írói munkássága az elmúlt bő három évtized során ugyanis végeredményben egyetlen témára összpontosít (s tárja fel annak gazdagságát és legkülönbözőbb vetületeit, amelyek remélhetőleg több újabb évtizedre is elegendő témával látják el majd a szerzőt). Ennek a harmincegynéhány esztendőre folytatott múlt- és jelenfeltáró-értlemező munkának a tárgyát és tétjét talán úgy lehetne egyetlen mondatban összefoglalni: Kőbányait azok a

szellemi teljesítmények izgatják, amelyekkel magyar zsidó alkotók éppen önnön zsidóságukat tudatosan vállalva gyarapították újabb értékekkel a magyar kultúrát.

Jelenkorunk ideális időszak az effajta munkához. A rendszerváltás nem hozta meg a zsidó kulturális élet felvirágzását. A zsidóság mint téma szerepe a kultúra *mainstream*jében többnyire kimerül abban, hogy a politikai törésvonalak mentén zajló önkéntes szellemi öncsonkításhoz szolgáltat ürügyet és muníciót. Izgalmas belegondolni: a rendszerváltás környékén történt legutoljára olyan, hogy az „egyik” oldal a túlfél valamely képviselőjének egy-egy produktuma köré menedzselt országos szintű publicitást. Mégpedig avégett, hogy – két szimbólumértékű és azóta is rendszeresen hivatkozott példát kiragadva – például Spiró *Jönnekje*, illetve Csoóri *Nappali holdja* kapcsán rásüsse az egyik oldalra a magyargyalázás és nemzetietlenség, a másikra pedig az antiszemitizmus és a kirekesztés billogát. Ha nem is védhető, de magyarázható ez azzal: kicsi volt a kultúratámogatás kondérja ahhoz, hogy mindenki egyszerre hozzáférjen, így elkerülhetetlen szükségyszerűség volt a kulturális életet a politikai váltogazdálkodáshoz igazítani. Azonban egyéni döntéseken múlt – így éppen a megoldás egyszerűsége folytán is nehezen megbocsájtható – mulasztás, hogy azóta is ezen törésvonalak mentén dől el, ki kit *nem* olvas, és hogy a pályakezdő tollforgató azt kockáztatja, hogy a kultúra *mainstream*jének ingerküszöbe alá számúzi magát, ha nem sorol be vagy a Trianon-károsultak, vagy a Holokauszt-károsultak táborába.

Néha megtörténik azonban, hogy egy-egy váratlan esemény felforgatja ezt a *status quót*. Azaz dehogy forgatja fel – ahhoz ugyanis az kellene, hogy a „felforgatásra” irányuló fogadókészség túlerőbe kerüljön a status quo fenntartásához fűződő érdekekhez képest. Hanem inkább rámutat a szellemi közélet jelenlegi állapotának gyengeségeire, műdödésének visszáságaira és az önkéntes szellemi öncsonkítás abszurd mivoltára. A zsidó és nem zsidó magyarok viszonyának térképén Kertész Imre Nobel-díja, majd közel másfél évtizeddel később a Saul fia Oscar-díja az a két tájékozódási pont, amely kiváló alkalmat nyújt a helyzetértékelésre. A külföldön aratott, onnan – szerencsés esetben, de nem mindig – hazagyűrűző siker története sajnos nem egyedi sztori (szintén Nobel-díjas tudósaink pályakepe éppúgy ezt a történetet meséli, mint a filmművészetben Kertész Mihály, vagy éppen Peter Lorre sorsa), bárki megírhatná. A szükséges plusz, aminek köszönhetően Kőbányai János egyedi és páratlan nézőpontból szemlélhette az író és a film sikerét, abban rejlik, hogy ő folyóiratszerkesztőként és könyvkiadóként mind a *Sorstalanság* szerzőjének, mind pedig a *Saul fia* főszereplőjének elismertségébe is bőséggel investált a saját eszközeivel, még jóval a világsiker előtt. Ennek megfelelően személyes kapcsolatot is ápol(t) Kertész Imrével és Röhrig Gézával, Nemes Jeles László Oscar-díjas filmjének főszereplőjével, így a bensőséges nézőpont is garantált.

Ezzel tehát az írásom kezdetén említett elváráslajstrom minden eleme kipipáltatott, legalábbis a lehetőség szintjén.

Kőbányai kettős naplója sikerrel aknázza ki az egyedi nézőpont és a naplóforma összeházasítása által megnyíló lehetőségeket. A *Saul fia-napló*, *Kertésznapló* négy nekifutásban készült. A 2002-es keltezésű *Kertésznapló* első etapja afféle „emlékezésfutam” (47.), amely azt követi nyomon, hogyan alakul Kertész Imre recepciója – pontosabban: irodalmi Nobel-díjára – a nemzetközi elismerést követő bő két hónap során. Kőbányai ezt az első nekifutást toldotta meg öt hónappal később egy közel azonos méretű szövegszakasszal, amely már nem a siker fogadtatására összpontosít, hanem két újabb perspektívát vesz fel Kertész sikerének apropóján. Az egyik szál a lapszerkesztő-könyvkiadó Kőbányai János és Kertész Imre munkakapcso-

latának történetét követi nyomon a kezdetektől a világhírt követő időszakig, a másik pedig a kapcsolat szellemi vetületeire koncentrál.

A *Kertésznapló* egyrészt valóban napló, abban az értelemben, hogy – többnyire a díj bejelentését követő sajtóközlemények egyike-másika apropóján – felidézi Kőbányai és Kertész ismeretségének mérföldköveit, egészen a Szigligeten megvalósult első találkozástól kezdve. Kőbányai sorra veszi a *Múlt és Jövő*ben közölt legfontosabb Kertész-témájú szövegeket – például Radics Viktória a Nobel-díjas író által is kiemelkedőnek tartott Sorstalanság-elemzését, valamint Kertész és Heller Ágnes vitáját arról, hogy Auschwitz kisiklása volt-e a történelemnek, vagy inkább annak természetéből fakadt. Kőbányai írásai soha sem illegették magukat az abszolút tárgyilagosság álcájában (a hamis *szenvtelenség* soha nem volt a jellemzőjük, az őszinte, tabudöntőgető *szemtelenség* azonban annál inkább), és a szerző itt sem rejt véka alá a Kőbányai-Kertész magántörténelem azon fejezeteit, amelyekben igazságtalannak, érzéketlennek, netán sértőnek találta a Nobel-díjas író némely választását vagy reakcióját – nem kímélve egyúttal önmaga azon döntéseit sem, amelyet visszatekintve elhibázottnak vél. Szó esik többek között arról, Kőbányai miként utasította el Kertész ötletét, amikor az író – még jóval a Nobel-díj előtt – felvetette, hogy szívesen dolgozna a *Múlt és Jövő* korrektoraként, miképpen arról is, hogyan zárta rövidre a Radics Viktória egzisztenciális gondjairól szóló beszélgetést egy szimpla „De kár”-ral (94.) évekkel később a már világhírű szerző, és végül hogyan tett pontot a hajdani barátság végére az a jelenet, amikor Kőbányai felkérte Kertészt, hogy csatlakozzon hozzá társszerkesztőként, amelyre egy „Hogy képzeled?” (103.), majd egy sietős elköszönés volt a válasz.

Persze mindez akár meg is rekedhetne a kultúrbulvár szintjén, ha a Kertész-Kőbányai viszony mélypontjainak taglalását nem ellenpontozná az empátia, valamint az, hogy a *Kertésznapló* tétje sokkal több annál, mintsem hogy szerzője a Nobel-díjas íróval ápolt munkakapcsolatának, majdnem-barátságának fényében sütkérezzen. Ami az empátiát illeti, Kőbányai keserűen idézi fel azt, hogyan kezdett rá amolyan neofita hévvel az „én megmondtam” kórusára az a közeg, amely addig csak egyetlen alkalommal szentelt általános figyelmet Kertész Imrének – nem a művei miatt, hanem az Írószövetségből való 1990-es kilépése kapcsán. Kőbányai ugyanis szókimondó következetességgel utasít el minden olyan kísérletet, amely a felelősséget a Nobel-díj előtti Kertész-recepció hiánya miatt a politikai törésvonal egyik oldalára próbálná átlapátolni: „(...) megvilágító az a tény, hogy igenis, megjelent a *Sorstalanság*, és mégsem történt semmi. A *Sorstalanság* megjelenését és sorstalanságát nem a hatalom tiltotta be, nem a hatalom nem kanonizálta. A magyar úgymond szellemi életben, társadalomban – teljesen szabadon, teljesen a saját története szellemében – nem történt semmi. És nem történik ma sem. (Milyen művek esetében történt meg a kanonizálás? Megtörtént-e valaha is? Ismereteim szerint csak Ady Endrével fordult elő egyszer, és akkor is töredékesen, s leginkább a politika felszínén.)” (37.) Kőbányai azt suggallja, hogy ez a mellőzöttség és a kimondva-kimondatlanul is belőle fakadó sértettség indokolhatta Kertész Imre azon, a Nobel-díj bejelentése után a magyarságról tett nyilatkozatait, amelyek aztán még sértettebb ellenreakciókat szültek, és rögtön a kezdet kezdetén elsöpörtek minden reményt azt illetően, hogy a magyar irodalom történetében azóta is példátlan nemzetközi siker esélyt nyújtson a magyar szellemi élet kétosztatúságának megszüntetésére. (Zárójelben jegyezzük meg: zsrnalisztaként annak idején ezen írás szerzője is hozzátette a magáét ahhoz, hogy az indulat okainak firtatása helyett a hasonló indulattól feszülő ellenreakció legyen a válasz Kertész sokakat sér-

tő nyilatkozataira. Talán nem késő az akkori indulatokat jelenkori gondolatokkal ellensúlyozni.)

Nem Kőbányai, hanem ezen esszé-recenzió szerzőjének vélekedése, hogy Kertész Imre életműve – látszólag ellentmondva a *Gályanapló*ban leírt híres megállapításának: „Bármin gondolkodom, mindig Auschwitzon gondolkodom” – egzisztencialista próza, amelynek hitelessége abból fakad, hogy origója a szerző tényleges élettapasztalatával azonos. Albert Camusnak ki kellett találnia *A pestist*, hogy az emberi lét végső kérdéseivel szembesíthessen. Ezzel szemben Kertészt Auschwitz „találta ki”, mert az Auschwitz-élmény definiálta írói és gondolkodói pozícióját, még akkor is, ha viszonya saját zsidóságához legalábbis ambivalens volt, abban az értelemben legalábbis, hogy szerinte az egyén azonosítása bármilyen, önmagától eltérő kategóriával téves. Tehát – és itt már ismét Kőbányait idézem – „Kertész Imre – senkihez sem tartozik, semmilyen azonossága sincs – csak a saját, Kertész Imre névvel lefedhető egzisztenciális azonossága.” (129.) Vagy ahogyan a Nobel-díjas író fogalmaz a *Valaki másban*: „Csak nem kívánjátok tőlem, hogy megfogalmazzam nemzeti, felekezeti és faji hovatarozásomat? Csak nem kívánjátok tőlem, hogy – identitásom legyen?” (Valaki más, Magvető, Budapest, 1997., 168. o.) Az Auschwitz-élménybe ágyazottság miatt viszont a zsidóság *elválaszthatatlan* a Kertész-életműtől, még akkor is, ha a Nobel-díjat követő recepció mintha olykor igyekezett volna *leválasztani* azt a szerzőről és művéről. Kőbányai *Kertésznapló*jában a provokatív kérdésfeltevésektől sem ódzkodó részek egyik legizgalmasabbika azt firtatja, a Nobel-díjig miért nem engedte a saját kánonja szerinti első vonalba Kertész Imrét az a közeg, amelynek zsidó identitása legfeljebb abban merül ki, hogy kész könnyű kézzel osztogatni az antiszemitizmus billogát, és hogy miért zárkózott el a világsikert követően Kertész attól, hogy kifejezetten zsidó fórumokon szerepeljen: „Az »írócsinálók« tehát az én filmem forgatókönyve szerint a következő döntést indítványozták: Rendben. A *Sorstalanság* lehet nagy regény, sőt: a szerzője is – persze, módjával, s bizonyos érkezési sorrendet s egyéni szempontokat, amelyek nem rá tartoznak, betartva – lehet jelentékeny író, de csak egy feltétellel. Nem lehet zsidó. Nem lehet zsidó író. (Az, hogy magyar vagy hogy magyar zsidó: indifferens, hiszen magyarul ír az istenadta.) Azaz nem szerepelhet a most létrejött zsidó fórumokon. (...) Kertész témáját – ez kétségtelen – nem lehet megváltoztatni: hiszen az – megváltoztathatatlanul zsidó. *No problem*. Legyen zsidó helyett emberi. Az örök emberi. Ez így formásabb, csinosabb, frappánsabb s mindenkinek eladható. Hiszen az rasszizmus és politikailag sem korrekt, ha furtonfurt azt vizsgáljuk, ki kicsoda, ki fia borja, honnan jött – amikor itt »voltaképpen« az általános (globális) emberi természetről, apokalipsziszról van szó. Ez a mi narratívánk, ha úgy tetszik: követelményünk. Cserébe be- és kiejánljuk itthonra, külföldre, s bekerülhet a csapatba, amellyel a frissen megnyílt határokat és igényeket kitöltjük és kihasználjuk.” (92.)

Az ímént idézett passzus is szépen példázza, hogy a *Kertésznapló* nem csupán Kertész Imréről és Nobel-díjának utóéletéről szól, hanem egyúttal arról is, ami Kőbányai János munkásságának fókuszában állt az elmúlt bő három évtizedben: arról ugyanis, hogy hol volt a múltban, hol van a jelenben, és hol lehet a jövőben a zsidóság helye a magyar kulturális térben – ez a fáradhatatlan kutatómunka a közelmúltban olyan monumentális és hiánypótló irodalomtörténeti művekben teljesedett ki, mint *A magyar zsidó irodalom története. Kivirágzás és kiszáradás* (Múlt és Jövő, 2012), valamint a *Szétszállás és újrászövés. A Múlt és Jövő, a Nyugat és a modern zsidó kultúra megeremtése* (Osiris, 2014). A *Kertésznapló* lapjain ennek megfele-

lően megjelennek a lapszerkesztő, könyvkiadó és filológus Kőbányai János küzdelmei, sikerei, kudarcai és kihívásai. Valamint megannyi önvallomásos részlet arról, hogyan talált rá a *Kertésznapló* szerzője önnön zsidó identitására, mely részletek arra engednek következtetni: Kőbányai alkalmasint a regény műfajában is izgalmasan nyúlhatna ahhoz a kérdéshez, milyen identitásváltozatokat kínál a huszonegyedik század elején zsidónak lenni Magyarországon.

Az eredeti *Kertésznapló*hoz fűzött, 2012-es keltezésű ráadás újabb tíz év távlatából igyekszik levonni a Nobel-díj utóéletének tanulságait, azt követően, hogy erre a *Mentés másként*-tal maga Kertész Imre is kísérletet tett. A húszegynéhány oldalnyi hozzátoldás valójában helyzetjelentés a magyar kultúra és értelmiség jelenlegi állapotáról, valamint arról a – Kőbányai szavaival élve – „tabu-hazugságról”, miszerint „a zsidó létezés nem külön entitás, s ezért nem különíthető el a magyarságtól, ennél fogva a magyar társadalomban és szellemi életben pozíciója nem vizsgálható. Ez a tabu alá vont szociológiai, történelmi igazság nem azt kérdőjelezi meg, hogy ennek az identitásnak és szerepvállalásnak van-e helye, jelentősége, értéke, funkciója, pozíciója a magyar társadalom és kultúrafejlődésben, hanem azt, hogy létezik. Ezért nem lehet diskurzusa. A diskurzuskezdeményezőket keményen büntetik, pontosabban: kirekesztik. Történjen a diskurzusfelvetés bármilyen irányból is.”

A *Kertésznapló* tehát nem csupán egy Nobel-díjas író recepciójának az áttekintése, valamint a szerző és Kertész Imre kapcsolatának mérlege, hanem egyúttal kiváló példája is annak, miféle kérdésfeltevésekre, meg nem kezdett diskurzusokra, párbeszédre és új kezdetekre teremthetett volna alkalmat a *Sorstalanság* írójának világsikere, ha szellemi életünk képes és hajlandó lett volna élni ezzel a lehetőséggel. Kőbányai János azt sugallja: a kárméntés talán fáziskéséssel is lehetséges.

Kőbányai szinte törvényszerűen ismerte fel a *Kertésznapló* folytatásának lehetőségét a *Saul fia* példátlan nemzetközi diadalútjában. A *Saul fia-napló* leginkább talán azért kívánczított szerzőjének tollára, mert a mozgóképes alkotás végeredményben ugyanazt a törekvést vitte sikerre a film eszközeivel, amely Kőbányai alkotói tevékenységének homlokterében áll az elmúlt bő három évtizedben. Nemes Jeles László filmje ugyanis éppúgy szakít a holokauszt-filmek konvencióival, mint ahogyan Kőbányai igyekszik íróként, szerkesztőként és lapkiadóként is kimozdítani a zsidóság és magyarság viszonyáról szóló diskurzust a hagyományos keretekből. A történelmi pillanat jelen idejű megragadása, valamint a naplóíró egyéb műveivel kialakítandó metaszöveg-viszony lehetősége tehát eleve adott volt. Ami pedig a recenzióm kezdetén vázolt elvárásajstrom harmadik elemét illeti, a Kőbányai-Kertész kapcsolat, valamint a naplóíró és Röhrig Géza viszonyának különbségei egyúttal azt a csapdát is elkerülhetővé tették, hogy a *Saul fia-naplóval* a szerző egyszerűen csak ráhúzza a film sikerét a *Kertésznapló* már kipróbált kaptafájára.

A *Saul fia-napló*ban megjelenő mester-tanítvány viszony ugyanis éppen a fordítottja a Kertész-Kőbányai kapcsolatnak. A film főszereplője, Röhrig Géza – akinek személye a nagyközönség szemében talán még emblematikusabban kapcsolódik az alkotáshoz, mint a rendező Nemes Jeles Lászlóé – ugyanis nem csupán a Kőbányai által főszerkesztett folyóirat rendszeres szerzője, de első, *hamvasztókönyv* című verseskötete is a *Múlt és Jövő* kiadásában jelent meg 1995-ben. A *Saul fia* világsikere előtt megjelent hét Röhrig-kötet közül négy látott napvilágot a Kőbányai által vezetett kiadó gondozásában. A Röhrig-Kőbányai kapcsolat azonban nem pusztán a szerző és szerkesztő viszonyának barátsággá éréséről szól. Aligha-

nem inkább arról, hogy az írói-szerzői együttműködést és a személyes szimpátiát is ugyanaz táplálhatta – mindkét alkotó hasonló viszonya önnön zsidóságához: „(...) az ellenőrizhetetlen és változó érzelmi szimpátián kívül, s akár azok ellenére, Gézával a zsidó kultúra (irodalom) elegáns voltáról való meggyőződés szalmaszála s az abba való folyamatos, elkeseredett kapaszkodás köt össze.” (10.) Kőbányai tehát – mint ahogyan a Kertész Imréét is – Röhrig szellemi teljesítményének aspektusait és előtörténetét elég alaposan ismeri ahhoz, hogy avatott nézőpontból ítélje meg a hazai recepció alakulását.

Mindazonáltal a Röhrig-siker és Kertész Nobel-díja között van egy lényeges különbség, amely önmagában is biztosította, hogy a *Kertésznapló* szerzője a *Saul fia*-naplóval ne essék az önismétlés csapdájába. Röhrig ugyanis úgy lett a *Saul fia* főszereplőjeként egy csapásra világhírű, hogy – bár filmrendezőként szerzett diplomát és a rendszerváltás hajnalán ő játszotta Madaras József *Eszmélet* című filmsorozatában József Attila szerepét – munkásságában korábban a mozgókép helyett inkább az irodalom jutott hangsúlyos szerephez. Nem véletlen, hogy Kőbányait a *Saul fia*-napló nyitányában – Röhrig Gézával ápoltt barátságára történetének áttekintése mellett – leginkább az foglalkoztatja, hogyan hat a *film* világában elért siker Röhrig Géza, az *író-költő* recepciójára. Kőbányai nem hagy kétséget affelől, hogy az „írócsinálóknak” – akárcsak Kertész Imre esetében – Röhrig kapcsán is bőven lett volna törlesztenivalójuk: „Géza is megírt egy tekintélyes költői életművet, amelynek – a súlyához képest – szinte nem volt recepciója. Az antirecepció elválaszthatatlan az őt közlő-elismerő-éltető, de életben nem tartó, hasonló »kulturális tér« recepcióhiányától.” (12.) A *Saul fia*-napló kéziratának lezárásáig megvonható mérleg nem túl biztató: „Géza versei egy egész kolumnán jelentek meg a siker visszagyűrzése nyomán az *Élet és Irodalomban* (2015. június 12.), a jelenlegi magyar »kulturális tér« zászlóshajó-médiájában, amely eddig nem kényeztette el a publikálás és a recepció gesztusaival (*Péter; Itt; Origo; Önarckép; Miskolc*). Anélkül, hogy legalább most íratnak volna az életművéről egy átfogóbb elemzést. Egy jelzést, hogy a most színészként híressé vált személyiség költő, akivel ezért az irodalmi szemlének eredendően dolga lenne. Ezt »elintézni« egy interjúval ugyan kevesebb elmélyülést és fáradságot igényel, de ami a populáris tévés személyiségeknek (Friderikusz, Baló), vagy akár a *Blikk* szintű bulvársajtó érdeklődését felkeltette, az a vezető kulturális erőter ingerküszöbét tovább már nem borzolta.” (20-21.)

Kőbányai felidézi azt a pillanatot is, amikor Röhrig tudatta vele a legújabb verseskötetét illető terveit, valamint azokat a megfontolásokat, amelyek kiadváltoztatásra készítették: „– A te érdeked is, a mi közös érdekünk, hogy a Magvetőnél jelentsem meg a következő kötetemet. Az ügyet, amit képviselünk, ki kell végre vinni a nyilvánosságba, szélesebb közönség számára. Közönségtalálkozókra járok, zsúfolt házak előtt mesélek a zsidóságról, haszid filozófiáról, a sóáról – tátott szájjal hallgatják, és megtapsolnak. Nem maradhatunk örökre a marginalitásban! Elmegyek tőled, de csak azért, hogy megerősödvé, egy megnyert közönséggel térjek vissza. Erre kell kihasználni ezt a sikert, ami, tudom, csak időleges. Nézd a Heller Ágnes példáját. Világhírű, és neki már mindegy, hogy hol publikál – nálad, s ezzel a zsidóság súlyát, rangját növeli.” (21.) Bár a szóban forgó verseskötényv *Az ember aki a cipőjében hordta a gyökereit* címmel valóban megjelent a Magvető Kiadónál 2016-ban, a végső mérleg megvonása még korai volna – talán csak évek múlva érik meg majd az idő arra, hogy eldöntsük: Röhrig Géza tervei valóra váltak-e. Annyi azonban kétségtelen, hogy ez az epizód is sokatmondó lát-lelettel szolgál a jelenkori magyar kulturális szcéná működéséről.

Az Oscar-díjas film forgatókönyvéhez segédanyagként használt tényirodalom áttekintésének apropóján Kőbányai *Saul fia*-naplója a magyar holokauszt-irodalom műveit is lajstromba veszi Nyiszli Miklós – részletekben már 1946-ban megjelent – *Mengele boncolóorvosa voltam Auschwitzban* című könyvétől Keszi Imre és Gera György munkáin át egészen Ember Mária regényeiig, hogy végül arra keresse a választ: beszélhetünk-e a magyar zsidóság tragédiája kapcsán olyan „kollektív emlékezetről”, amely a magyar társadalom egészében általános érvényű volna. Kőbányai válasza egyértelmű „nem”, és okfejtése szerint Kertész Nobel-díjának, valamint a *Saul fia* sikerének az utóélete is támpontokat adhat e hiány kiváltó okainak megértéséhez: „(...) a *Saul fia* (és a Kertész Imre *Sorstalanságának*) recepciók modellje talán megvilágítja az emlék-elutasítás egyik mozgatórugóját. Ennek az az oka, hogy már létezik egy másik kollektív emlék, amely a normateremtés igényével lép fel. A zsidók, vagy ami ugyanaz: az áldozatok kollektív emléke és elbeszélése. S ez két oldalról is kívülről jön, oktrojálódik a normateremtés igényével – az elkövetők emléke és az ebből kialakult azonossága irányába. Többszörösen kívülről, mert a zsidók/áldozatok kollektív emléke számukra a maga természeténél fogva: külső. S ez az eredetében külső emlék megerősödést nyer a külföld recepciójában. Ezért az a képzet jöhet létre, hogy mint a hajdani szövetséges hatalmak – most a nyugati államok – a kultúrában támadják Magyarországot a holokausztban játszott elkövetői szerepéért. Ebben a legmegdöbbentőbb csavar volt Kertész sikere – amely abból a Németországból indult, amelyre 100%-ban át lehetett (volna) tolni a magyar zsidók elpusztításáért a felelősséget. A zsidó/áldozati kollektív emlék e kívülről érkezése okán csak felületes azonosulást kínál.” (36–37.)

Apropó németiség: Kőbányai bőséges figyelmet szentel annak a kérdésnek is, nemzetközi szinten miért éppen Izrael és Németország tanúsította a legcsekélyebb érdeklődést a film forgalmazása iránt. Kőbányai érvelése szerint a zsidó állam részéről megtapasztalt fogadókészség-hiány oka elsősorban abban rejlik, hogy a film homlokegyenest ellentmond az izraeli kollektív emlékezethoz: „[A] filmben szereplő zsidók, az áldozatok népe, akikről a fiatal izraeli vagy a nem »a holokauszt földjéről« (Európából) idevándorolt azt hallotta-tanulta, hogy ez a nép Auschwitz porából született újjá, mint a fönixmadár. Azonban a zsidók, akikkel e filmben szembesül, homlokegyenest ellenkező képet mutatnak a saját történelme origópontjáról, mint amelyet oly töretlen fáradhatatlansággal tanítottak-sugalltak neki. Ezek a zsidók ugyanis nemhogy »birkaként mentek a vágóhídra«, s e birkák nyelvén, jiddisül beszéltek (mely nyelvet és kultúrát szinte betiltották Izraelben, s csak az utóbbi években enyhült meg vele szemben a szigor), hanem együttműködtek a németekkel a halálgyár működtetésében.” (43.) A német fogadtatás kapcsán pedig azt a kérdést teszi fel Kőbányai: miként lehet, hogy „megannyi filmet, ahol a németek kegyetleneknek, embertelennek mutatkoznak, elfogadnak, de ezzel a filmmel, ahol ilyesmiről metsző eleganciával szinte szó nem esik, mégsem tudnak vagy kívánnak szembesülni.” Kőbányai meglátása szerint azért nem, mert a zsidó sonderknokommandósokat központjába állító alkotás „döbbenetes élethűséggel mutatja meg azt az Auschwitz-bugyrot, ami azért mégiscsak német márka, mint a Volkswagen, Siemens vagy a Bayer Aspirin, ezt a német know how-t nem németek, hanem zsidók működtetik.” (51.) Ezt illetően azonban vitába kell szálljak Kőbányaival: az elutasítás oka szerintem abban rejlik, hogy a holokauszt-filmek hagyományaival szakítva a *Saul fia* elveti az abszolút áldozat/abszolút bűnös dichotómiáját, és ezáltal megfosztja a nézőt a hárító azonosulás lehetőségétől. Nemes Jeles alkotását ugyanis Spielberg filmjével ellentétben nem lehet úgy nézni, hogy a végén az legyen

a katarzis: „bizony, akkor olyanok voltunk, mint a Ralph Fiennes által megszemélyesített táborparancsnok, de mára már mi lettünk Oskar Schindler”.

A *Saul fiában* ugyanis a katarzis csak metafizikai-teológiai síkon működik (de ott példátlanul erősen), és Kőbányai filmelemzésének talán éppen az a legizgalmasabb része, amikor az Oscar-díjas alkotás ezen aspektusait veszi sorra, a *János jelenéseit* a film kontextusába vonó képi utalásoktól a *pietákat* idéző keresztény ikonográfiai elemeken át az eltemetés-motívumnak a zsidó vallásgyakorlat szempontjából tévesen szerepeltetett (bár a film dramaturgiájában hibátlanul érvényesülő) elemeiig. Kőbányai szövegének ezen szakaszai izgalmas – írásom terjedelmi keretei között nem abszolválható – lehetőséget kínálnak az összevetésre Georges Didi-Huberman *Túl a feketén* című munkájának megállapításaival is: a francia művészettörténész-filozófus ugyanis amellett, hogy kutatási területének megfelelően alapos elemzést nyújt a film vizualitásáról, Saul történetében a Mózes-mítosz motívumainak, valamint a mese logikájának kifordítását ismeri fel egy, a Kőbányaiétól eltérő nézőpontú, de ahhoz hasonlóan elkötelezett értelmezés keretében.

Kőbányai János kettős naplója tehát sokrétű olvasmány. Az ezredfordulós magyar kultúra két eddigi legnagyobb nemzetközi sikerének és azok honi recepciójának krónikája, amely a bulvárosság határaitól mindvégig távol maradva a bennfentes pozícióját is magától értetődő természetességgel vállalja fel. Mindemellett pedig közös gondolkodásra csábít zsidó magyarok és nem zsidó magyarok viszonyáról, valamint korunk magyar kultúrájának működéséről. Kőbányai János *Saul fia-napló*, *Kertésznapló* című munkája arra a felelős értelmiségi hozzáállásra szolgáltat példát, amely a magyar és magyar zsidó kultúra e két közös sikerében felismeri a lehetőséget annak, hogy kiprovokálja azt a párbeszédet, amellyel bő hét évtizede adósai vagyunk egymásnak és magunknak.

NAGY MÁRTA

Baka István költészetei

BORSODI L. LÁSZLÓ: MASZK ÉS SZEREPJÁTÉK

Kalligram Kiadó
Budapest, 2017
303 oldal, 2990 Ft

”

Egy időtálló költői életmű léte dinamikus, folyamatosan dialógusképes, hiszen állandóan megújuló értelmezéseiben léteznek, ilyen értelemben soha nem lehet lezárt, befejezett – tartja az irodalomkritika egyik alaptézise. Igaz ez a dinamikus lét Baka István életművére is. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy újabb fontos állomáshoz érkezett a Baka-kritika: Nagy Gábor 2001-es monográfiája után ismét egy szintetizáló jellegű mű látott napvilágot: Borsodi L. László *Maszk és szerepjáték* című kötete. Szándékosan kerülöm a monográfia terminust, hiszen kétségtelen, hogy választott tárgyát kimerítően, teljességre törekvő igénytel mutatja be, tárgyválasztása, értelmezési kerete és a kötet koncepciója mégis eltér egy klasszikus monográfia struktúrájától. Ugyanakkor olyan mélységű és következetességű feldolgozása Baka költészetének és a hozzá fűződő szakirodalomnak, ami egyértelműen monografikus igényű. Ahogy Bombitz Attila fogalmazott a kötet bemutatóján: egyszerre nyit és zár, nyitja és zárja az életművel foglalkozó eddigi munkákat. Ez a szerepe pedig különösen hangsúlyos, hiszen úgy nyúl Baka költészetéhez, ami sok szempontból különbözik az eddigiektől.

A szerző pontosan megfogalmazza, hogy műve recepcióesztétikai interpretáció, ám nem terjed ki a Baka-életmű egészére, pusztán a költő testamentumának tekintett *Tájkép fohással* című kötetet emeli be az értelmezésbe. „[...] a költő halála előtt megszerkesztett, a szerzői kanonizációs gesztus révén az életművet lezártnak és véglegesnek felmutató, tehát költői testamentumnak tekintett *Tájkép fohással* című kötet kritikai horizontban történő olvasata és újraolvasása kíván lenni.” – írja. Tárgyválasztása nemcsak a fent megfogalmazott, izgalmas műfaji kérdéseket veti fel, hanem legalább ennyire messzire vivő recepcióesztétikai kérdéseket is. A költő ugyanis élete utolsó évében, 1995-ben szerkesztette meg az általa teljesnek tekintett poétikai életművét: bizonyos verseket beemelt, másokat kihagyott, de ami ennél is mélyebb értelmezési kérdéseket vet fel, ciklusokat rendezett át. Élete

alkonyán, a halál biztos tudatában tehát újraolvasta és felülírta saját életművét. Ezzel szinte felszólította a kritikát, hogy hasonló módon közelítsen a szövegeihez, másrészt pedig arra készítette, hogy a saját korábbi szövegeit is gondolja újra, hiszen ezzel a gesztussal mintegy zárójelbe tette a korábbi kötetekről szóló kijelentéseket.

Borsodi L. László meghallotta és elfogadta ezt a felszólítást, ezzel a tudatossággal közelít tárgyához, és pontosan, már-már szigorú következetességgel kijelöli munkája kereteit, amit aztán precízen végig is visz. Pontosán tudja, hogy a recepcióesztétikai megközelítés akkor valószínűleg meg, ha dialógusba hozza az eddig megjelent szakirodalomnak azt a részét, mely az egyes Baka-kötetekre vonatkozik. Ilyen módon nemcsak a *Tájkép fohással* recepcióesztétikai értelmezését végzi el, hanem a szakirodalomét is. Megközelítésében egyértelműen érezhető, hogy ahhoz a kritikus generációhoz tartozik, melynek tagjait már nem köti személyes élmény Bakához, ezért olyan tisztán kritikus attitűddel tud közelíteni a költői hagyatékhoz, amit a későmodern szövegvilágra jellemző nyelvi megelőzőttség megkövetel, a személyes érintettség azonban megnehezíti, sőt talán lehetetlenné is tesz. Saját megfogalmazása szerint a szövegvilágok organikus egységként való értelmezését úgy szeretné elvégezni, hogy közben párbeszédet folytat a művek recepcióját meghatározó, abban mérvadónak számító kritikai szólamokkal.

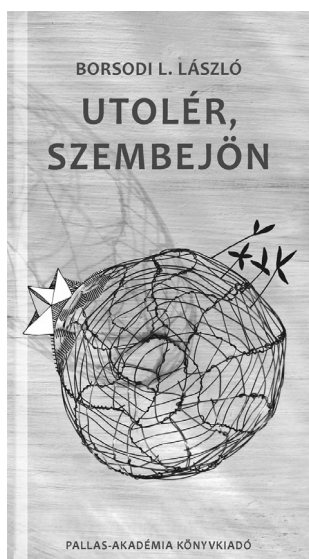
Tárgyválasztása és kritikai szemlélete maga után vonja jellegzetes és szintén pontosan definiált értelmezői szempontjait is: „Amennyiben ugyanis ez a késő modern alapozású szerepköltészet a nyelvi megelőzőttség tapasztalatával szembesít, a ciklusok mint nyelvi képződmények a szerepjátékosoknak mint hagyomány- és kultúraértelmező metaforikus alakzatoknak a keretei. Így olvasatomban a metaforikus-szerepjátékos nyelvnek az értelmezése összekapcsolódik annak a poétikai koncepciónak az értelmezésével, amely a ciklusváltások és a gyakran ezzel összefüggő szerepváltások miéértjét is vizsgálja.” Ezzel magyarázható a kötet alcíme, mely Baka István költészeteiről beszél: „Az idegent a sajáttal rokonító, illetve a sajátot mással idegenítő, ezért a költői nyelvet többszólamúvá tevő késő modern nyelvfelfogás, a szerepjáték és maszköltés mint (szöveg) hagyomány- és kultúraterepítés, valamint az így teremthető metaforikus versvilág alapján nem Baka István költészetéről, hanem költészeteiről beszélek. Ezt a többes számot indokolja a Baka műfordításaiból eredeztethető szerepjátékosok hatása is.”

Következésképpen végigviszi ezt a koncepciót, aminek egy feszes, fegyelmezett struktúra és gondolatmenet lesz az eredménye, mely a Baka-testamentum és a vonatkozó szakirodalom legmélyebb rétegeit is feltárja. Ezzel lezár, vagy legalábbis kérdőjelessé tesz bizonyos kritikai attitűdöket, ugyanakkor új horizontokat nyit meg. Nehéz nem észrevenni, hogy ez a koncepció erősen rímeli Baka vers- és ciklusépítési stílusára, ami egy újabb izgalmas réteggel gazdagítja a szöveget.

ZSIDÓ FERENC

Az emberen túli ember

BORSODI L. LÁSZLÓ: UTOLÉR, SZEMBEJÖN

Pallas-Akadémia Könyvkiadó
Csíkszereda, 2016
80 oldal, 18 lej

Otthonos terepen maradva, újabb prózaverskötettel jelentkezett a csíkszeredai Borsodi L. László. Az *Utolér, szembejön* egy „trilógia” záró része: folytatása a *Feljegyzések a földről* és *Parton* című korábbi köteteknek. E könyvvel olyan triptichon jött létre, mely a szerzői szándék szerint a maga zárt alakzatával mindent elmond létről és nemlétről, kapcsolatokról és azok hiányáról, életcélokról és azok feleslegességéről.

A kötet 7 ciklusba rendeződő 49 verse (kell még számisztika?) mintegy összefoglalja, mélyíti és általánosítja az előző kötetekben felvetett kérdéseket.

A beszélő többnyire passzív, amolyan „könyöklök és hallgatók” alapállásból vizsgálja önmagát és a világot: a végre, az élet egészére gondoló, létösszegző ember jelenik meg a versek többségében, józanul, talán kiábrándultán készít mérleget, emlékezik, de nem ítélkezik: már nincs szenvedély, csak belenyugvó megállapítások.

Gyakori az a vershelyzet, hogy a lírai én megszólít egy láthatatlan, arcot/nemet nem öltő lényt (magát a létet?), és őhozzá beszél te-beszéddel, de párbeszéd, igazi kommunikáció nem alakul ki, csak egyirányú közlés. Talán nem is csoda, hisz a beszélő kényelmetlen dolgokat mond ki: „Hagysz eltévedni, felejteni ebben a zűrzavarban, nehogy kimondjam azt is, amire nem számítasz.” (*Mielőtt mindent*)

Megítélésem szerint a kötet legjobb, legmélyebb és őszintesége miatt zavarba ejtő darabja a *Fűvekre mázolv*a című: „Ha csörömpölnek is bennem múltam bábuja, zajukat legyűröm vagy elengedem, kiüresedett kertjeimbe nem ültetek újabb gyerekkort.” Egy kis kései József Attila-utánérzet olvasható ki ebből versből (is), a rezignációt felváltja a sztoikus beletörődés.

E kötetben kevesebb tájelem jelenik meg, mint az első kettőben, itt is vannak versek, melyek a konkrét látványból indulnak ki, de aztán a tájlíra átvált szürreálisba. Például: „Tartós tél következhet: a híd felől érkezik lyukas nadrágban egy angyal.” (*A föld alatti város*)

Társhiány, a társas magány állapota is kiolvasható Borsodi prózaverseiből, mintha az ember eljutott volna a létezés olyan szintjére, (lásd: összegzés, búcsú stb.), amikor a magányos gondolkodás előbbre való, mint a társas lét: „Csenededet mindig hozzám mérted, hozzám a szó szegődött.” (*Városaimban a tornyok*)

„Marad árnyékokból az árnyad. Azt mondják: végtelen. Nem is volt kezdete.”

Olykor nosztalgikus hangulat is felbukkan, a szerelem, a bensőségesség vágya, de e vágyakozást a lírai én a vers végére leépíti, szétfoszlatja: „A semmid lennék, ha már örök bolyongásomban velem tartasz, csak ne gondolj rám, türtőztessd magad! Engedd: szokjon hozzám a félelem!” (*A tegnapi város*)

Olykor az az érzése az olvasónak, hogy a lírai én a párjával, társával pöröl, de minduntalan felbukkannak olyan utalások is, hogy nem férfi-nő viszonyról van szó, hanem valami általánosan emberiről. Vagy éppen Isten és ember viszonya a tét: „Kikényszerített igenjeimből éltél, és nem érdekelt, hogy épült bennem a tagadás tornya.” (*A tagadás tornya*).

A kötetben tréfás aforizmára is akadunk, de a humor keserű: „Halványodom, akár kondenzcsík az égen”.

A kötetet keretező két ciklus címe (*Összeér, utolsó; Szembejön, utolér*) egy-egy variáció a kötet címére (*Utolér, szembejön*) így tág mezőben asszociáló költői játék jön létre.

„Nem próbállak újra kitalálni. Már a tárgyakban sem bízom. Igyekszem legyőzni az undort, nem késleltetni, ami úgyis szembejön, utolér.” (*Szembejön, utolér*)

A kötet záróverse igen erős, mintegy összefoglalja a könyv lényegét, ugyanakkor visszatul a két előbbire is.

„A tájon túli tájban a tekintet befelé keresne, de nem part a part, a távoli hegy nem veszteség. A földön senki, az évek vízre írt nyomok. (...) Összeolvadnak a mondatok”. (*A tájon túl*)

A korábbi kötetekben több volt a szubjektív benyomásokra, impressziókra épülő vers, e harmadikban is vannak effélék, de gyakoribb a képmentes gondolati közlésforma, vagy éppen a látomásosság. Indázóan jelennek meg az olyan motívumok, mint angyal, fű, hó, város – jelentésük egyre gazdagozik, árnyaltabbá válik. Így egy pontosan körülhatárolható világ jelenik meg a (három) könyv lapjain, az ismétlődő toposzok és a nyelvi eszköztár sajátossága egyedivé teszi a szerző stílusát. Helyzetérzékelésből egzisztenciális kérdésfelvetésig jut el a kötet minden darabja, nincsenek üresjáratok, s bár a hét ciklusra való osztást kicsit öncélú művészi gesztusnak érzem (hogy a hetedik te magad légy...), de mindent összevetve egy jól felépített, lecsupaszítottságában gazdag gondolatvilágú, az élet értelmét, illetve értelmetlenségét firtató, a számvetésben könyörtelenségig őszinte versvilág tárul fel.

Prózaversekről beszélünk, vagyis prózában megírt líráról: amint erre már utaltam, sajátos ritmusa, lüktetése van minden szövegnek. Érezhető, hogy a szerző műfajtudatos, hogy nem parttalanul áramlanak a gondolatok, hanem minden szónak, kifejezésnek megvan a helye. A prózajelleg ad egyfajta szabadságot, de a sűrítettség, képszerűség ugyanúgy jellemző e szövegekre, mint a hagyományos versekre. Igen, Borsodi a prózaversnek a romantika idején kialakult vállfaját műveli: tömör nyelvezetű, változatos hang- és gondolatalakzatokat, trópusokat alkalmazó forma ez, melyet a német romantikusok a lázadás és a totális művészi szabadság kifejezéséként alkalmaztak. A magyar irodalomban jelenleg kevésbé népszerű, ezért volt jó ötlet Borsodi részéről, hogy eme triptichon révén „védjegyévé” alakította – és kihozta belőle, amit lehetett.

Kíváncsi vagyok, merre fog továbblépni?!

LENKES LÁSZLÓ

Két tó között léggömb

HAKLIK NORBERT: TOM HANKS A VIZEK FELETT

Scolar Kiadó
Budapest, 2017
160 oldal, 2750 Ft

”

Haklik Norbertnek egy évtizednyi szünet után jelent meg új prózakötete a Scolar kiadó *Live* sorozatában. Olyan fiatal kortársak mellett szerepel, mint Herczeg Szonja, Ferenc Mónika vagy Czinki Ferenc. A viszonylag nagyobb szünet egy sor fontos kérdéssel szembesítheti a szerző eddigi munkásságát kísérő kritikust. Nem véletlenül soroltam fel néhány fiatal nevét. Haklik a többi névvel ellentétben jóval tapasztaltabb prózaíró. A kilencvenes évek második felében jelentkezett első kötetével. Nemzedékéhez olyan jeles írók tartoznak, mint pl. Térey János, aki a kötet hátlapján írt ismertetőjében szövé is teszi a megjelenés idejével kapcsolatban felmerülendő kérdést: voltaképpen visszatérőként új kezdetről, vagy egy évtizednyi ugrás utáni szerves folytatásról van-e szó. A százötven oldalnyi kötet nyolc novellájának világa, nyelvezte, témái kapcsán megállapítható, hogy részben mindkét jelenséggel számolhatunk. A Haklik-világ továbbírásával és egy kiadósabb szünet utáni új kezdettel szembesülünk.

A 2006-ban beálló hirtelen törésvonala mentén vázolható fel az a sor tényező, amelyek meghatározták a szerző életét és a későbbi, szépirodalmi munkájához való viszonyát. Haklik évekig egy budapesti, konzervatív lapnál dolgozott meghatározó újságíróként, amikor a munkáját, országát, addigi életét maga mögött hagyván, a csehországi Brünnsben telepedett le, ott alapított családot és egy multinacionális cégnél dolgozik azóta is. Több interjúban is vallja, hogy az újságírást már-már robotszerű, mechanikus műveletként volt kénytelen üzni az adott budapesti lapnál, és ezen szeretett volna változtatni úgy, hogy a prózaírást mégis folytatni tudja. Az újságírásra az írás alkalmazott fajtájaként tekint Haklik, így az erős, merész publicisztikai nyelvezettel fémjelzett újságírást végül felváltotta a szépirodalom. A „karakteres hang és kiforrott látásmód” (Térey) túlnyomórészt újságírói gyakorlatának köszönhető. Alkalmazott írásgyakorlatából adódóan a nyelvi, írásbeli készsége, stílusa magas fokú, otthonosan mozog egyszerre több nyelvi regiszterben is. Annak

ellenére, hogy Haklik elutasította a történelemből (és implicita a politikából) való közvetlen ráhatást, a kötet tragikomikus kistörténetei mögött a legújabb kori magyarországi, romániai, szerbiai, németországi stb. politikai és történelmi események tárulkoznak fel, a jelenünket meghatározó, nyomasztó, elfajult kapitalista, politikailag kvázi semleges élethelyzetek mentén. A fenti hatások mellett, alapvetően néhány újabb nyelvi kísérlettel eltekintve, az előző köteteit írja Haklik tovább, aminek kiváló példája a kötet nyitó novellája is, ami egy romantikus legendára alapozott, tragikomikus, groteszk, politikai, meseszerű elbeszélés.

A kötet szerkesztés koncepciója nyilvánvaló. Az első novella közvetlenül abban a székegy mitológiai miliőben folytatódik, ahol tizenegy évvel ezelőtt megszakadt. A sok port felkavart, megosztó, híres-hírhedt előző kötetének, a *Big Székely Sónak* a világával érintkezik. A *Történet Kutyusról, aki medve volt*, első látásra is egy játékos (már a címben szereplő szójáték is erre való utalás), parodisztikus, kortárs mese, amiben a jó és a rossz kozmikus harcáról kapunk képet, enyhén meghempergetve nemzeti porcukorba. Haklik a szó és a máz mestere. Frappánsan álcáz minden olyan (politikai) utalást, ami a mesés, népies köntös nélkül, pusztán a napi politikai mókuserékbe szorult, mai átlag magyar, nemigen gondolkodó ember realitásának az alapja lehetne. Az elbeszélés szórakoztató módon vezet be egy olyan fekete-fehér mitológiába bennünket, aminek dichotomikus alapja szerint, egyik pólusa a tiszta, a mind benső, mind külső természetéhez közeli (magyar) fél, ellenben az örök másikkal, a korrupt pólussal, ami a társadalmat, a repressziót, a kizsákmányolást képviselő nem magyar (itt történetesen román) ellenség. Ezek konfliktusa majdnem az utóbbi javára zárul, ám a legvégén mégis a sors (isten, a természet stb.) beavatkozásával mégis győz a nagybetűs igazság. A mitológiák strukturáltak (Barthes), elemeikre bonthatók, felépíthetők, és nem túl mozgékonyak. Itt sincs egyébről szó, egyfajta parodisztikus meseformába zárva.

Haklik elmondása szerint nem a történelem, inkább a családtörténetek és azokhoz hasonló mikrotörténetek keltik fel érdeklődését. A kötet budapesti bemutatóján a szerző úgy fogalmaz, hogy ez a kötet a „rituális gyilkos”, kiölte belőle a szépirodalmi értelemben vett múltját és egy új kezdést feltételez. Ez a látszólagos kezdés a kötet második szövegére tehető. Az említett könyvbemutatón Haklik egy találós, pop kulturális analógiát von irodalmi világának transzformációja és egy zenei jelenség között. Elmondása szerint úgy lehetne rávilágítani eddigi munkásságára, mint a Beatles zenekar opusára. Miszerint előző kötetei a Beatles korai pop slágereihez hasonlíthatók, a Tom Hanks-es kötet pedig a kései Beatlesszel vonható párhuzamba, amit a nyitottság, a kísérleti attitűd, a merészebb, szabadabb, nem feltétlenül a populáris zenére hegyezett fülű auditoriumnak írtak. Ez a hasonlat részben helytálló is, lévén Haklik e novelláskötetével olyan nyelvi kísérletekbe kezd, ami eddigi prózavilágára nem volt jellemző. Szövegbe illeszt számítógépes ábrákat, fotokollázsokat, áthúz, besatíroz szavakat, nem használ nagy kezdőbetűt stb. A kötet második novellájának címe is egy ilyen áthúzás. Szövege stilisztikailag kitűnően megírt szöveg, ami a kritikánk bevezetőjében taglalt újságírói korszakból kölcsönöz elemeket. A szöveg önéletrajzi ihletettségű. Egy idős újságíró halálának története köré épül. A szerkezetileg a prózafolyamba fűzött levelek összefonódásával, izgalmas, detektívregény-szerű megoldásokkal felépített novella a szerző elköltözésének, váltásának egyik lehetséges magyarázatát hozza. A Mester névre hallgató tapasztalt, idős újságíró haláláról szóló jelentésében, a halál okaként a következő áll a novella záró mondataként: „agyonnyomta a lelkét a megíratlan művek terhe”. Ezt nem tudjuk nem elvonatkoztatni a szerző életrajzi síkjától sem. Talán ez lehet egyik húzó oka, amiért Haklik otthagya az új-

ságírást a szépirodalom kedvéért. Egy búskomor, színesen megírt önéletrajzi novella az ~~iga-
zam volt tévedtem~~, ami Haklik két írói tapasztalatvilágának, az újságírói és a szépírói énjének találkozása mentén íródik.

A szerző egyik alap jellemzője a többnyelvűségre való összpontosítás. Elmondása szerint több nemzetiségű közegben jobban érzi magát, mint történetesen Magyarországon, ahol a II. világháború után egyfajta kulturális gettó alakult ki az egy nyelvűség folytán, amelynek zárt ajtóit nyitogatni kellene, mondja, és ezt próbálja megtenni új kötetével is. A probléma megoldását a kulturális, nyelvi sokszínűségben látja. A brünni tapasztalatai is erről vallanak: Csehországban a kulturális sokszínűség, az egymás mellett békében élő nemzetek egymásra figyelése, a multikulturalitás él és működik. Egy ugyanilyen, nemzetileg színes, felszabadult közegben vonul be Tom Hanks a magyar irodalom berkeibe a címadó novellában. Haklik, elmondása szerint, örökölte nyelvérzékét, magyarországi nagyapja például szlovákul is beszélt a magyar mellett, Haklik kislánya pedig máris négy-öt nyelvet tud, amiből számos pozitívum származtatható. Mindezek folytán nagyon jól ismeri a többnyelvű közegek eredményezte mentalitásbeli karakterológiákat, és a címadó novellában fel is vázolja ezeket. A Monarchia egyik alap jellemzője volt a kétnyelvűség, így ebben a novellában is egy volt Monarchia-béli földrajzi térben mozgatja hőseit. Egy poszt-monarchikus, multinacionális hálót rajzol fel, globális jelenünket jellemző elemekkel felvértezve. A novellában találkozhatunk csehekkel, amerikaiakkal, új-zélandiakkal, szerbiaiakkal stb., mely szereplők kommunikációja mentén épül fel egy komikus, közép-európai és globális helyzet. A címadó novella azon „összefüggő történetek végtelen mátrixa”, amelyből főhősként kiemelkedik egy Tom Hanks-képmás, a huszonegyedik századi, globális realitásunkat befolyásoló amerikai látványipar metaforájaként.

A harmadik szövegben a balkáni háborús narratíva a határon túli magyarokat szerepeltető tematikával ötvöződik. Az előző novellában mellékszereplőként megpendített exjugó szál itt bontakozik ki. A jugoszláv háborús traumaszövegekkel operáló kortárs magyar próza egyik legutóbbi regényének írója, Orcsik Roland veti fel egy helyen, enyhén sarkítva, de annál pontosabban, hogy benyomása szerint mintha bizonyos szempontból egy kicsit divattá vált volna ez az exjugó háborús tematika feltárása a prózairodalomban. Ez konkrétan nem vonatkoztatható erre a novelláskötetre, de adott esetben, a háborús témát szétírván, amihez egyébként kitűnően ért Haklik újságírói múltja okán, egy egészen korrekt, a magyar irodalmi piacon jól eladható prózakötet születhetne meg ebből a novellából akár. A jó fogalmazás mellett, a jó forgalmazás sem mellékes szempont ma. És éppen ennek fényében értelmezhető következő novella is. A *Gyapjas hal* címre keresztelt szöveg a legszembetűnőbben jellemzi a már említett kísérletezést. Haklik internetes és telekommunikációs szaknyelvvvel sűríti ennek az elbeszélésnek a nyelvét. A rá jellemző szóviccekkel játszik el, miközben képekkel, fotókkal szellőzteti az elbeszélés sűrűjét. A néha jól, máskor kevésbé sikeresen elsült poénokat a pop kulturális hivatkozások teszik színesebbé, miközben a nyelvi játszadozások mellett is a fabula erősen hollywoodi blockbuster-gyanús. Adott egy outsider, a zseni hacker-informatikus, egy afféle „nerd”, aki különböző csavarok folytán, terroristává avanszál és a hétköznapi hősüinkre a végén már nem más, mint a Pentagon vadászik. Egyfajta saját farkába harapó kapitalizmuskritika ez a szöveg. A már látott filmes-narratív paneleket, a szövegbe ékelt nem alfanumerikus elemek és a szöveg humora húzzák ki állóvízéből. És a következő novella sem rugaszkodik el túlságosan az eddig megismert haklikos elemektől, az újabb kori kelet-

európai kommunista történelem és a nyugat-európai vadkapitalista jelen opponál egymással, amit egy gofri emléke által kiváltott elbeszélésfolyamon egyensúlyoz a szerző, pop kulturális teába merítve. A gofri lesz a Haklik-*madeleine*. Az utolsó előtti elbeszélés viszont Haklik poétikájának még egy jellegzetességét erősíti meg, nevezetesen a populáris kultúrában, egészen pontosan, az úgynevezett nem hivatalos, zenei ellentúrákban való jártasságát. Élvezetes néhány oldal ez a szöveg, amelyben ismét légballonban utazunk, és abból figyelünk le a jellemzően újabb kori történelmi és szubkulturális szálak egymásba fonódására Berlin felett. Viszont a röpke élvezetes trip után, a záró novella visszahúz bennünket a tavak közelébe.

A könyv szerkesztése szempontjából az utolsó elbeszélés logikus megoldás, több szinten is kapcsolódik az első novellához. Egy történelmi, kalandos, romantikus elbeszélés, amiben egy tárgy, konkrétan egy óra sorstörténetének leszünk tanúi. Az időbeli sík kicsit több mint kétszáz évet foglal magában, történetesen a modern magyar állam történetével párhuzamosan. E szöveg végén is a sors keze(!), miként első novellánkban is, frappánsan megold minden problémát. Az óra, kétszáz éves Odüsszeiája után, a sors által kiszabott, „természetes” helyén végzi. „Oda kerül, ahol a haza van.” Nemzeti happy end.

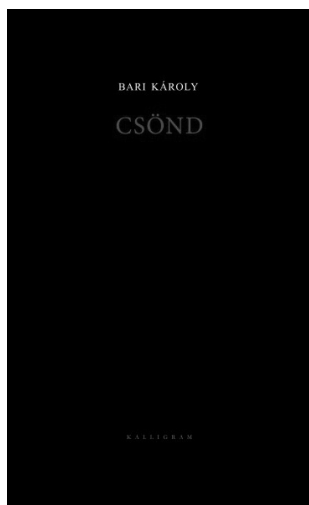
Ám mindamellett, hogy kiszámítható panelek sorjáznak (1848, Petőfi Sándor, a Titanic-mítosza, a II. világháború, 1956) érdekesnek tűnhet, miként szólnak meg különböző nyelvi regiszterekben a főhősök, viszont ez a szöveg mélyrétegein nem sokat változtat. A Haklik-mátrix a végén kicsit cseppfolyóssá hígul, ami az előző novellák sorozata után egyfajta semleges ízt hagyhat a könyv befejeztével az olvasóban. A jól megírt mondatok, helyesen megszerkesztett bekezdések, a jól kitalált dramaturgia után kisebb mozdulatlanság áll be. Mint a Szent Magdolna és a Fertő tavak álló vize, amik közre fogják a szövegek jobbra-balra szállingózó cselekményballonjait a kötet folyamán.

Amellett, hogy kárpát-medencei „sorskomédiákként” minősíti szövegvilágát, minden egyes Haklik-szöveg, a pszeudo-mágikus realistától, a politikailag nem túl semlegesen át, a romantikus, meseszerűig, mindegyik az újabb kori történelemből merít. A pop kultúrát jól ismerő szerző erőssége ugyancsak a tisztán, pontosan, érthetően folyó mondatok megszerkesztettsége, illetve a többnyelvűsége által párhuzamosan több kultúrában való otthonosság.

LENGYEL ANDRÁS

„Elmúlás vázlatai a ragyogásban”

BARI KÁROLY: CSÖND

Kalligram Kiadó
Budapest, 2017
32 oldal, 2500 Ft

”

Bari Károly a ritkán megszólaló költők közé tartozik. Annak idején (1970), nagyon fiatalon, szinte gyerekként robbant be a magyar költészetbe *Holtak arca fölé* című kötetével, amely azonnal magához rántotta az ország figyelmét. S az első kötet hamar (1973) követte a második, miközben első kötete már 1971-ben második kiadást is megért. Az üstökösszerű indulás azonban „váratlanul”, vagy talán nem is annyira váratlanul, mint amennyire törvényszerűen akadályfutássá változott. Nem tehetsége bizonyult talminak, hanem alkata és morális opciója került szembe a korviszonyokkal, s az első, nagy sikerek után élete és sorsa már csak különlegesen nehezített pályán bontakozhatott tovább. Élete, ha addig nem lett volna az, innentől sűrített élet lett, emberi integritása megőrzése, a sorsa által rá mért kulturális hátrányok gyors ütemű, intenzív ledolgozása, a saját szerep megtalálása és elfogadása egyszerre nehezedett rá, s állította nagyon nehezen teljesíthető, de számára meg nem kerülhető feladatok elé. Az első két kötet utáni periódust persze akár a „csodagyerek” pótlólagos fölkészülésének idejeként is értelmezhetnénk, s tény: a költőből a magyar kultúra egyik összetett szerepkörű, sokoldalú egyénisége lett. Költő, műfordító, grafikus (még hozzá egy speciális világot vizuálisan is megjeleníteni képes, formáiban, színeiben és ősi mítoszokat is mozgósító „tartalmaiban” is originális grafikus!), s egyáltalán nem mellékesen a magyarországi cigány folklór meghatározó szerepű tudósa: „leletmentő” gyűjtője, értelmezője, e folklór emberi hitelének főntartója. S közben valahogy meg is kellett élnie. Több ember, sőt nyugodtan mondhatjuk, egyes vonatkozásokban intézmények szerepkörét vette magára, kényszerűségből, de a feladatokat saját erkölcsi mércéje szerint meg nem tagadhatva. S a gyorsan múló évek, évtizedek során így nemcsak a magyarországi cigány értelmiség egyik legfontosabb, ha nem éppen a legfontosabb – igazi! – reprezentánsa lett, hanem az

összmagyar kultúra egyik speciális világú, de meg nem kerülhető alkotója is. A vers pedig, amely, gyanítom, mindig is, ma is a legfontosabb önmegnyilvánulási formája és lehetősége maradt, ritkán megszülető adomány lett.

Új kötete, a *Csönd*, amellyel a 65 éves költő kicsit önmagát is köszönti, puritánul szerény önreprezentáció. Mindössze tizenkét vers van benne, s az egész kötet nem több 32 (járulékokkal: 36) oldalnál. S e tizenkét vers is közel két évtized alatt született meg. Az időben legelső darab 2000-ben, a legkésőbbi 2017-ben keletkezett, miközben évek teltek el új vers születése nélkül. De e kevés verset tartalmazó vékony kötet sűrű és súlyos könyv. Életkora okán Bari Károly (mai léptékkal mérve) még nem öreg, de alkata, sorsa és betegsége miatt e kötet tizenkét verse mégis jellegzetesen öregkori, létösszegző költészet. Ha analógiákat keresnénk hozzá, akkor az „öreg” Arany „öszkéit” említhetnénk, vagy az elmúlásával barátkozni próbáló Illyés *Charon ladikján* című kötetét. De ezek az analógiák (s az esetleges továbbiak) valójában csak „egy dimenziós”, mondhatnánk életkori analógiák lehetnek. Bari, mint ember és sors is különbözik tőlük, s megszólalási módja is markánsan egyéni. És senkivel össze nem téveszthető (vagy össze nem mosható) létösszegző költészete sok gyökerű. Nemcsak személyes életútja, nemcsak saját költői előtörténete, de annak a speciális, ám el nem hanyagolhatóan fontos mikrokozmosznak a természete, öntörvényű világa is determinálja, amelyhez születéséből következően tartozik, s amelyet, bármily nehéz sorsot rótt is ez rá, nem tagadott meg.

A *Csönd* keményen megkomponált kötet (s nem egymás után rakott versek véletlenszerűen sorjázó halmaza). Már a könyv „külsője”, kivitelezése is megkomponált. Könyvét maga Bari tervezte. Ízléssel, hivalkodás nélkül, de nagyon határozott elképzeléssel. A vékonyított („franciás”) formátum, a borítófedelet (s a védőborító) fekete „színe”, amelyből a fehér (verzális) szerzőnév és a piros (ugyancsak verzális) egy szótagú cím ugrik ki, megadja az alaphangot. Az ízléssel megválasztott papír (150 grammos Munka Pure papír) egyénit, a Garamond szövegbeütő tipográfiai stílust és minőséget ad. A hátsó fül személyes információkat nyújtó blokkja is puritánul visszafogott, de megfontolt önbemutató. Egy színes (jó) portré (Bánkuti András munkája) 2010-ből – a szerző ekkor már nem fiatal, s időben valahol felelősen mutatja őt a kötet verseinek születéséhez mérve. Alatta a szerzőnév, és a két és fél soros (!) önmeghatározás, majd válogatott köteteinek egy rövid listája. Mindez nem álszerű, de nem is hivalkodó bemutatkozás, s mindössze ennyi a versek köré helyezett metaszöveg. A kötet „üzenetét” a verseknek és ennek a minimális metaszövegnek kell hordozniuk. A könyvtesten belül nincs olvasáskönnnyítő képi illusztráció (amelyet, ha akarta volna, a grafikusként is originális Bari könnyen tudott volna prezentálni!), egyetlen „színező”, díszítő eszköz a piros szín diszkrét alkalmazása. Minden oldal alján, a lappozólap (pagina) fölötti rövid lénia piros színnyomással, s ugyancsak piros színnel vannak nyomva a hosszabb sorok kényszerűségéből új sorba tördelt záró részét felvezető – jelző – függőleges léniaiak is. (A piros szín e diszkrét alkalmazása önmagában is artisztikus tipográfiai megoldás, s jól oldja a fekete-fehér rutinját.) A könyvön domináló fekete és fehér, valamint az e kettősséget kiegészítő piros szín nem véletlenszerű megoldás, hanem jelentéshordozó eszköz. (A versekről szólva ez az összefüggés meg is világosodik majd.)

A versek a kötetben nem keletkezésük időrendjében sorakoznak. A tizenkét vers időrendi ritmusa így kottázható le: 2005, 2001, 2003, 2016, 2004, 2004, 2007, 2006, 2001 (ez a címadó vers!), 2009, 2000, 2017. Ez az időrend s a kötetkompozíció közötti kontraszt önmagá-

ban is jelzi, az időrend felbontása és a verseknek valamilyen meghatározott szempont szerinti elhelyezése valami, explicit alakban ki nem mondott, „rejtett” szerzői reprezentációs szándékot tükröz. A főlshínen is érzékelhető kompozíciós elv „egyszerű”, s Bari gondolkodásának mélystruktúráját fölismerve, természetes: a kötet, szándékoltan, a természet ritmusát képezi le: a „nyárvég”-től a „tél”-ig húzódik az ív. Ennek, ha jól értem, mély szemléleti oka van: az évszakok ritmusa és az életidő alakulása közötti összefüggés hangsúlyozása az emberi gondolkodás, létértelmezés ősi, alapvető gesztusa. S ezt a „természeti” népek, mint például a nomád cigányok tapasztalata, meg- és fölerősíti – itt Bari „csak” ősei létszemléletéhez nyúl vissza. De ennek a megoldásnak van egy technikai hozadéka is: az évszakok változása mintegy kemény szerkezetet ad a versekhez, s egyben keretet a képekben, képek által (is) gondolkodó szerző mondandójához. A természetnek a nyárvégtől a télig húzódó, törvényszerű rendje természetes és ugyanakkor, egy másik síkon, metaforikus háttérrel ad ahhoz, ami a versek élményanyaga: az elmúlás. Mert – s ezt már e ponton ki kell mondani – e kötet végső soron létösszegző kötet. Sok minden van benne: az életrajz, filológiaiailag is megfogható, azonosítható „adalékai”, az idő – öregedésben, betegségekben és tapasztalatokban is kifejeződő – múlása, egy egyénileg és szociokulturálisan egyaránt kondicionált képi világ verbalizált logosza, s – mindezeket némileg felül is írva, kontextusba helyezve – a léte lezárulásához közeledő ember önértelmező „filozófiája”, vagy, így talán pontosabb: bölcsessége. A tapasztalat és a tapasztalat illúziótlan tudomásulvétele. S a mindennek értelmet adó szükségképpeni önreflexió.

A kötet első verse, *A befejezetlen tenger* a „nyárvég” verse. De ez már egyben, hogy önmagamat ismételjem, nemcsak az évszak, de a léthelyzet verse is: „Először a hallgatás, / aztán a madarakkal elővontatott hajnali ég / és az öregség, / mikor szerethetőbb a nincs, mint a van”. Ez világos léthelyzetkép. Magam is mint gyakorló öreg, tanúsíthatom, hogy egy idő után a „nincs” csakugyan „szerethetőbb, mint a van”. S ez nem pusztán életérzés, a vers remek képben mondja ki a felismerést: „sodrába ránt a visszavonuló jelen”, s ami ettől, megint tanúsíthatom, nem független: „tűnőben minden távlat”. De mindennek ellenére a vers záró sora jelzi, ez még csakugyan „nyárvégi” léthelyzet: „hullott arcok, napérlelte emlékezet”. Veszteségeink már vannak, nem is kis veszteségeink, de az „emlékezet”, amely e veszteségekre is irányul, még „napérlelte” emlékezet. Mint a gyümölcs, amelyet a nap ugyanekkorra érlel meg. (A vers egy-egy képe, érdemes rá felhívni a figyelmet, már Bari saját, közössége szemléletéből is fakadó mitológiájára megy vissza – ilyen például „a madarakkal elővontatott hajnali ég” képe.)

Az utolsó vers utolsó sorai viszont, ha csak közvetett formában is, már határozottabb zárást mond ki: „Metszően hideg, napfényes délelőtt van. / Az állomásra begördülnek a tehergaggonok. / És a sietve elhagyott, üres szobában telefon cseng. / Cseng, cseng, cseng”. S persze, senki nem veszi föl, a telefon csengése a semmibe cseng ki. Ez a vers a kompozíció záró darabja, de keletkezéstörténetileg is a legkésőbbi, 2017-ben született, alighanem már e kötet zárókövének szánva. Nagy vers (s nemcsak terjedelmileg a leghosszabb), tanulmányt lehetne s kellene írni róla. Ez a „tél” verse. S persze megint több, mint természetvers, a pusztulás, a halál verse is. A hangütés, mely félreérthetetlen, már az első két sorban ki van mondva: „A közeli erdőből fejnélküli madarak lépegetnek elő, / sötétlenek a virradati hóban.” Itt az évszak és az elmúlás megint párban jelenik meg, s az egyéni – képileg kifejezett – mitológia is tetten érhető, hiszen itt „fejnélküli madarak lépegetnek elő”. (N. B. A madarak e mitológia jellegzetes rekvizitumai!) S közvetlen a vers felütése után már ott van egy sok mindent össze-

sűrítő léthelyzet-metaphora: „A tájtól visszavonta a kiváltságokat az idő. / A lepusztítottság diadaljel.” S hamarosan, már a 4. strófában értelmezetté válik az évszak és a léthelyzet speciális összekapcsoltsága: „Az emlékezet / az eszmélkedés sarjadásával kezdődik, / a tél / a visszhangok között nevelkedett fák / földre zuhanásával.” Értelmezés és kép bonyolult összefüggésrendje sejlik fel már itt is, de az összefüggések e rendje még bonyolultabbá válik, mert minderre, példázatként, ráúszik egy történelmi allúzió: az emberek elhurcolása, a (cigány) holokauszt. „Minden elveszítette régi jelentését, / mintha elhurcolták volna a lakókat otthonukból.” A deportálás itt még, először, csak hasonlatként („mintha”) bukkan föl, majd később a „tehervagonok” képe ráerősít erre. S a cigányok is, mint szereplők konkretizálódnak, többféle összefüggésben is. (Ezt egy részletes versinterpretációnak ki is kell majd bontania – lényeges összefüggés ez is.) De van egy elvontabb, általánosítottabb szintje is a létérzékelésnek: „Tél van, tél van, / megnevezhetetlen haldoklás, enyészet. / Csak sírkeresztek, csak sírkövek. / Ez a világ eltünteti, aki látja.” S hogy még összetettebb, mondhatnánk, rétegzettebb legyen az élénk táruló világ, egy ponton megjelenik a „cirkusz”, amelynek jellemzése, nem nehéz észrevenni, aktuálpolitikai betétként is értelmezhető. De még ennek az ironikus allúzióknak is a pusztulást erősítő funkciója van: „És hálót sző a félelem. / És a rabláson kívül fő cél: / helyrehozhatatlanul tönkretenni mindent.” S a városi hajléktalanok is föltűnnek a versben – a versnek, érdemes ezt is észrevenni, szociológiai dimenziója is van. A különböző rétegek: a természetitől a történelmin át az aktuális politikai és szociológiai rétegekig egymást erősítik, s a létértelmezésben kulminálódnak.

A summa azonban, mint a vers kétharmada táján, előre hozott önértelmezésként ki is mondódik: létösszegző: „Ez az utazás a semmitlenítés vájata. / Út a nemlétből / a nemléten át / a nemléthe.” S ezt az ítéletet a „Szögesdróttal behálózott ablakú csukott tehervagonok”, az „ürülékes vödörök”, az „éjszakai láger”, a „priccs-rekeszekben alvó foglyok” képe nagyon erős történelmi igazolással látja el.

A kötet nyitó és záró verse között még további tíz vers van, s mindegyiknek van funkciója. Mindegyik a létösszegzés, ismétlődő kísérleteként olvasható, de – az alaptéma azonossága ellenére – nem önisméltás, nem üresjárat. Mindegyik hozzátesz valamit az összképhez, amely így árnyalódik és erősödik, anyagában, emberi hitelében gazdagodik. Megjelenik – hol nyíltabban, hol rejtettebben – az életrajz valamely motívuma, például a hirtelen híressé vált fiú büntudata a szegénységben élő édesanya elmaradt, vagy nem elég gyakori meglátogatása miatt, az emberi és gyakorlati támaszát jelentő feleség, Ildikó iránti köszönet (egy „Gázél Maszúd modorában” írott versében), Megjelenik a cigány néphez tartozás, korántsem egyszerű és problémátlan tudata, de amelyet nem lehet róla leválasztani, s amely a maga – benne és művészetében is élő – mitológiájával embersége forrása és erősítője, stb. („Megyek oda, / ahonnan sose jöttem el, / a távollétemmel benőtt házban mindig ott voltam, / ami ott történt, / az az enyém, / nem hunyt ki rajta a szorításom.”) S megjelennek a versekben azok a morális és bölcséleti, olykor teológiai megfontolások is, melyek őt magát, személyiségét, létezéshez való viszonyát is alakították. („Itt vannak velem a gondolatban megidézettek. [...] Itt van ő is, aki három napig a sírban feküdt., / s itt az áradó folyó hangján beszélő, / aki bőrvével erősítette testére / gyér, teveszőr ruházatát. / Itt vannak velem.”). Csak emlékeztetőül: Ilia Mihály egy régebbi írásában már felhívta a figyelmet arra, hogy Bari szemléletében hogyan kapcsolódnak össze keresztény, cigány és orientális elvek és megfontolások, s hogy mindez művészetét mélyen alakítja. (Két vers: a *Keleti dallamra* és a *Gázél Maszúd modorában* formai

szempontból is árulkodik a nem-európai irodalmi tradíció formakultúrát is színező befolyásáról.)

Bari Károly költészetének minőségét (s ezzel összefüggésben: képkalkáló képzeletét, s persze filozófiáját) igazában aforizma tömörségű képei, létösszegző sűrítései mutatják meg a legplasztikusabban. Képekben s nem elvontságokban gondolkodik, s még általánosításai is képszerűek. Ez érzékletessé, tömörré és kifejezővé teszi megnyilatkozásait – képei élők és „leolvashatók”: megismerés-gazdagítóak. Létösszegző metaforái nagy teherbírásúak. Számára „ez a világnak nevezett, folyton újrakezdődő nemlét / jeleket mutat” (*Mulasztások*). Tudja: „A lét kifejezhető terei és formái / a sűrűszövésszerű megnevezésekbe gabalyodva / (...) / sor-sukra várnak” (*Éjszakai utazás*). „És ahogy a boncasztal bádoggjáról / víz csepeg, / sorjázik napról nap” (*Éjszakai utazás*). A létezésbe belevetett embert, önmagát is „kívülről”, pontosan látja: „kívülről látom magamat, / ami vagyok, árnyéka nélkül kószál a mezőkön, / (...) / ami vagyok / vér és hús és csont, / már csak romladozás, / már csak a hiány haladéka” (*Angyalok, kutyák, varjak, cigányok*). A létet faggatja, kérdései élesek, pontosak, „válaszai” visszafogottak: „én kérdezek, én felelek, / (...) – a nemléthez jutás a kezdet értelme?”, kérdezi, s válasza csak ennyi: „a várakozás lélegzete mindent ellep” (*Angyalok, kutyák, varjak, cigányok*). Tudja és számol vele: „Meglakja a tudatot a messzeségben motozó képzelet” (*Éjszakai utazás*). Ám: „A tűnődés / rést üt a megismételhetetlen, / a résen át vissza lehet látni / egészen az eredetig” (*Éjszakai utazás*). Nem áltatja magát, elismeri: „a véletlenül kimondott igazság / – gyanútlan fény az aknamezőn” (*Éjszakai utazás*). A bűn a lét tartozéka, rejtélyes tartozéka: „e létben a bűn lesapkázott sólyom, / tudni nem lehet, kézfejen ki tartja” (*Régies vers Assisi Szent Ferenchez*). De nem naiv, „csak” pontos: „Mint harcászati térképbe szúrt jelzőzászlócskák, / halál porával lepett világban vannak felsorakoztatva / a bármikor bárki ellen bevethető emberek. / Nem ismerik a táblák véseteit” (*Éjszakai utazás*). Önmagát is, sorsát is a természetben, a természettel összekapcsolódva látja: „hajlik a nap, / az üszkösödő jelenlét körvonala” (*Angyalok, kutyák, varjak, cigányok*). Vagy: „piros eget tart az elmúlás” (*Szeptemberi délután*). S e térben, természet és lét terében, önmagát alakítja: „arcomat készítem / a sugarakkal aládúcolt alkonyatban” (*Angyalok, kutyák, varjak, cigányok*). Nem pusztán helyzetjelentés, hanem létélmény, mikor kimondja: „Visszahúzódnak / az ajkak közé / a szavak” (*Éjszakai utazás*). Számol az elmúlással, s tudomásul veszi: „kezdeté, vége a mulandónak van” (*Régies vers Assisi Szent Ferenchez*). Léte története azonban kifejeletét tekintve nyitott, vagy legalábbis bizonytalan: „az emberi fogalmakkal megérinthező / valóság elhagyása / nem kiszabadulás a létezésből, / suttogják a lehullott levelek, / a végesség minek a kapuja? / hová indulok?” (*Ősz*).

Innen nézve érthető, hogy voltaképpen az egész kötet az elmúlás vázlateiként olvasható: „Elmulás vázlatai a ragyogásban, / ágaktól vált falevelek, megöregedett füvek, / távozik és közeleg, ami volt.” (*Csőnd*).

A magyar kultúra mai nagy süllyedése-romlása idején és körülményei között a vers, a jó vers, mely orientáló világosság lehetne, nem kapja meg azt a figyelmet, amely kijárna neki. Pedig, mint Bari Károly kötete is demonstrálja, önmegértésünk nagyon fontos eszköze rejlik benne. S ha a művészet igazi teljesítményeit, amelyeket a környezetben uralkodó megtévesztő álszorongás, a szőnyeg, mint a láva hamuja Pompej, elfedi, a biznisz szempontjai szerint értelmezzük, önmagunkat értjük félre, saját életünket siklatjuk ki. Bari, mint minden igazi művész, nem zavartatja magát e helyzettől, ő írja, amit fontosnak ítél, s úgy írja, ahogy ezt

számára a fölismerés dinamikája diktálja. Sorsa, tapasztalatai úgy összegeződnek e verseiben, hogy mindaz, amit megélt, amit meglátott a világból, amivel szembe nézett, az elmúláshoz mért lét végső, tiszta távlatából fogalmazódik újra. Szavai nyomán megnyílik az a „rés”, amelyre egyik verse *expressis verbis* is utal, s amelyen keresztül fölsejlenek előtte az „elmúlás vázlatai”, ember és természet végső egysége, összhangja.

Bari Károly nagy művész és igaz ember, a szó eredendő értelmében. Létértésünk most egy vékony, de súlyos kötettel lett gazdagabb.

Apparatus 22: *Vegyél nekem rejtelmet* (2015),
©Apparatus 22, Ovidiu Șandor Gyűjtemény

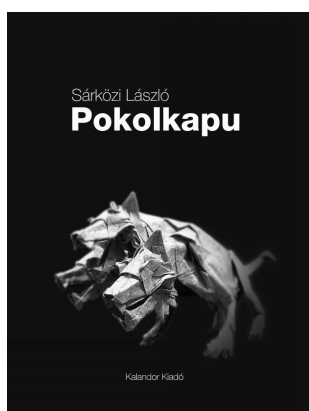
KELEMEN ZOLTÁN

Teleírt lapok ítélete

SÁRKÖZI LÁSZLÓ: POKOLKAPU

„basszus! farba rúgott a Parnasszus!”

(Sárközi László)

Kalandor Kiadó
Budapest, 2015
222 oldal, 2990 Ft

”

Harmadik verseskötetével jelentkezett Sárközi László, roma költő. A *Pokolkapu* vaskos kötete mintegy kétszáz szonettet tartalmaz, melyek nyolc ciklusba rendeződnek. A versforma rendkívül fegyelmezett és egyöntetű, a ma már többek által Sárközi-szonettnek, a költő szándéka szerint magyar szonettnek nevezett műfaj és forma alkotja majdnem a kötet egészét: három négy négy három soros versszakok. A háromsoros versszakok keresztrímesei, így csatlakoznak a második, illetve a harmadik négy soros strófákhoz, melyek viszont ölelkező rímeket kaptak. A nyelvi bravúr és aprólékosan cizellált igényes megszólalás szintén védjegye ennek a költészetnek. Elegendő arra utalni, hogy a *Pokolkapu* ciklusban egyértelműen a mély hagrendű szavak uralkodnak, s adnak komor hangulatot a verscsoportnak, bár jómagam felfedeztem egyetlen olyan magas hangrendű szót, melyben ráadásul az „e” betű is előfordul, ugyanakkor fontos rámutatni, hogy ez a ciklus utolsó szonettjének utolsó szava, ilyen formán kivezet a versvilágból, de nemcsak hangulatában hanem értelmében is, hiszen ez a szó a „szeretni.” Másrészt a magyarországi roma költők közül Bari Károly kötetépítő elképzeléseihez hasonló módon Sárközi sem verseskötetvnyi lépésekben gondolkodik, hanem életművi távlatokban. Ezt mutatja az az elkötelezettség, mellyel régebbi versesköteteiből egész ciklusokat emel be az új kötetbe, s ez a gesztus nemcsak a régi csoportoknak ad új értelmet, de az aktuális kötet formálását is nagyban befolyásolja. Itt kell megemlíteni egy különleges jelenséget, a Katarina Peters által lefordított *Örökké tartó búbanat* *Everlasting Sorrow* címmel teljes egészében helyet kapott a kötetben, az eredeti ciklus után, mely először a *Dedikáció az örökkévalóságnak* kötetben jelent meg. Az anyanyelvi fordító szerencsés választás volt, mert bár a versek eredeti ritmikáját és rímtechnikáját nem tudja

viSSzaadni (nem is kell talán rá törekedni), képeségében, sőt helyenként nyelvi leleményeiben méltó párja az eredetinek.

A kötet címválasztása több szempontból is sűrített jelentéstartalmú, jól átgondolt döntés eredménye. Valóban a pokol kapuja tárul fel az olvasó előtt, de ezúttal semmiféle figyelmeztetésben nem részesíti a szöveg a befogadót, a kapu fölött nincs fölírat, mely a reményekkel való fölhagyást ajánlaná. A *Curriculum vitae* első sorai a kíméletlen valóságra nyílnak:

... anyám öngyilkos lett Kalocsán
a börtön szartól bűzlő budiján:

Másrészt azzal együtt, hogy a kötetet a régebbi versek gyűjteményei is erősítik, s a *Csikágó* ciklus is van olyan figyelemre méltó mind mondanivalójával, mind be- és megszerkesztettségével, mint a *Pokolkapu*, utóbbi dominanciája mégis tagadhatatlan. Hatalmas, íves felépítésű, sodró lendületű létösszegző vers, illetve versek gyűjteménye, mely a Sárközire oly jellemző, és általa oly kiválóan alkalmazott zsáneres apró képek „balladáiból” épül fel, de nem töredékes, hanem világos, erőteljes szerkesztésű ciklus, mely nem csak elszámol, de le is számol az élettel. Érdekes még írni a kötet egyedi illusztrációs elképzeléseiről. Hieronymus Bosch, Marten de Vos és Sandro Boticelli alkotásainak fekete-fehér reпрói mellett Fortepan fotók (Holl Béla, Urbán Tamás, Kotnyek Antal és Jankovszky György alkotásai) szerepelnek a kötetben, de semmiképpen sem az illusztráció eredeti értelmében. Minden egyes szonett egy-egy képre került. A képzőművészeti alkotás elhalványodott, s a költemények egy tojás-szerű fehér térben kaptak helyet az egykori kép közepén, mely így pusztán keretül szolgálhatna a verseknek, ha látható lenne egyáltalán, a kihalványítás miatt azonban mindössze sejthető. Lehet, hogy vannak, vagy lesznek a *Pokolkapunak* olyan olvasói akikben visszatetszést vált majd ki ez a szokatlan eljárás, remélhető azonban, hogy a többség továbbgondolható, újabb értelmezésre, illetve reflexióra való lehetőséget lát inkább benne, s ebben az értelemben az alkotások eredeti szerepüktől megfosztva bár, mégis inspiratív erővel bírhatnak a befogadás során.

Már a *Curriculum vitae* bokor- és keresztírméiből látható, hogy szerzőjük a hangrendre inkább ügyel, mint a rímek tisztaságára. Ez a tény is lírájának tárgyára utal: olyan világ merül fel ebből a költészetből, melyben a szépség, ha létezik egyáltalán, óhatatlanul beszenyveződik, múlandósága, törekenysége adja esztétikai erejét, mely az elmúlással dacol, azzal a véggel, amely napról napra megkísérti a versek világában élőket. Tökéletes, míves alliterációk képeznek komor ellentétet a nyelvi jelentéssel („Gyűlölet gyűlik gyűrűzve haragom / mély medrében”). Másutt a rím mutathat rá a jelentésben meglévő értelem viszonylagos voltára, mikor az „elhítem”-re „az illem” rímel. Már ebben az első verscsoportban megmutatkozik Sárközi költészetének az a nagyvárosi-vagabundus jellege, mely a pálya kezdetétől egészen a jelenig megfigyelhető, s melyet a felületes olvasó könnyen azonosíthat Faludy György hatásaként, aki több éven át mestere, segítője volt az ifjabb pályatársnak. A Sárközi költészetét alaposabban ismerők azonban tudják, hogy a csavargó-motívum (mely a hajléktalansággal is kapcsolatban lehet) már a legelső versekben jelentkezik, jóval előbb, mint a két költő találkozhatott volna. Nyitva marad persze a kérdés: mennyit köszönhet ez a vonás Sárközi korai Faludy olvasmányainak, annál is inkább, mert François Villon hatása mellett Li-taj Poé és Abu Nuvászé is megfigyelhető, s ez a három költő együtt megint csak az olvasó Faludy költői reakcióiban fordul elő. Mivel az első ciklus rendhagyó verses önéletrajz, bizonyos értelemben bemutatkozásként is olvasható. Kiderül belőle, hogy mi fontos a szerzőnek. Legfőképpen talán a könyvek, az irodalom és a szó, a szólalás,

a pontos, megfelelő szóra lelés, és az ebből történő építkezés. A végső leltár kiábrándult, s a harmadik, befejező vers zárata újból erősen villoni-vágáns jellegű.

Az *Örökké tartó búbánat* ciklussal kezdődik a versgyűjteményeknek az a sora, mely más sorrendben, egymáshoz képest is másképp pozicionálva már olvasható volt a *Dedikáció az örökkévalóságnak* kötetben. A *Búbánat* esetében többről van szó. Az előző közléshez képest egységesedett a strófaszervezet, valószínűleg végleges formáját nyerte el a ciklus Sárközi magyar szonettjeivel. Az I. és a XV. költemény keretet képez, ugyanakkor expozíció és lezárás (nem kivezetés!) is egyben. Sárközi verscsoportjaiból nincs kivezetés, nincs kifelé vezető út, nincs feloldás, engesztelődés. Abban a világban, amely a költemények alapját adja nincs és nem is lehet boldog befejezés, happy end. Az adoma itt vasalt csizmával vág a fülbe. Atomkori nyomort írnak le a naturalista képek. A II. szonettben az út pora része az atomkori nyomor-nak, így asszociálhat az olvasó az atomporra, bár az csak kimondatlanul van jelen a nyelvi leleményekben gazdag versben. Bár szinte nincs olyan részlete a kötetnek, mely ne érintené így vagy úgy a magyarországi romák életének mindennapjait, valamint ezzel kapcsolatban a befogadó többségi társadalom reakcióit, az *Örökké tartó búbánat* mégis kiemelkedik közülük, mivel kizárólag a roma léttel foglalkozik többszörösen tragikus nézőpontból: az elveszített édesanya életének nyomait- emlékeit kutatja a lírai alany ritkán látott rokonainál, a cigánysonron. A költői előadóerő által jócskán megtámogatott helyzetrajzok nyilvánvalóvá teszik a lírai alany számára, hogy semmi keresnivalója abban a világban, ahová sohasem tartozhatott igazán, bár etnikai meghatározottsága oda sorolná. Cinikus hangvételű leírásokban sem szűkölködik a romatelepek környezettanulmánya, mely nyomokban gyakorta idézi fel egy folklór tanulmány lehetőségét is, de mindvégig kihallatszik belőle, hogy a szerző bizonyítani akarja, elsősorban saját maga számára, a romákhoz való tartozását, bár erre nem lát sok esélyt.

*Elénk perdült egy potrohos asszony,
méteres szagát maga előtt tolt,
legyek rajzották, mintha halott volna;*

*'Tiszta apja! anyád meg ne basszon!'
Herpeszes száját a képemre nyomta,
udvarába kísért, barátom – vont,
erjedt kutyakula és macska mocska*

*tespedt békés egymás mellett s a szoba
alig volt külön az udvarnál, noha
mindig söprik, de nem látszik a nyoma:”*

*(...) „Gyermekei mögé takaródtak,
itt még a kutyák is vakaródnak!
A férje – részeg, rokonai szintúgy,*

*Elkel majd a víz; udvaron a kis kút.
'Látom van egy kukoricagóréd!
Francot! ott lakunk! Mióta? Jó rég.'*

A költőtől a rövid, intenzív, drámai párbeszéd lírizálása sem idegen. Sárközi egyébként is mestere a zsánerképnek, de a VI. vers ebből a szempontból telitalálat, melyet a VII. szkep-

szissel ellenpotozott jóslat jelenete gondol tovább. Szinte szociófotó sorozatot szimulál a VIII-X. szonett-sor. A vezető-kísérők szerepe is feltűnhet az olvasónak: mintha a lírai alany és barátja egy idegen, „más” világba csöppenne, ahol Vergiliushoz hasonló kísérők, útmutatók lennének szükségesek. Persze nem marad kétséges, hogy ebben a világban az útmutató-vezető szerepe nem lehet dantei, csak esztétikailag lefokozott, parodisztikus, dekonstruált. Minden vers vége szentenciaszerű. A szonettciklus végén megfogalmazódik, hogy Sárközi az ezredforduló Magyarországnak a nemzetiségi tudatukat földadni gazdasági okokból képtelen romák számára nem lát esélyt. A verscsoport kimenete, betetőzése az édesanya emlékével való találkozás lehetősége a sírkertben, s ez a találkozó fontosságához méltóan van előkészítve a ciklusban. A XIII. vers felütése kétféleképpen értelmezhető. Az „elvadultnak s törékenynek láttam” sor egyszerre vonatkozhat a jeltelen sírra, valamint az anyára, aki benne nyugszik. Ezt a kettősséget az angol fordítás nem tudta visszaadni, ott egyértelműen az anyára vonatkozik a kijelentés. Minden gyengédség és halotti tisztelet ellenére sem tud azonosulni a lírai alany az anyai emlékével, így a XIII. szonettnek is a kiűtalanság, az eredménytelenség a végkicsengése, az, hogy valamit reménytelenül elmulaszt minden élő. A ciklus lezárása kettős. A XIV. szonett általában a romák végzetét fogalmazza meg, a XV. pedig személyes hangon arról vall, hogy a lírai alany sem a romák között, sem a többségi társadalomban nem találhat otthonra: „Mindenem elvették s én cserébe / mindent elvetek.”

A nagyobb egységekben gondolkodás sohasem volt idegen Sárközi költészetétől. Legújabb kötetét immár teljes egészében ennek jegyében építette fel. Haiku-láncaiból, szonettkoszorúiból azonban csak egyetlen került (újra) kiadásra, a *Költészet* című, mely kozmikus távlatokba helyezi a költői alkotás gondolati folyamatát, a vers hősévé teszi a versírást. Bőkezű nyelvi kavalkádban-karneválban valósul meg a szigorú forma, nagyvonalúan adakozó mestermű születik, mely nem látja lehetségesnek a klasszikus tartalmak kifejezhetőségét az ezredfordulón, s ez teremtő ellentmondásba kerül a formai követelmények következetes betartásával:

*Ingerel, untat a képmutatás, a barokk a kukádban
várja a véget; a szépmutatás – idegen: ha a vágya
várna – ereszd el! a lényeket írd s igaz éled a sárban!*

Ugyanez a szonettzáró sor, mely az idegen szép helyett a sáros igazat részesíti előnyben a következő versben kezdősorként már szinte rapként vagy slam poetryként szólal meg:

*Várna – ereszd el! a lényeket írd s igaz éled a sárban!
drága az élet; a pénz az élet – alig van! a szád
bánatod elkeseríti: lehiggad az íz a pohárban.*

De a következő költemény már Weöres Sándor művészetét idézheti és nem csak képiségével (*Marasztalás, Galagonya*), de szóteremtő gazdagságával is. A ciklus a költészet minden megnyilvánulási formáját lefedi, a VII. szonett például a befogadás problematikájáról is szól. A *Curriculum vitae* kapcsán már említettett a szó fontossága. Ezúttal maga a szó lesz az, a költészet alapja, mely az alkotó univerzumát teremti: „műveidet nem az életed írta, de téged a versek.” A költészet pontos, lényegi megfogalmazása olvasható ebben a fél mondatban.

A társadalmilag szentesített erőszak – melynek elsősorban a periférián élők vannak kiszolgáltatva – ellen emeli föl az abszolút értelemben vett esélyegyenlőség nevében (és lehet az esélyegyenlőséget másképp érteni, mint abszolút értelemben?) a szavát a *Zsarunász Egy*

kihallgatás anatómiája című szonettciklus, mely szintén napvilágot látott már az előző kötetben, de ajánlása most elmaradt. Szabados, szlengből is vett nyelvezetével idézi a Faludy György teremtette Villont, de a társadalmon kívüli, bérgyilkos Li-taj Pot éppúgy, mint a fennsőbbrendűségével kapcsolatban (legalábbis a fennmaradt legendák szerint) kételyek nélkül élő Abu Nuvászt. Sárközi nem hagy kétséget azt illetően, hogy szupervezérelt társadalmunkban az említett költőkhöz hasonló egyének számára egyre kevésbé van hely:

néhány fakabátos a számba öklözött

pár éve: mivel fejem, a sokszor átkozott,

csúnyán lefejelte a hős zsarú talpát

s nyomban elcipeltek, ahogy honi marhát

hurcoltak a bécsiek: a magyart, mert – lopott...

Másrészt finom érzékkel jelenik meg a megalázottaknak és megszorítottaknak a végrehajtó hatalommal szembeni túlhangolt, paranoid viszonya is: gyanús az udvarias hivatalnok, mert biztos hátsó szándékai vannak. Sárközi következetes objektivitással, kételyek, idill nélkül látja és láttattja a világot, mely lírájának fiktív világán szűrődik át. Az *Egy költőnőnek* című ciklus mintha a *Költészet* folytatása lenne, sokkal frivolabb, ironikusan udvarló változatban. A vágy és az esztétikai formaalkotás elképzelései egymásba fonódva szólalnak meg, kapnak helyet. Ehhez mérten az erotika és a lírai alany költészetről megfogalmazott elvárásai szinte egymásra vonatkoznak, mintha a költőnőt verseiről nem lehetne leválasztani, vagy mintha a költészet is élettervet igényelne. Valószínűleg inkább utóbbiról lehet szó. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a maguk módján a verscsoport részei szerelmes költemények, méghozzá egyszerre a catullusi gyűlölködés és szeretek és a Thomas Carew – vagy az Andrew Marwell – féle rideg, állhatatlan hölgyhöz írt versek módján. Később, a *Reflexiók* VII szonettje, mely ironikus szerelmes vers is lehetne Swift versét, *A gyönyörű ifjú nimfa, mikor lefekvéshez készülődik* címűt juttathatja az olvasó eszébe. A ciklus második része gyökeresen különbözik az első-től, első címet is kapott, a *Holdfényvarázskisasszonyhoz*, mely cím szóösszevonásában újfent Weörest, ezúttal Dzsajadéva *Gíta Góvindájának* fordítóját idézheti. A költői bravúr itt Nemes Nagy Ágnes *Utazás* című verse harmadik részének beépítése a költeménybe. A Nemes Nagy vers mottóként is szerepel, valamint a költemények első és utolsó sorait adja, így kisebb szonettkoszorúként fonja egybe az *Egy költőnőhöz* ciklus második részét. Ebben a csoportban a szó klasszikus értelmében vett szerelmi költészet is olvasható, de a lírai alany magánya és kisebbségi létéből eredő kitaszítottsága újra és újra megfogalmazódik. A X. vershez érve eljut addig a versben szólaló, hogy esztétikai és ontológiai értelemben egyaránt meghatározóként tekintsen a költőnőre, kinek emlékeztét az irodalom által bízta a jövő kétes ítéletére:

Alap vagy, nem alapanyag. Ha könyvbe

írlak: emléked megőrzik talán,

avagy – kidobják a pöcegödörbe...

Sárközi rendkívüli tudatossággal és poétikai igényességgel formálja meg azokat a műveit, melyek a lomok között élő és lom-létű emberek sorsát autentikusan jelenítik meg. Az *Örökké tartó búbánat* kapcsán már volt szó hasonlóról, *Csikágó* című ciklusa azonban újabb szempontból közelíti meg a kérdést. Ami a hazatérés(?) verseiben fontos mellékszál volt, az itt fő-

szerepet kap. A feladat Budapest hetedik és nyolcadik kerülete egy napjának fotográfusi pontosságú leírása. Amolyan Szolzsenyicin – féle *Ivan Gyeniszovics egy napja*, de itt a város a főhős. Ez a város Ivan Gyeniszovicshoz hasonlóan nem sztár, híres ember, története közel sem sikertörténet. Sárközi *Előljáró szava* felkészíti az olvasót a versekre, melyek kora hajnaltól késő estig követik végig ezt a bizonyos egyetlen nyári napot, mely semmiben nem különbözik a többitől. A nyomor elkésérítő képei közé bőven szórja a költő az alliteráció-csokrokat, a mehökkentően szép metaforákat, melyek alkotóelemei között áthidalhatatlan távolság feszül: „A plafonon halvány ikonsalétrom / sarjad.” Az alkotó a maga szerkesztette szonettformán belül gyorsfénykép- vagy dokumentumfotó-szerű apró képeit úgy formálja, hogy egy másik versforma, a haiku kiérlelt, mégis gyors és élesen pontos megfogalmazásainak eredményeit is kamatoztatja. Erre legjobb példa talán a VII. szonett, mely egy park leírását tartalmazza, mely a varjú és a szarka képétől jut el az alvó hajléktalanra hamuként szóródó nap-sugárig, vagy egy macska reggelije a IX. szonettből. Nemcsak Magyarország – az egykori és a mai – idéződik meg a kínai árus portréjában vagy a nándorfehérvári diadalt köszöntő harangszóban, hanem az európai kultúra ősfarmái is megjelennek a jelenben: Filemon és Baucis farhátat vásárol a piacon, a zsinagóga a hetedik kerületből egész szonettet kap. A város maguk az emberek, és az emberek gyakorta személyiség nélküli tömegben alkotják a várost, például a XXI. szonettben, ahol a Keleti pályaudvar előtt az utasok egyetlen masszában tolatkodnak, szitkozódznak, élnek. Az utcai zenészek, prostituáltak, nyomorékok megjelenítésében nincs ítélet, sem sajnálat, csak szinte már bukowski-i jéghideg közöny, ironia. A harmonikásnak kínai kislány ad pénzt, a koldus tábláján szinte József Attila idézetté válik a felirat: „Dolgozni akarok!” Az esti és éjszakai várost keleties egzotikumba burkolja a sötétség és a mesterséges fények, de a költő nem hagy kétséget afelől, hogy ez ugyanaz a hely, ami egész nap volt. Az esti napfény haldokló szamurájként hanyatlik le az utcákon és a tereken, majd a naplemente Petőfi *A puszta télen* című versének végét idézi, de az orientalista hangulathoz inkább illően meggyilkolt császár haláláról van szó Sárközi versében, ahogy később Bagdaddá változik az éji Budapest, hogy egy harapós sün búcsúzzon a költőtől egész napos útja végén.

A kötet címadó ciklusa Sárközi pokoljárásának dokumentumaként is olvasható. 2005 július hetedikén este leütik, lebénul, hosszú ideig orvosi kezelés alatt áll. A *Pokolkapu* azonban nem csak ennek az időszaknak a története, bár ez a mozzanat van a középpontjában. A lírai én önvizsgálata, önmagával való kegyetlen, szigorú szembenézése, s az állandó reflexivitás már a ciklust beköszöntő, felvezető szonettekben megjelenik. A cím utalhat a mester, Faludy György műveinek azon csoportjára, melyekben Faludy szintén hányattatott sorsáról számol be művészi igénnyel (*Pokolbéli víg napjaim*, *Pokolbéli napjaim után*, *A Pokol tornácán*.) Sárközi költészetében azonban a Pokol sokkal inkább belső, mint külső táj, veszedelmes terület, és nem csak akkor ha az őt ért támadásra gondol az olvasó. A szonettciklus túlnyomó része az élet és halál mezsgyéjén lét, a gyógyulás, valamint a létösszegzés és a sorssal való szembenézés verseit tartalmazza, tehát Faludy külső utazásaival szemben inkább Karinthy Frigyes utazásához hasonlít, ennen koponyája körül. Az első néhány szonett akár a *Csikágó* folytatása is lehetne a külvárosi számkivetettség lírai gyorsfényképeivel: önmagát a halálig munkába hajszoló kisember, a magyar konyháról álmodozó, de gyorsétteremben gyorsan étkező versalany jelenik meg a „riportban.” A nacionalizmus tudattalan, korlátolt vezérszavait dadogó kocsmái közönségtől elhúzódva a lírai alany ironikusan idézi fel a kunság száraz borának apropóján Kölcsey himnuszát (bort és bűzát egyetlen utalásban vonva össze), majd egy bizony-

talán Babits allúzión keresztül Ady híres sorának parafrázisáig jut el: „Oltnak, Dunának ugyanaz a hangja.” Az aprólékosan, de főleg hatásában elbeszélte támadást követően a kórházi versek közül elsőként a XXV. szonett emelhető ki, melyben Faludy Nulla Károlyához hasonlítja magát, vélvén életműve nyomtalanul tűnik majd el. Jelen recenzió címe ezzel az elképzeléssel nyit párbeszédet. Nulla Károly élete „üres lapok néma ítélete” volt. Nem szürke élete ítélekezett felette, s ez ebben az esetben azt is jelenti, hogy nem az számít mennyire kalandos, esetleg sikeres az élet, hanem az, hogy milyen módon képes műalkotássá lenni, szinte abban az értelemben, ahogy Márai írja: „egy pálma élhet olyan kalandosan, mint egy tigris.” Ezúttal tehát a teleírt lapok ítélekeznek írójuk felett, s az eredmény bizonyosan nem nulla. Élethez – halálhoz egyforma egykedvűséggel viszonyul a lírai alany, aki nem szégyell elesettségeről, emberi tökéletlenségeinek szégyenéről sem írni, s az élet vagy a halál kihívásaival pusztán saját sorsának vállalását helyezi szembe, amikor ismét Charles Bukowski verseinek hangulatára emlékeztetően így nyilatkozik meg:

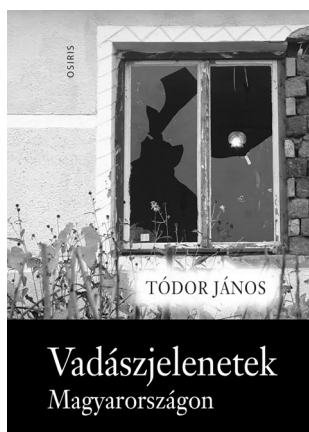
*Holt családomra, apámra
gondolok: taccsoltam már a rajtnál.
Sorsom kalap szar. Szarok a halálra!*

Később Nulla Károly sorsával ellentétben vall a költői pályáról, de annak hiábavalóságáról is, s ehhez József Attila versek távoli allúzióit hozza a *Kész a leltár* vagy a *Karóval jöttél* nyelviségéből: az utókor tisztelete a halott költőnek mit sem ér. Innen jut el a költészet folytathatóságának problematikájához, melyet újból a kortársak műveinek megítélése felől illet kritikával. A mottóban idézett XXXVII. szonettben az elődök, Nagy László, Omár Khajjám, Matsuo Basho és Arany János költészetétől búcsúzik, s hogy még a halálhoz sem volt elég a sors, végképp feladat nélkül, költészet nélkül marad. A lassú lábadozás, s a mások sorsának felismerése, az együttérzés megfogalmazódása következik, melyet elegyes emlékezés kísér ismét csak Faludy hatását sejtetően. A megpróbáltatások végső tanulsága talán az lehet, hogy a pusztulás is elmúlik az ég alatt: „Múlándó valóság valós múlásod...” – írja az LVI. szonett zárósorában, majd egy szonettnyi rövid kitekintést tesz a mozgáskorlátozottak jelenlegi magyarországi helyzetére, mely szoció riport – verseihez hasonló hagulatú. A ciklushoz írt *Utószóban* összegzi a lírai alany saját léttapasztalatát, valamint koráról tett szigorú megállapításait. Úgy tűnik: az életmű még nem ér véget, s a kötetet sem a *Pokolkapu* zárja, hanem a *Reflexiók* verscsoportja, mely rezignált, rövid befejezés Csokonait, Walter von der Vogelweidét idézve, remekbe szabott budapesti látképpel, apró örömek aprólékosan kidolgozott leírásával. A VI. szonett kritikus hangja újból Faludyt idézi, aki *Egynémely amerikai költőnek* című versében az avantgarde irányzatokat kárhoztatja. Sárközi a posztmodern relativizmusát és a virtualitás problémáját bírálja: „Posztmodern pócegödör az élet: / minden lehetséges. Minden kép-telen.” A kötet utolsó verse, a *Reflexiók* VIII. szonettje nem lezárás, inkább reflexió, pontosabban szándék szerint reflexió, de a költő nem talál feltett kérdéseire választ káprázat és akarat viszonyában, mely gondolkodását kitölti. Ez a befejezés minden bizonytalanságával együtt egy új nyitás ígértetét is hordozhatja, mivel Sárközi László lírája a kíméletlen kérdések és a folyamatos kihívások világa.

BAKONYI ISTVÁN

Egy könyv, pozitív szereplők nélkül

TÓDOR JÁNOS:
VADÁSZJELENETEK MAGYARORSZÁGON

Osiris Kiadó
Budapest, 2017
304 oldal, 2880 Ft

Ha csak a címet olvassuk, és nem tekintünk rá a fölötté levő fotóra, akár arra is gondolhatunk, hogy valami idillikus, természetimádó történetet tartunk a kezünkben. S mivel már az első pillanatban sejtjük és tudjuk, hogy teljesen másról van szó (*Gyűlölet-bűncselekmények Olaszliszkától a cigány sorozatgyilkossáig*), máris érezhetjük a morbiditást. (Egyébként megjegyzem, hogy szerintem az elterjedt szóhasználat nyelvileg némiképp kifogásolható: a sorozatgyilkosságot ugyanis nem cigányok követték el, márpedig ez a jelzős szókapcsolat ezt is sugallhatja. Amint hasonlókat mondhatunk pl. a „katasztrófavédelem”-féle nyelvi szüleményről is...)

Tódor János eddigi pályáján nem előzmények nélküli ez a könyv. Műfajilag és tartalmilag sem. Bizonyos értelemben, főként abból a szempontból, hogy az igazságkeresés és a riporter oknyomozás elemei föllelhetők voltak a 2006-os, *Taxisofőr bajonettel. Kis magyar agressziók* című, az Árgus Kiadónál közzétett kötetében is. Korábban is sokat publikált hasonló tárgyakra, bár korábbi nyolc kötete között találunk verseskönyvet is. „Az életmű egysége”-féle közhely természetesen rá is alkalmazható, hiszen akármilyen műfajban ír, könnyen fölismerhető nála a szenvedély, a nem titkolt határozottság, a kemény hang, s ugyanakkor a szépirodalmi minőség. Azt az utat járja, amin nagy elődök alkottak irodalmi riportot és szociográfiát, miközben a szépirodalom és pályájuk szerves része volt.

Tódor János ráadásul jogi végzettségű írástudó, aki új kötetében is kamatoztatni tudja ebbéli tudását, főként akkor, amikor le akarja leplezni a magyar igazságszolgáltatás anomáliáit. E tekintetben pedig van elég riasztó példa ebben a szörnyű bűncselekmény-sorozatban. Az eseményeket krónika-szerűen követi végig, a nyomozástól a bírósági ítéletig. Közben számos interjút épít be munkájába, olyan emberek-

kel, akik vagy szenvedői a történeteknek, vagy más módon (magánemberként vagy hatósági személyként) vannak kapcsolatban a bűnesetekkel. Persze sokszor kerül veszélyes helyzetbe ő maga is, hiszen gyakran érdekeket sérthetett egy-egy kérdés vagy éppen a tények közlése. Nagyon fontos az is, hogy Tódor igyekszik minden esetben tárgyilagos lenni, még akkor is, ha az érzelmek elragadják. Abban például igencsak következetes, hogy akár az olaszliszakai vagy éppen a veszprémi esetben éppúgy rasszista indítékot lát, mint a cigányok ellen elkövetett gyilkosságokban. Igaz, ezt a megkérdozettek, bármelyik oldalról gyakran másképp látják, de ez őt alig zavarja.

Sokkal inkább elkésérti őt (és persze olvasóját) is, hogy nincs igazi kivezető út ebből a válságból. Azt sugallja, hogy a gyökerek nagyon mélyen húzódnak meg, és az elmúlt évtizedekben egyetlen kormányzat idején sem kerültünk közelebb a valódi megoldáshoz. Ezért sem lehet pozitív szereplő egy sem ebben a könyvben. Az olvasó közben azon is elmereng, hogy vajon miért dobog gyorsabban a szíve, ha cigányok jönnek vele szemben az utcán, vagy éppen egy belvárosban gárdisták menetét látja... És bizony, ha van cigánybűnözés, akkor van magyarbűnözés is!

Nemcsak a hatalmat, a rendőrséget, a bíróságot bírálja, hanem meglehetősen indulatosan szól a sajtó felelősségéről is. Néha tán túlzó megállapításokat is tesz, s ezzel nyilvánvalóan bizonyos ellenszenvet vált ki másoknál. Lehet vitatkozni egyes ítéleteivel, ám ennél fontosabb meglátnunk, hogy a rendkívül zavaros helyzetek egész sorában próbál tisztán látni, sosem véka alá rejtve szubjektivitását. Így hát meglehetősen összetett a könyv képe, de mindenképpen az oknyomozó újságíró hozzáállása az elsődleges. Sok újszerű információval is szolgál ugyanakkor. Láttatja, hogy a szegénység lehet melegágya a bűnözésnek, de azt is, hogy ez nem feltétlenül van így minden esetben. Gondoljunk akár a veszprémi Cosma-gyilkosságra, ahol igencsak jómódú és prostitúcióból élő cigányok is érintettek voltak, de a cigányokat megölő bűnözők sem éppen a társadalom legalacsonyabb régióiból jöttek! Mindez persze nem cáfolja a szegénységgel összefüggő gondokat, csak éppen árnyalja az összképet.

Az olvasó bizony egy idő után beleszédül az információ-zuhatagba, és nem mindig tudja ép elmével követni az eseményeket. Legyen szó rendőrségi anomáliákról, azonosítás nélküli rendőrökről (2006...), hazudozó bűnözőkről, tehetetlen politikusokról vagy primitív alakokról. Készültek persze fontos interjúk magas szinten tájékozott, felelős emberekkel is. Ezekben is remekel Tódor. Úgy kérdez és érvel, ahogy azt jobb iskolákban tanítják, helyenként igencsak megszorongatja beszélgető társát. Felkészültsége, a tények ismerete sosem hagyja cserben. Az is megesik, hogy a riporter látja objektívabban a helyzetet, miként ezt az Iványi Gábor-interjú mutatja. Azzal pedig nehéz mit kezdeni, amit Magyar Elemér jogvédő ügyvéd mond: „...Én azt állítom, hogy Olaszliszka nem cigányok gyilkoltak, hanem olyan emberek, akik tettükért súlyos büntetést kaptak...” (?)

Ízig-vérig oknyomozó és igazságkereső ez a könyv, szerzője nem fél a rá leselkedő veszélyektől. Ugyanakkor mindvégig érződik megrendültsége, ha szörnyű sorsú emberekkel találkozik, és másfelől nem érti a hatalmasok hanyagságait. Mindezekkel is összefügg, amit a látzólag a sértettek, a kiszolgáltatott helyzetben levő cigányok érdekében működőkről mond: „...Ezért sem ártana, ha az illetékes roma polgárjogi aktivisták és politikusok, akik a gyilkosság után rögtön kinyilatkozták fene nagy segítőkézségüket, hónapokkal később is odafigyelnének pártfogoltjaikra, és mellettük lennének a krízishelyzetek kezelésében, amíg a felspannolt idegállapot és a hőzöngés nem okoz újabb tragédiát. Tényleg: most hol van a sok, meg-

rendült és felháborodott beszélő fej?...” Nagyon fontos ez a mondat. Rávilágít Tódor János mindenre kiterjedő figyelmére, a felelősségtudat jeleire.

Másutt úgy látjuk, hogy szinte „kéjelegve” keresi a helyzeteket, és – bármily furcsa is – élvezi ezt a munkát. S talán még szépirodalmi nyersanyag is lesz némelyikből. Azt meg csak kívánni tudjuk, hogy a valóságfeltárásnak ne ilyen alkalmai legyenek a jövőben.

Michele Bressan: *Wellness* (2011), *Fast Eco Building* (2012),
© Michele Bressan, Ovidiu Șandor Gyűjtemény

ABAFÁY-DEÁK CSILLAG

A sercegő gyufa

Mircea Cantor, Adrian Ghenie, Ciprian Mureșan, Vlad Nancă, Ioana Nemeș, Șerban Savu és Mircea Suciú nemzetközi hírnévre tettek szert, műveik az egyetemes képzőművészet részei. A gyűjtemények számos arcukat mutathatják, kurátora válogatja, mi kerül szemünk elé, és milyen rendben. A krimi világában Maigret pipája fogalommá vált, miként Magritte híres képe *Ez nem pipa*, a képzőművészet egyik credója, a valóság nem mindig a valóság. Maigret falon húzta el a gyufafejet, szinte hallani lehetett a sercegést, láttuk a villanást. Mint egy kés-penge. Elvágja a Gordiuszi csomót? Vagy megvilágosodás? Mircea Cantor kétfejű gyufája a kiállítás címadója az abszurd világra utal, miközben tudjuk, a dolgoknak számos oldala van, egy késnek lehet két éle, a dolgoknak két ellentétes oldala. Nem csak egyszer lobban a gyufa, akár körmödre is éghet, vagy kihúzod a gyufát, ha többször használod. És nem csak a gyertyát égethetjük két oldalán? A kiállítás címe tehát mottóként is felfogható, az abszurdtól haladunk az abszurdig, a valóságot sem feledve. Ionesco *A kopasz énekesnő* (1949) drámája is abszurd, sorsfordító idő után született, és nem véletlen, hogy a lét teljes értelmetlenségét, céltalanságát tételező világkép hatja át, tudatosan az irracionálisra törekszik. Anti-dráma, hiszen a dráma eredetileg a cselekvés műformája, itt viszont a szereplők tehetetlen lények, sorsuk a passzivitás, amelyből kitörni nem lehet. A kifejezhetőség is kérdésessé válik, a nyelv maga is „lefokozódik” (nincs sem kommunikáció, sem karakter).

Ez a kiállítás karakteresen az ellenkezőjét állítja, továbbra is van művészet, törések és sorsfordulók közepette, vagy ellenére, a küzdelem folytatódik, kétségek és kételyek között, mert nélkülük nincs művészet, se új, se régi. Nem tagadja az irracionális szerepét, körülményeit, amelyek ma is fennállnak, és holnap sem szűnnek meg. A szekciók (*Ütközőpálya*, *A reflektív én*, *Vegyél nekem rejtelmet*, *A csend temploma* és *Az úr pereme*) narratívákat (visszatérő témaköröket és motívumokat) kínálnak a nézők számára, milyen világba és kontextusba helyezzék a látott alkotásokat. A kiállítás a fiatal, eleven művészeti szcéná erejét, hatását, a közös inspirációkat, művészi barátságokat, szövetséget engedi érvényesülni. Arra is felhívja a figyelmet, hogy bár minden generációnak a saját felvetései és válaszai vannak, a művészet alkotói és befogadói egyaránt képesek hidat építeni a nemzedékek között. Elég, ha csak az úgynevezett *Kolozsvári Iskola* tagjaira utalok, akiknek innovatív és modern, a közelmúltat is

* 2018. 02. 16 – 2018. 05. 27. Új Budapest Galéria [1093 Budapest, Fővám tér 11-12.] Kiállító művészek: Dragoș Alexandrescu, Apparatus 22, Ion Bârlădeanu, Ioana Bătrânu, Marius Bercea, Ștefan Bertalan, Dan Beudean, Rudolf Bone, Geta Brătescu, Michele Bressan, Cornel Brudașcu, Andre Cadere, Mircea Cantor, Andrei Chintilă, Radu Cioca, Radu Comșa, Roman Cotoșman, George Crîngașu, Oana Fărcaș, Adrian Ghenie, Teodor Graur, Ion Grigorescu, Simon Cantemir Hauși, Gheorghe Ilea, Ferenc Incze, Mi Kafchin, Iosif Király, Ana Lupaș, Alex Mirutziu, Gili Mocanu, Ciprian Mureșan, Vlad Nancă, Paul Neagu, Sorin Neamțu, Ioana Nemeș, Miklós Onucsán, Dan Perjovschi, Cristi Pogăcean, Gheorghe Răsovszky, Cristian Rusu, Șerban Savu, Mircea Suciú, Supernova, Roman Tolici, Doru Tulcan, Andra Ursuța, Gabriela Vanga

feldolgozó alkotásait néhány éve a Múcsarnokban láthattuk, és most is számos művel vannak jelen a Bálnában.

Diana Marincu, és Szegedy-Maszák Zsuzsanna, a kiállítás kurátorai négy fontos román magángyűjteményből – Mircea Pinte, Ovidiu Șandor, Răzvan Bănescu és a Plan B Alapítvány kollekciójából – válogattak, melyek három városban találhatók: Kolozsváron, Temesváron és Bukarestben. A gyűjtemények jellegzetes karakterrel bírnak, földrajzi fókuszuk van, és a gyűjtő egyedi érdeklődését és egyéni ízlését tükrözik. A gyűjtők művészeti pártolása életmodell is, és egyben elengedhetetlen a kortárs román művészetnek a nyilvánosságba és a nemzetközi művészeti világba történő integrálásában. Fiatal művészek (Mi Kafchin, Alex Mirutziu és George Crîngașu stb.) alkotásait is gyűjtik.

A tárgyias és a figuratív festészet továbbra erős vonalat képvisel a kiállításon. Adrian Ghenie: *Cím nélkül*, 2014, *Tanulmány az Őnarckép mint Charles Darwin-hoz*, 2013, (a Velenicei Biennálén a román pavilonban is láthattuk). Ion Grigorescu: *Őnarckép*, 1976, Iosif Király: *Rekonstrukció: Mogoșoaia, Lenin and Groza*, 2010, Mircea Cantor: *Afrika és Ázsia által támogatott Európa (William Blake után)*, 2009, c-print, Ciprian Mureșan: *André Caderéről szóló könyvből válogatott képek*, 2017, *Ugrás a semmibe, három másodperccel később*, 2004, *fénykép, kiállítási példány*, ha sötétebb színt használva is, a fény-árnyék motívum visszatérő eleme ezeknek a műveknek. A figurativitás egyben lélekmozzanatot is hordoz, a figura tartása, arcának eltakarása, maszkosítása, a láthatatlant kísérel meg bemutatni, felmutatni. Az emberi magatartások széles skáláját vonultatja fel a kiállítás, mindvégig a jelenbe mutatón, iróniával, a groteszk mozdulatokat és helyzeteket sem tagadva el.

Az idő, mint motívum is visszatérő toposz a művekben. Időtörések ezek, a folytonosság függesztődik fel, törik meg, az így keletkezett időrések az emberi magatartások, érzelmek, szenvedélyek torzulását hordozzák. Roman Cotoșman: *Tánc az űr peremén*, 1993-1994, Cristi Pogăcean: *2544*, 2006, *videó*, Cristian Rusu: *Tiroli pavilon*, 2007, beton objekt és fénykép, Miklós Onucsan: *Hópehely*, 2008, *6, akciót és objektet dokumentáló fénykép*, hópelyhei szimbólumrendszerek, piktogramok a rend dicsérete, ami a kristályok sajátja, csak az életünk nem ilyen rendezett.

Dragoș Alexandrescu: *A kudarc gyakorlása*, 2013, *videójában metaforikusan a művészi alkotás terébe is belépünk*, mert nincs olyan mű, amely lezárná az alkotás folyamatát, amely végtelen és ismétlődő. Az emlékezés is abszurd, kivetés, felejtés és nemfelejtés is. Tojástánc ez. Vlad Nancă: *Szabadság!*, 2007, *két fénykép*, Alex Mirutziu: *A 27 éves testem letérképezése 13 cm-es késsel I-II.*, 2008, a saját testét használja fel, mint Hajas Tibor. Mirutziu másik alkotása (TAH29. *Élő maszk a művésztől, mint 29 éves önmaga*, 2011, *üveg*) mint maszk az agy képét villantja fel, de mégse azt látjuk, Sorin Neamțu: *Egy kép visszaállítása*, 2014 is emlékezés, a testig hatol, a test által lesz átélhetővé, ezzel emberi mértékké válik. Önkínzás ez, folytonos kísérletezés, mintha az orvos az ellenszérumot önmagán dolgozná ki. A közelmúlt és a jelen-jövő hármában az emlék irányadó, mert a jövőre is rákérdez. Illúzióvesztéseket látunk, ahogy a világ földrajzilag egymásba mosódik, egy ponttá zsugorodik, mindegy, hogy hol vagyunk, a tét ugyanaz, az emberi élet minősége, szabadsága. Gheorghe Rasovszky: *Pantelimon Nebraska*, 2002, tintasugaras nyomata, *Őnarckép*, 1989 a globalizált világra kérdez rá. A virtuális világra, az önképre.

A művészet viszonya a valósághoz, a tömegekhez visszatérő motívum és toposz. Supernova (László István, Ciprian Mureșan és Cristi Pogăcean) *A tömegek művészete*, 2004, *iparilag*

előállított üdítőital üveg egyénileg készített címkével reflektál Warholra, a kapitalizmus fogyasztói világára, szokására, a tömegemberre, az átlagra, ezzel az egyediség hiányára utal, miként Mircea Cantor *Gyémánt kukoricája* is a vágott világot jeleníti meg. Paul Neagu tortaemberét felszeletelve látjuk, mint egy mérnöki rajzon. Ilyen egyszerű összetevőkből állunk, illetve csigalépcsőn ülve, ami nem tudni, hova vezet, nézünk le ezekre a rajzokra? (*Tortaember*, 1969, fénykép). *A század keresztje*, 1997 (bronz makett, tanulmány egy 1997-ben felavatott bukaresti köztéri szoborhoz) műve is a művész valóságban betöltött szerepét vizsgálja egy fogyasztásra berendezkedett társadalomban, ahol minden ehető, minden eladó. Jöhet a nagy zabálás, a mértéktelenség, miként a *Nagy zabálás* című filmben, csömörig, halálíg.

A kiállítás számos vonatkozásban utal a román és a nyugati művészet kapcsolatára, a befogadásra, másolás nélkül. Nincs szolgai követés, egyénített utakat és művészi törekvéseket fedezhetünk fel. Ștefan Bertalan: *Belső emigráció*, 1983, Geta Brătescu: *Ki-Be, elektromágnes*, 1975 művek a kiüresedésre, a robotizálás hatására utalnak, az elgépiesedésre, a mesterséges intelligencia lehetséges következményeire. Ciprian Mureșan: *Ugrás a semmibe, három másodperccel később*, 2004, fénykép, az elidegenedés jelenségét mutatja meg. Mintha nem lenne menekvés.

Természet és ember kapcsolatára számos művet láthatunk. Ștefan Bertalan: *Növényi önarckép*, 1985-1986 kevésbé horrorisztikus, még a fonott kalács szimbólum is megjelenik, talán emészthető, mégis belső emigrációba vonul. Gheorghe Ilea: *Szemét* (A Tronicart 1300 sorozatból), olaj, motorháztető, ikonikus alkotás, drámai végkifejlettel. A természet legyőzi az embert, és nem fordítva, ha mégis igen, akkor látjuk az eredményét. Kissé didaktikusan ábrázolva, magunkat is komposztáljuk, biológiailag lebonthatók vagyunk, csak mit trágyázzunk, ha magunkat irtjuk ki? Mi Kafchin: *Miközben Radu és Mihut kávéztak*, 2012, a totális káosz, a közlekedés ellehetetlenülése, ember sehol. Vajon, nyugodtan kávézhatunk, ha ez vár ránk? *Az alter-test alkímiája*, 2013, *Felicia a romok között*, 2014 az eltűnést, a nemkívánatos átalakulást, átváltozást állítja középpontba, nekem a vámos Rousseau *Álom* című művét juttatja eszembe, csak már nem buja a környezet, sikerült lerombolni.

Hagyomány és modernitás örök kérdésköreit számos művész dolgozza fel. Csak nem a karóbahúzó Vlad Tepes járt erre, vagy kísért most is? Ioana Nemeș installációja sugallja, hogy minket is kiszúrhatnak, az álarc egységesít, ne legyünk individuumok: *A fehér csapat (Sátán)*, 2009, szőr, bőr, szarv, arany, epoxid. Radu Cioca: *Tárggyá válás 3*, 2013, beton, fa, fém. Nem kockafej, annál bonyolultabb alakzat, de füle van, mint a falnak, a betonnak. Bizarr módon közelíti meg a kérdést Apparatus 22 (Erika Olea, Maria Farcas, Dragos Olea): *Vegyél nekem rejtelmet*, 2015, fa, szőrmebundák, neon felirat című műben, egy új világ hajnalán, egy új világ bűvöletében. Gili Mocanu: *Ipari templom*, 2008 már az istenben sem bízik, a hátrahagyott világ az ember fölé nő. Ez is törés, ez is fordulat, nem várt, illúzióvesztés. Toporgáshoz vezet, önkínzáshoz, a társadalomtól való elfordulást tapasztaljuk: Mircea Suciu: *Tanulmány (Lány zöldben)*, 2007, *Hajolj meg*, 2007. Csinovnyik világ jön, a tulajdonság nélküli embereké. Hagyomány ez is, de ez nehezen vállalható hagyomány. Az emlékezés össze is kapcsolódik, építkezés ez, de időben hosszan tartó folyamat, a siker reményében. A művész kísérletezik, de öröksége mindig hiányos, emlékezése mindig szaggatott, sohasem teljes, mint pl Ciprian Mureșan: *André Caderéről szóló könyvből válogatott képek*, 2017, ceruza, papír.

A kiállítás nagy erénye, hogy erre a szaggatottságra visszatérően utal, a művészi teljesítményre, szándékra, hogy nem tehet mást, alkot, saját magát is megkísértve, istennel és nélküle.

KÖLÜS LAJOS

Morzsolhatjuk a kukoricát?

A művek tematikus rendje és az egyes tematikát taglaló szöveg tartalmi-formai fogódzó a néző számára, hogy átláthasson a művek szövevényes világán, amely egyaránt kötődik a jelenhez, a közelmúlthoz, és a nem távoli jövőhöz is. Az *Ütközőpálya* szekció futurisztikus víziói az ember és a mesterséges intelligencia kérdéskörét taglalja (Mi Kafchin: *Miközben Radu és Mihut kávéztak*, 2012, *Az alter-test alkímiája*, 2013, *Felicia a romok között*, 2014). Nem az aranycsinálás titkaiba avatnak be a művészek, hanem az álom, a látomás és valóság világába. Dan Beudean: *Favágók*, 2013, *GG Allin sírja I-II.*, 2013, *A baleset*, 2015 című alkotásaiban mintha nem maguk, hanem egymás alatt vágnák el a fát. A jelenetek, a történetek horizontja egyfajta misztikus világot vetít elénk, a bizonytalanságot, miként is fordul szembe az ember a természettel és önmagával. Gheorghe Ilea: *Szemét* (A Tronicart 1300 sorozatból, olaj, motorháztető) című műve az emberi faj pusztulását is megidézi, mit is hagy maga után, nemléte mementójaként, a reagáló- és alkalmazkodó képességének csődjeként. Mindez korunk természetes folyamata? – teheti fel bárki a kérdést. Az ember természetátalakító tevékenysége következményével szembesít Ilea. Eggyé válunk a természettel, és közben csak a motorháztető marad, az emberi életet szimbolizálva. Cornel Brudașcu: *Cím nélkül*, 1994, *Cím nélkül*, 2014 a névtelenségbe burkolja műveit, mintha olyan végtelen úton járna, amelynek rejtett célja van, de az kimondhatatlan és felfoghatatlan. Cím nélkül mutatja a teli kukazacskót, bekötött szájjal, kidobtunk mindent, a múltat is, vagy szelektíven?

Nincsenek illúziók, utópiák sem, állítja Marius Bercea: *Prófétikus mosoly*, 2013 című művében. Minden globalizálódik, időtől, tértől függetlenül. Lehetünk Erdélyben vagy Kaliforniában, a hatás ugyanaz. A középkorban a bekerített kert védett helyet, királyi birtokot és szabadságot jelentett. Ez a kert mára eltűnt, helyette sírkert lett, halottakkal, szellemekkel, szimbolizálva a soha el nem múló emberi fájdalommal, a vissza nem fordítható folyamatot, a pusztulást. Az emberi egzisztencia függesztődik fel, rendül meg, mintha az ember hontalanná válna, és arra lenne ítélve, hogy a sírkertben bolyongjon, üres lélekkel, emlékeitől megfosztva.

A *reflektált én* szekció az előző folytatásának is tekinthető. Alex Mirutziu: *A 27 éves testem letérképezése 13 cm-es késsel I-II.*, 2008, TAH29. *Élő maszk a művésztől, mint 29 éves önmaga*, 2011, üveg, Sorin Neamțu: *Egy kép visszaállítása*, 2014 művei a művész önreflexióját, önmaga másolatát, alteregóját, a halált tárják elénk, utalva a megidézés, a felidézés lehetetlenségére is. Mitől én az én, és meddig az, ami én-nek nevezhető. Hajas Tibor világa elevenedik meg, aki önmaga testét tekintette az univerzumnak, az érzékek terepének. Ioana Nemeș: *A fehér csapat (Sátán)*, 2009, szőr, bőr, szarv, arany, epoxid, *Cím nélkül (péntek II. 01.2008.)*, 2008 a mitológia, a sámánizmus világába vezeti tekintetünket, a múltba, a hagyományhoz, amelytől mai életünk rég elszakadt. Műveivel jelzi a művész, korán sincs így, folytonosan visszalépünk a forráshoz, az eredethez, a titokhoz, a rejtélyhez, mitől is vagyunk emberek. Megehetjük önmagunkat, miként megehetjük a tortaembert is: Paul Neagu: *A tortaember*, 1969, toll bevont táblán, *Tortaember*, 1969, fénykép. Amit vállunkon hordunk, az *A század keresztje*, 1997,

bronz makett, tanulmány egy 1997-ben felavatott bukaresti köztéri szoborhoz, megváltatlanul hordjuk, cipeljünk nap nap után, ha tudunk róla, ha nem, kör alaku korongja a teljesség és a szegecsek adják a keresztet, viseljük, elviseljük Ion Grigorescu: *Önarckép*, 1976 című műve (fénykép) a művész szabadságának lehetetlenségére utal, míg Rudolf Bone: *Gesztenyés önarckép*, 1983, műve (szintén fénykép) a magányt sem tagadja le, amely elől nem lehet kitérni. Némaság ez, a fogság, a rabság némasága. Gesztenyés önarcképe a rejtőzködés fájdalmát mutatja, már beszélni se tud, de lát

A *Vegyél nekem rejtelmet* szekció a legtalányosabb az összes szekció között. A kiállításnak ebben a tematikus egységében látható művek egy része a román társadalom szabadpiachoz csatlakozó időszaka előtt, másik része utána készült. Supernova (László István, Ciprian Mușan és Cristi Pogăcean): *A tömegek művészete*, 2004, iparilag előállított üdítőital üveg egyénileg készített címkével, Apparatus 22: *Vegyél nekem rejtelmet*, 2015 (fa, szőrmebundák, neon felirat) című alkotások reflektálnak a fogyasztói társadalom jelenségeire, azokra a tapasztalatokra, amelyek a jelenből származnak, de már a nyugati művészek korábban megfogalmazták mibenlétüket. Újrafelfedezés ez, egyúttal szembesítés és szembesülés is a kapitalizmus természetével, a versennyel, a fogyasztás istenével és kárhózáival. Mintha megszűnne minden időbeli és térbeli távolság a jelenségek között, mindenütt jelen vagyunk ugyanabban a térben és időben: Gheorghe Rasovszky: *Pantelimon Nebraska*, 2002 (tintasugaras nyomat, fotópapír), *Önarckép*, 1989. Új világ ez, amely eljött, amely eljövételére sokan vártak és vártunk. Kiábrándulást is takarnak ezek a művek. Ion Bârlădeanu: *522. kollázs, 1981, 548. kollázs*, 1982, George Crîngașu: *Cím nélkül*, 2017, (digitális kollázs). Ioana Batranu *Bekerített kertje* a bekeríthetetlenséget jeleníti meg, nem lehet a természetnek gátat szabni? Lehet, de akkor mind elpusztulunk. Vlad Nancă: *Szabadság!* 2007 (két fénykép) művei az egyén szabadságának elvesztését, az egyéni szabadságvágy mibenlétét vetik fel, ismételten, mintha mantrát festenének vagy mondanának. Az egyén függetlennek látszik, de nem az. A hirdetőtábla üres, valami értelmét veszítette. Feltehetjük a kérdést, a művészet is értelmét veszítette, ezt jelképezi az üres, fehér vászon?

A *csend temploma* szekció a spiritualitás világába visz bennünket. A való világ arcélét, formáit keresik a művészek, mi megfogható belőle és mi nem. A kimondás az élmény formája, helyettesíti a valóságot. Szellemi alakzatokból építkezünk, szellemvilágban élünk, amit leszűrünk a valóságból, az válik valósággá. *Nem volna szép, ha égre kelne az éji folyó csillaga* – írta József Attila (*Ars poetica*). Égre kel, tudjuk, megtapasztaltuk. Megfestett világot látunk, mert megfesthető belőle valami. Eltakarás, kitakarás nélkül, lehet az test vagy arc. Nincs szembesülés, face to face. Ștefan Bertalan: *Belső emigráció*, 1983, *papír*, Geta Brătescu: *Ki-Be, elektromágnes*, 1975, Michele Bressan: *Fast Eco Building*, 2012, *Wellness*, 2011 művei egyaránt szólnak az elszemélytelenedésről, a befelé fordulásról. Várakozás ez, várakozással teli pillanatok látunk, fálnak fordulva, lehajolva, mintha Ibsen egyik hősét, Solness építőmestert látnánk, aki egy norvég kisváros sikeres és megbecsült építészé, de lelkét becsavagy, gög, bűntudat és félelem gyötri, az ígéret küszöbén túl, a tettek küszöbén innen. Ám előttem felrémlik Willy Loman alakja is az Ügynök halála című drámából. Roman Tolici: *Korona II.*, 2008 műve kapcsán adódik a kérdés, a hajléktalan illeti meg a korona? Șerban Savu: *Henyélő halász*, 2010, nem teljesen igaz a mondás halász, vadász, madarász, üres tarisznnyában kotorász, hagyjuk a természetet, ne avatkozzunk be, ahogy esik, úgy huppan, még zavarosban se halásszunk, az édes semmittevés, Petőfi Pató Pál-ját is megidézett világ? Adrian Ghenie: *Mene-*

külés Egyiptomba, 2008 sem az igazi megoldás, de a megmaradás mindennél fontosabb. Ami maradt a múltból: Gili Mocanu: *Ipari templom*, 2008 üres, csak romokban és emlékekben él.

Az *úr pereme* szekció összefoglalóként is szolgál, a művek dialektikája folytán. Az üres tér elfoglalása folyik, kiterjesztése, megformázása, átlényegítése. Gyakoroljuk a műveleteket, ha kudarccal is járnak: Dragoş Alexandrescu: *A kudarc gyakorlása*, 2013, videó. Közben nem lehet elfelejtkezni a múltról: Mircea Cantor: *Kétfejű gyufa*, 2002-2003, A romániai Szamosújvári Gyufagyárban kézzel gyártott 20 000 doboz gyufa. A jövő beláthatatlan, de a képzelet erejével közelíthetünk hozzá: Cristi Pogăcean: *2544*, 2006, videó. Ugyanezt teszi, a virtuális valóságot építi fel Cristian Rusu: *Tirol-i pavilon*, 2007 (beton objekt és fénykép) című művében. Körjárat ez, hópelyhekkkel, amelyek gyorsan elolvadnak, ám a természet egyik fontos formája, alakzata: Miklós Onucsan: *Hópehely*, 2008 (6, akciót és objektet dokumentáló fénykép). Az *úr peremén* is keresik a művészek az identitásukat, helyüket a világban, miként Ana Lupaş: *Identitás ing (második generáció)*, 1959 (szövet, cérna, izzadság, vér), az idő szorításában, vérrel, izzadsággal átítatott identitás inge keletkezésének évszámát érdemes figyelni! Gabriela Vanga: *Pavel*, 2006, üveg, fehér homok. Az idő leperog és nem visszafordítható? Cumi ez, vagy maga a valóság? Roman Cotoşman: *Tánc az úr peremén*, 1993–1994 című műve jelzi, nem kell mindent szó szerint venni, de metaforikusan igen. Átváltozás ez, karkai értelemben. Mircea Cantor: *Afrika és Ázsia által támogatott Európa (William Blake után)*, 2009, c-print-je akaratlanul is a mai világunkra utal, áthallások nélkül. A kultúra oszthatatlan, párhuzamosságuk valóság, de az ember mivoltunk egyetemes, összetartozunk. Mircea Cantor: *Gyémánt kukorica*, 2005 című műve a valóság eszenciája, a valóság utáni vágy, a fogyasztás szimbóluma, egyben a tökéletes fogsor metaforája is, csak is így szabad mosolyogni. Különlegesen csiszolt briliáns, de nem ehető, nem fogyasztható, talán génkezelték.

A kiállítás egyik fontos mozzanata a kapocs és a kapcsolódás, vagyis a kommunikáció, az információ átadása, a közös élmény, az élmény közössége.

Szőke Katalin

(1950–2018)

Az orosz irodalommal, művelődéssel törődők, kutatók, népszerűsítők, fordítók sorsa együtt haladt a többnyire tragikus, tragikomikus kanyarokat vevő XX. századi történelemmel, művelődéstörténettel. Volt egy olyan időszak, amelyben orosz olvasók, egyetemi oktatók, kutatóintézeti munkatársak Magyarországra jártak szakirodalomért, szöveggyűjteményekért, a széles Oroszthonban (melyről mindig tudható volt, hogy „rabok hona, urak hona”) tiltott szerzők alkotásainak új kiadásáért. Az orosz századforduló, ez a páratlan irodalmi, zenei, képzőművészeti kincsekben gazdag, világhírű táncegyütteseinek révén ünnepezt, különlegesen magasra értékelt néhány évtized, ez az újromantikától a szecesszióig, a vallásbölcselettel az univerzum szimbolikus-szimbolista látásig rétegzett periódus egy *másik*, bűvópatakéletet élő oroszország üzenetét hordozta; ennek feltárása, korszerű módszerekkel elemzése, szembesítése „Európa”-val a magyar kutatás segítségével juthatott vissza a szülőhazájába. Ebbe a nem túlságosan támogatott, inkább eltűrt munkába kapcsolódott be Szőke Katalin, aki – ha nem juthatott be orosz levéltárakba – a prágai szláv könyvtár emigránsok által, még a két világháború között összegyűjtött anyagában bűvázkodott, hozta felszínre az Oroszországban törléssel alá helyezett regényeket, kisprózát, verseket, egyiket-másikat magyar nyelvű kiadáshoz segítve, Baka István tolmácsolásaihoz hozzájárulván. Aztán teltek-múltak az idők, az újraértékelés korszaka Oroszországban is elérkezett. Akkorra már Szőke Katalint jónevű, számos érdemmel gazdag kutatóként fogadhatták, akinek részvételei nemzetközi konferenciákon mindig feltűnést keltettek. A furcsa sorsú Remizov művészetének merész rehabilitálása fűződött elsősorban nevéhez, az utóbbi évtizedben meg az orosz Oscar Wilde-nak tartott Kuzmin művészetének újszerű bemutatása*. A kérlelhetetlen igényesség jellemezte írásait, távlatosság, a természetes részvétel a nemzetközi tudományos munkamegosztásban, emellett egy kevésbé megfogható művészi érzék, amelynek segítségével nemcsak ráértett az újabb meg a legújabb orosz próza kiemelkedő darabjaira, hanem többnek míves fordítójává vált. Hamar és jól tájékozódott az orosz irodalmi gondolkodás történetében, a nálunk gyorsan és sokat idézett Bahtyin ihletett átültetőjévé lett. Élete Szegedhez kötötte, majd Budapest és Szeged között osztotta meg tartózkodását. A Szegedi Egyetem messzi külföldön ismert oktatójaként nemzedékeknek közvetítette azt az orosz művelődést és irodalmat, amely nem egy esetben a létezés legfontosabb gondolatait a legerőteljesebben fe-

* Lapunk 2017. novemberi számában közölte Szőke Katalin *Mihail Kuzmin és az első orosz homoerotikus regény* című tanulmányát, valamint Mihail Kuzmin *Szárnyak* című regényének részleteit, Szőke Katalin fordításában. (A szerk.)

jezte ki. Ez az orosz irodalom egyszerre hirdette az áhítatot, de a megvetést is azokkal szemben, akik szüntelen átlélik az erkölcsi normákat, a végtelen terek tiszteltét és a baráti körök meghitt együttlétének melegségét. Szőke Katalint ez a világ nevelte, ennek lett híve, emellett tartott ki, élete példájával is ezt igazolta. A „russzista” nem egy önmagába zárkózó tudományszak elkötelezettje, hanem a „nagy” művészet rajongója, megélője, méltatója és értelmezője. Tanári személyiségként igyekezett felnőni azokhoz, akikről előadott, közvetítőként pedig részt vett az irodalom eljuttatásában az érdeklődőkhöz. Sokágú tevékenysége szemérmes és színes egyénisége révén szerzett híveket az orosz és általában a művelődés ügyének. Nagyformátumú tanárként írta be nevét Szeged és egyeteme történetébe. Pótolni nem lehet, de hűnek maradni ahhoz, amit évtizedeken keresztül a maga csendes módján tett, kötelesség. Úgy zárul le most egy tanszék, egy intézet, egy egyetemi kar egy periódusa, hogy egyben a velünk maradó emlékezet és a művek segítségével folytatódik. Szőke Katalin nem élt hiába, s ha távozása nem gyógyuló fájdalmat okoz is nekünk, barátainak, kollégáinak, tanítványainak, amit ránk hagy, vigasszal tölt el: írásai, tanítása, emléke nincsenek kitéve a romlandó időnek.

FRIED ISTVÁN

Alex Mirutziu: *TAH29, élő maszk a művésztől, mint 29 éves önmaga* (2011),
© Alex Mirutziu, Ovidiu Șandor Gyűjtemény

SZÍV ERNŐ

Kis beszéd a vereségről

A vereség bizonyosan nem az, hogy elveszel. Nagyon sokan, a világnak annyi dolga diadalmaskodott fölöttem e fél évszázad alatt, hogy rendesen számba se tudom venni őket. Mert akkor sorszámozni kellene legalábbis a teremtetést, az pedig elég nagy falat. Igen sok iktatni való. Micsoda rovacns lenne! Noé bárkája, az abban időző utazók színpompás hada, az ősi mozdulatlanságba dermedő magyar vidék, legszebb fogalmaink ünnepélyes tárháza, a homályos, foltos, tavaszi ég, és egyéb nyálankságok. Senki se gondolja, hogy most panaszkodom. Megszoktam a vereséget. A kiütést is akár. Az eltángálást. A kínzatást is talán. Akárhogyan is alakult, ha megvernek, attól még vagyok. Mert nem pusztítottak el. Ha elpusztítottak volna különböző táborokban, idegen, pernye vagy csikorgó hó fődte földeken, nem tudom, mit mondtam volna. Ha túléltem, akkor sem tudom, hogy mit mondtam volna róla. Nyilván kell a személyes tapasztalat. Sok mindentől szenvedtem életemben vereséget, mondom, illetve nem is így mondom. Úgy mondom, hogy sokan győztek le. Legyőzött az idő, folyamatosan legyőz tulajdonképpen, legyőzött a másik ember, és győzött rajtam a mondat. A testem. Lassan legyőz az is. Vajon nem az is vereség, hogy csodák között fél és retteg az ember. Tudom fű, fa, vers, szívdobogás értékét, beáraztam őket régen, és mégis. A szorongás azért nagy vereség. Így éltem, máskülönben elég szerencsésen, a nagy bajok és a pusztító diadalok elkerülésével, és arra jöttem rá, hogy szeretem a vereséget. Nem olyan nagy baj, ha legyőz a teremtetés, a másik, a népem, a hazám. Azzal szeretem a vereséget, hogy nem adom magam teljesen neki. Hogy nem tökéletes. A tökéletes vereséget nem lehetne szeretni. Tisztelem, hogy nagy, hogy elsöprő, hogy hajszálnyi, hogy ügyes, hogy furfangos, de nem adhatom át neki egészében azt, ami vagyok, így pedig helyet hagyok neki, a szeretetnek. Mert hogy és hol kapaszkodjon a szeretet, ha a felület tökéletes. Valami mindig maradjon, ránc, repedés, gyűrődés, szakadás. És akkor megmarad az én teremtetésem, az én másik emberem, az én egem, az én országom, az én népem. Ezeket meg csak egyvalaki győzheti le. Én. Amikor nagy szeretettel saját magamat győzöm le, és vígyázva, hogy az se sikerüljön tökéletesre.

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

